

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ PROGRAMI

ABAZALARIN OSMANLI DEVLETİ'NE
GÖÇÜ ve İSKÂNI
(1860-1865)

Filiz KAZANCI

Danışman
Doç. Dr. Zafer ATAR

MANİSA-2019

	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu	FRYL-031
	YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI	Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2/23/03/2018
		Sayfa	1/1
Tez Savunma Sınavı Tutanağı			

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 03.07.2019 tarih ve 23/23 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Tarih Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Filiz KAZANCI'nın "Abazaların Osmanlı Devleti'ne Göçü ve İskanı (1860-1865)" konulu tezi incelenmiş ve aday 12.07.2019 tarihinde saat 10:30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

Doç. Dr. Zafar ATAR
Doç. Dr. Abdullah TEMİÇKAN BAŞKAN
ÜYE

Doç. Dr. Üyesi Üyesi Emrah KIRALCI
ÜYE

Evet Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Abazaların Osmanlı Devleti’ne Göçü ve İskânı (1860-1865)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

12/06/2019
Filiz Kazancı

ÖZET

ABAZALARIN OSMANLI DEVLETİNE GÖÇÜ ve İSKÂNI

(1860-1865)

Bu çalışmada, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve araştırma eserlerde yer aldığı kadarıyla, XIX. Yüzyılda Kafkasya'dan, Osmanlı Devleti'ne göç eden Abaza halkının durumu ele alınmıştır. Söz konusu Abaza halkının, göç sırasında ve sonrasında yaşadıkları durumlar değerlendirilmiştir. 1860-1865 yılları aralığını seçmemizin nedeni ise 1859 yılında hem Şeyh Şamil'in Ruslara teslim olması hem de 1864 yılında ki son Rus-Çerkes savaşı sonucunda Osmanlı Devleti'ne yoğun kitlesel göçlerin olmasıdır. Osmanlı Devleti kendisine sığınan Kafkas halklarını Anadolu ve Balkanlara iskân ettirmiştir. Abaza halkları da Osmanlı Devleti İskân Politikası çerçevesinde Osmanlı coğrafyasında uygun yerlere iskân edilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Abaza, Göç, İskân

ABSTRACT

MIGRATION AND SETTLEMENT OF ABKHAZIANS TO OTTOMAN STATE

(1860-1865)

In this study, the situation of Abkhazian people who migrated from The Caucasus to the Ottoman State in the 19th century, as far as the Ottoman Archives of the Prime Ministry and the reasearch works were discussed. The situations of the Abkhaz people during and after the migration were evaluated. The reason why we chose the period between 1860 and 1865 was the fact that Sheikh Shamil surrendered to the Russians in 1859 and that were massive mass immigration to the Ottoman State as a result of the last Russian-Circassian war in 1864. The Ottoman State had settled the Caucasian peoples in Anatolia and the Balkans. The Abkhazian peoples have also been settled in suitable places in the Ottoman geography within the framework of the Ottoman State Settlement Policy.

Key Words: Caucasus, Abkhazian, Migration, Settlement

ÖNSÖZ

Çalışmamda bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışman hocam Sayın Doç. Dr. Zafer ATAR'a teşekkür ederim. Yine çalışmamız süresince görüş ve tavsiyeleriyle çalışmanın olgunlaşmasında yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN ile Dr. Züleyha USTAOĞLU'na minnettarım. İstanbul'daki arşiv çalışmalarım sırasında bana yol ve yöntem gösteren Bekir HABAT'a ve yine tez çalışmam sırasında bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen Selçuk SIMSIM'a, tez çalışmam sırasında manevi desteği için değerli dostum Emre ERGÜL'e teşekkür ederim. Tezimi yazarken sözlü tarih çalışmam esnasında köy araştırmama katılan, destek olan ve isimlerini tek tek kaynakçada belirttiğim, değerli Abaza (Apsuva) büyüklerimin tümüne teşekkür ederim.

Son olarak, hayatımın her döneminde yanımda olan, maddi manevi büyük emek veren ve eğitimime itina gösteren en başta annem Meryem KAZANCI 'ya, babam Namık KAZANCI'ya, aile büyüğümüz amcam Kenan KAZANCI' ya teşekkür ederim. Özellikle çok değerli ablam Fidan BAŞAK ve çok değerli abim Ramazan KAZANCI 'ya bana gösterdikleri sonsuz anlayış, sabır, saygı, ilgi ve sevgiden dolayı minnetlerimi sunmayı bir borç bilir ve bu vesile ile her birine ayrı ayrı yürekten teşekkür ederim.

Filiz KAZANCI

Manisa, 2019

İÇİNDEKİLER

İç Kapak Sayfası	
Tez Onay Sayfası	
Yemin Metni	
Özet	vi
Abstract	vii
Önsöz	viii
İçindekiler	ix
Kısaltmalar	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM RUSYA'DAN OSMANLI DEVLETİ'NE YAPILAN ÇERKES/ABAZA GÖÇLERİ VE GÖÇÜN SEBEPLERİ	
I. 19. YÜZYILDA GÖÇE GİDEN SÜREÇ	12
A. Kafkasya'da Yayılan Sıcak Savaş ve Kafkas Direnişi	13
B. Rusya, İngiltere ve Osmanlı Devletinin Kafkasya Politikası	15
C. Kafkasya'nın (Çerkesya) Rusya Tarafından İşgal ve İstilasası	21
D. Rusların Çerkeslere Uyguladığı Yıldırma Politikası	24
E. Kızıl Çayır (Krasnaya Polyana) ve Sonrası Kafkasya'da Vaziyet	25
II. ADAPAZARI VE ÇEVRESİNE İSKÂN EDİLEN ABAZA GÖÇMENLER	
A. Kafkasya'dan Osmanlı'ya Göç Yolları	26
B. Osmanlı Devleti'nin İskân Politikası ve Çerkes/Abaza Göçmenleri İçin Uygun Gördüğü İskân Yerleri	28
C. İzmit-Adapazarı-Düzce- Hendek ve Civarına İskân Edilen Çerkes/Abaza Muhacirler	33

D. Osmanlı Devleti'nin Çerkes Göçmenlerine Yaptığı Yardımlar	34
--	----

III. ÇERKES GÖÇÜNÜN GETİRDİĞİ SORUNLAR

A. Muhacirlerin Osmanlı Devleti'nden Talepleri ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu	38
B. Çerkes Göçmenlerin Beraberinde Getirdiği Sorunlar	39

İKİNCİ BÖLÜM GEÇMİŞ VE BUGÜN ARASINDA ABAZALARIN DURUMU

I. TARİH BOYUNCA ABHAZYA

A. İsimlendirmelere Dair	43
B. Abaza Halkının Etnik Kimliği	44
C. Abhazya'nın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi	45
D. Abhaz Gürcü Etnik Çatışması	47
E. 19. Yüzyıl Eşiğinde Abhazya	48
F. Abhazya'dan Sürgün, Göç ve İskân	53

II. SAKARYA VE CİVARINDA YAŞAYAN ABAZA HALKININ DURUMU HAKKINDA GEÇMİŞE DAİR AKTARIMLAR

A. Kafkasya'dan Göç ve Göç Sonrasında Abaza Halkının Durumu	59
B. Göçmenlerin Geçim Kaynakları	61
C. Abaza Halkının Askeri Hayatı	63
D. Göç Sonrası Abaza Halkında Eğitim	67
E. Kentleşmenin Anadile Etkisi	71
F. Kafkasya'dan Gelen Abaza Göçmenlerin Adapazarı ve Civarında Yerleşimleri	76
G. Anavatan Abhazya ile İlişkiler ve Yarım Kalan Hayatlar	82
H. Abhazya'ya Geri Dönüş	85

İ. Abaza Halkında Hiyerarşı	89
J. Abaza Halkında Geleneksel Sözlü Hukuk (Layxaa Kabza ve Ayhabılık) Hakkında	91
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	99
EKLER	109

KISALTMALAR

age	Adı geçen eser
agm	Adı geçen makale
agt	Adı geçen tez
A. MKT. DV	Sadâret Mektûbî Kalemi, Deâvi Belgeleri
A.MKT. MHM	Sadâret Mektûbî Kalemi, Mühime Kalemi (Odası) Belgeleri
A.MKT. NZD	Sadâret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir Belgeleri
A.MKT. UM	Sadâret Mektûbî Kalemi, Umum Vilâyet Belgeleri
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
GT	Görüşme Tarihi
Haz.	Hazırlayan(lar)
KAF-DAV	Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı
KARAM	Karadeniz Araştırmaları Merkezi
s.	Sayfa
TİKA	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
vs.	Ve saire

GİRİŞ

Göç; Zooloji ve biyoloji biliminde, bir canlı gurubunun kendine özgü sebepler ile (mevsimsel vs.) kalıcı veya geçici olarak meydana getirdiği bir mekân değiştirme hareketidir¹. Kelime anlamı olarak, “*yer değiştirme*” hareketi şeklinde karşılık bulan göç, beşeri anlamda ise toplulukların bir bölgeden başka bir bölgeye yaptığı bir eylemi ifade eder².

Başka bir şekliyle, uygun bir mesafe içerisinde ve etkisi hissedilebilecek bir ölçekte olan bir olgu olarak da tanımlanmaktadır³. Ele almış olduğumuz tanımlar, yaklaşık olarak aynı belirlemeyi yapmakla beraber evrensel bir olgu olarak ve coğrafik nitelikli bir yer değiştirme hareketi olarak da tanımlanmaktadır⁴.

Göç kavramı, tarihin ilk zamanlarından beri süregelen bir olaydır. Göç, ilkçağ topluluklarından son dönem dünyasına kadar halâ varlığını sürdüren ciddi bir durum ve içerisinde sayısız dram saklayan bir olgudur. Eski çağlardan bugüne gelene kadar göç olgusu pek fazla değişmemiştir. Her ne sebeple olursa olsun göç etmek, vatanını bırakıp belki de binlerce kilometre uzağa giden insanlar için zor bir durumdur. Yabancı bir toprak parçasını yeniden vatan edinmek, geçmişten günümüze devam etmekte olan bir durumdur⁵.

Göç etmek, tekil veya topluluk halinde meydana gelen bir eylemdir. İnsanların coğrafî olarak yer değişiminin yanı sıra kavramsal olarak çok daha farklı, yoğun ve derin bir durumdur.

Göç eylemi, nedensel olarak ve ortaya çıkardığı sonuç itibariyle birçok farklı bilim dalının ilgi alanına girmektedir. *Tarih, sosyoloji, psikoloji, politika, ekonomi, hukuk, antropoloji* gibi hem sosyal hem beşeri ilimlerin içeriğinde incelenmektedir⁶.

Bir göç hareketini tanımlarken ilk olarak, sebep ve sonuçlarını bütün olarak ele alıp, araştırmak suretiyle doğru bilgiler edinilebilir. Göçün sebepleri, oluşum

¹ Bozkurt Güvenç, **Toplum ve Göç**, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği Yayınları, Kasım 1996, s.21.

² Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, TTK, 2. Baskı, Ankara 2010, s.1.

³ Abdurrahman Yılmaz, “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri”, **International Periodical For The Leanguages, Literature and History of Turkish and Turkic**, Sayı: 2, Ankara 2014, s.1686-1687.

⁴ Gülsen Demir, **Toplum ve Göç**, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği Yayınları, Kasım 1996, s.85.

⁵ Ahmet Taşağıl, “*Türk Tarihinde Göçler ve Stratejik Sonuçları*”, **Türk Dünyasında Sürgün ve Göç**, Yeditepe Ofset, İstanbul 2015, s.1.

⁶ Abdüllatif Çeviker, Faruk Bal, “**Türk-İslam Dünyasında Göç ve Göç Yönetimi**”, (Ed. Abdüllatif Çeviker-Faruk Bal), **Akademik Kitaplar Yayınları**, İstanbul 2016, s.7.

şekilleri, süreci, kitlesel veya grupsal olarak katılım sayısı bakımından çeşitlilik göstermektedir. Tüm bu nedenlerin yanı sıra genel bir çerçevede değerlendirildiğinde göçler, “iç göçler” ve “dış göçler” olarak iki ana başlık altında toplanabilir. İç göçler, bir ülkenin kendi sınırları içinde yapılan göçlerdir. Dış göçler ise çoğunlukla uzun süreliğine yaşamak, çalışmak veya yerleşmek için yapılan, sınırların her iki yönden aşılması ile gerçekleşen göçlerdir⁷.

“İç göçler” ve “dış göçler” kendi içerisinde çeşitli başlıklardan meydana gelmektedir. Kabaca tanımlamak gerekirse, bu göçlerin alt başlıklarında, eğitim, sağlık, sosyo-kültürel sebepler, siyasal sebepler, mübadele, salgın hastalıklar, savaş, sürgün, güvensizlik ortamı gibi sebepler bulunmaktadır⁸. Bunlara ek olarak, ekonomik, demografik, psikolojik ve antropolojik içerikleri de özünde bulunduran göç olgusu, çok yönlü bir özellik taşımaktadır⁹.

Göçlere neden olan etkenler kadar, göçlerin ortaya çıkardığı sonuçlar da oldukça önemlidir. Özellikle göç alan bölgede, ciddi bir demografik farklılık meydana gelmektedir. Birçok noktadan farklılıklar taşıyan bu göç toplulukları, geldikleri coğrafyanın kültürünü de beraberlerinde getirmişlerdir. Göç eden toplumlar, yeni geldikleri coğrafyanın insanları ile kurdukları etkileşimlerle yeni bir kültürün ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Bu durum, kültürel, idari ve yaşam biçimleri açısından günümüz toplumlarının oluşumuna da katkıda bulunmuştur¹⁰.

Göçün tarihsel sürecinin yanında göç toplumlarının iskân edilmesi de çok ciddi bir durumdur. Genel tanımıyla iskân, beşeri bir yerleşim türüdür. Bu yerleşim türü devletlerin, idari, ekonomik meseleleri ile bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bu sebeple iskân, toplumları da doğrudan ilgilendiren büyük bir düzenleme olarak bilinmektedir¹¹.

Araştırmamız açısından önemli olan konu ise Abaza halkının iskân edilmesi sırasında Osmanlı Devleti'nin meseleye bakışıdır. Bu noktada sorularımıza yanıt bulma açısından Osmanlı Devleti'nin konu hakkında mevcut olan bilgi, envanter ve

⁷ Saydam, a.g.e., s.1.

⁸ Dilek Atılğan, Emine Serin, Enver Günay, “Dünyada ve Türkiye’de Göç Yönetimi”, <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/download/article-file/395572>, (Erişim Tarihi: 25.04.2019), s.40-46.

⁹ Cemal Yalçın, **Göç Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara Ekim 2004, s.3.

¹⁰ Kemal H. Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.9.

¹¹ Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK, Gazi Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2014, s.1.

veri açısından zenginliği çalışmamıza oldukça fayda sağlayacaktır. Bu sayede meseleye bakışımız değişirken, perspektifimiz genişleyecektir.

Osmanlı Devleti'nin göç meselesine yaklaşımını anlamak için, göç konusunda bakacağımız ilk yer, İslam tarihinde göçün ilk örneği olarak bilinen “*Hicret*”¹² olayıdır. “*Hicret*”, İslâm Tarihi'ndeki ilk kitlesel göç olmasından dolayı İslâm Dünyası'nda ses getirmiştir. Bu sebeple “*Hicret*”, herhangi bir göç sonrasında, gerçekleşmesi muhtemel olan sorunlarda başvurulacak en önemli kaynak olmuştur¹³.

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti, bir “*Türk-İslam*” Devletidir. Bu sayededir ki, Osmanlı Devleti tarafından mevcut olan tüm kurum ve kuruluşlar İslami kurallara, gelenek ve göreneklere uygun bir biçimde meydana getirilmiştir. Bu durum, Kafkasya'dan gelen göçmenlerin, Osmanlı Devleti'ni tercih etmelerinde bir etken olarak ele alınabilir.

Öncelikle, Osmanlı Devleti'nin göç meselesine daha çok insani boyutlarda baktığı görülmektedir. Bunun yanında göç eden halkın, Müslüman bir gruptan oluşması, Osmanlı Devleti açısından önemli bir durumdur. Zorunlu göçe tâbi tutulan Çerkes halklarının mağdur edilmesi ve Rus baskısından kaçmış olmaları sebebiyle, Osmanlı Devleti'ne kısmen de olsa zorlama bir göç dalgası olarak yansımıştır. Tüm bu sebepler, Osmanlı Devleti'nin ve Osmanlı topraklarına gelen halkın, göç sürecini zorlaştırmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin, ilk başta az nüfuslu bir göçmen kitlesi beklerken, tahminlerinden daha fazla sayıda göçmenin bölgeye gelmesi meseleyi karmaşık hale getirmiştir. Göçmenlerin şahsi olarak, yani birebir vaziyette kabul talepleri, dini vazife ve gerekliliklerini öne sürerek veya vesile göstererek Müslüman bir ülkede yaşama hakkı talep etmeleri, halifenin mevcut göçmenleri reddetmek, bekletmek veya istememek gibi bir durumun kabulünü olanaksız kılmıştır. Söz konusu bu durum, artık bir “*itibar*”, “*güç*”, “*haşmet*”, “*erk*” meselesine dönüşmüştür. Müslüman ve aciz olan, sırf Müslüman olduğu gerekçesiyle öz vatanlarını terk etmek durumunda kalan, masum bir halk olarak görülen Kafkas göçmenlerini geri çevirmek, İslamiyet'in halifelliğini üstlenen Osmanlı Devleti

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz., Mahmut Emin, **Kuran'a Göre Hicret**, Özgü Yayıncılık 2012; Durmuş Tatlıoğlu, **Göç Sosyolojisi Açısından Hicret**, Asistan Yayınları, 2013; Adnan Demircan, **Nebevi Direniş Hicret**, Beyan Yayıncılık, 2015; Abdüllatif Çeviker, Faruk Bal, **Türk İslam Dünyasında Göç ve Göç Yönetimi**, Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul 2016.

¹³ Faruk Bal, “*İslam Geleneğinde Göç Yönetiminin İlk Örneği Olarak Hicret ve Muhacirin İskânı*”, **Türk-İslam Dünyasında Göç ve Göç Yönetimi**, Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2016, s.24.

açısından yakışksız gözükmetedir. Bu sebeple, Osmanlı Devleti açısından Çerkes göçünü reddetmek imkânsız bir hâl almıştır¹⁴.

Gelen göç dalgasının kabulünün, olumsuz taraflarının yanında Osmanlı Devleti'ne faydaları olacağı da düşünülmektedir. En başta, halifenin saygınlığının artması bakımından olumlu bir gelişmedir. Bu sayede Osmanlı Devleti, diğer Müslüman toplumlarında güvenini sağlamlaştırarak dini ve siyasi çıkar sağlayabilecektir. Böylece gelen göçmenler sayesinde sınırlarındaki boş kalan araziler göçmen iskânı ile yeniden hareketlenip, şenlendirilecektir. Böylece hem göçmenlerin istihdamı sağlanacak hem de üretici konuma geçen halkların, devlete yük olmayacakları düşünülmüştür. Hatta ürettikleri mahsullerden alınacak olan vergiler sayesinde, devlet bütçesine büyük oranda katkı sağlayabilecekleri de ihtimal olarak görülmüştür¹⁵.

Bunun yanında en önemli nokta ise Kafkas dağlarının özellikle Çerkes ve Çeçen halklarının, Rus güçlerine karşı uyguladıkları savunma tekniklerinin, Osmanlı Devleti'nin askeri gücüne olumlu anlamda bir katkı sağlayabileceği imkân dâhilindedir. Rus kuvvetlerinin, savaş stratejilerini tanıyor olmaları, direnişçi ve savaşçı bir halk olmaları, askeri güce dayalı bir devlet olan Osmanlı'ya oldukça yarar sağlayabilecek gibi görülmüştür¹⁶.

Osmanlı Devleti'nin topraklarına yapılan bu göçler neticesinde, günümüz Türkiye'si yeniden şekillenerek yeni bir toplumsal yapının vücuda gelmesini sağlamıştır. Özellikle demografik yapıyı etkileyecek olan bu hareketler, toplumsal yapının değişmesinde etkili olmuştur. Bu hareketlerin zaman içerisinde devlette ve toplumda gösterdiği değişimler son zamanlarda Türkiye'de merak uyandırmıştır¹⁷.

Yukarıda kabaca bahsettiğimiz göç özellikleri arasında ele aldığımız Kafkas göçleri ve belirleyici nokta olarak tezimizde kullanacağımız Abaza halkının göçü, "*uluslararası, kitlesele, mecburi ve daimi göç özelliklerini taşır*"¹⁸.

Çalışmamızda, 19. yüzyılda Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yapılan büyük göç sırasında Osmanlı Devleti'ne gelen Abaza halkının durumu ele alınacaktır. Tezimizin zaman aralığı ise 1860 ve 1865 yıllarını kapsamaktadır.

¹⁴ Saydam, a.g.e., s.96-97-98.

¹⁵ Saydam, a.g.e., s.98.

¹⁶ Saydam, a.g.e., s.98.

¹⁷ Ömer Karataş, **Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla'ya İskânları ve Karşılaştıkları Sorunlar**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2002, s. 12.

¹⁸ Saydam, a.g.e., s.5.

Çalışmamızın sınırlarının bu şekilde belirlenmesinin nedeni, 1859 yılında Şeyh Şamil'in Ruslara teslim olması ve beraberinde 1864'te biten Rus-Çerkes savaşının sonunda, Çerkes halklarının göç hadisesidir. Meydana gelen bu göç dalgasında, Osmanlı Devleti belirli bir iskân politikası uygulamıştır. Kafkasya topraklarından göç eden halklar, Anadolu ve Balkanlara farklı zamanlarda iskân edilmişlerdir. Tezimizde belirleyici unsur olarak ele aldığımız Abazaların, bu süreçte yaşadıkları daha çok roman tarzı eserlerden ve akademik bir araştırma çalışmasından uzak kalmıştır.

Bu durumlara ek olarak, Kırım ve Kafkas Göçlerinin tek çatı altında toplanmış olması da spesifik bir araştırma yapmayı zorlaştırmıştır. Birbirine oldukça benzer şekilde, benzer süreçlerden ve aynı coğrafyadan gelmiş olmaları da yapılarındaki benzerlikleri çoğaltmaktadır. Kırım ve Kafkasya göçleri, tarihsel süreçte ortak bir kader paylaştıkları için hep bir arada anılmıştır¹⁹. Bu ortak kader ise Rusya'nın gütmüş olduğu dinsel bir önyargıya bağlanabilir. Rusya'da yaşayan Müslüman halklar, kitleler halinde önce 1853-1854 Kırım Savaşı sırasında ve savaş sonrasında göçe zorlanırken, daha sona ise 1860lı yılların başında bu halklar, Kafkasya'dan güç kullanarak sürülmüşlerdir²⁰. Buradan hareketle Kafkas (içeriğinde Çerkes ve Abaza) halklarına uygulanan politika temel alınarak, satır aralarında yer alan Abaza halkının göç ve iskân siyaseti detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Bu noktada yaşanan göç hadisesinden önce, Çerkes halklarının tarihin eski zamanlarından beri yaşadıkları Kafkasya bölgesinde yaşanan güç çatışmalarını anlamak gerekmektedir. Bu anlamda, tarihsel bakımdan Kafkasya'ya ve bu bölgenin önemine değinmekte de fayda görülmektedir.

Kafkas, Kafkasya ve Kafkas Dağları adı tarihte ilk olarak antik dönem Yunan yazarı "Aiskhlos" veya "Eschylus" 'un M. Ö. 490 yılında yazdığı, "Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence" adlı romanında karşımıza "Kavkasos Dağı" şeklinde çıkmaktadır²¹.

Kırzioğlu'nun tanımına göre, Yunanlılar ile Kafkasyalıların teması şu şekildedir;

¹⁹ Ferhat Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", **KARAM**, Güz 2011, Sayı 31, s.19.

²⁰ Erik Jan Zürcher, **İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.10.

²¹ Ayan Ergin, "Kafkasya Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1 Sayı 2, s. 21.

“Bunun Eski-Yunanlılarca bilinmesi, Karadeniz’deki İyon Kolonicileri vâsıtasıyla olmuş benziyor. Eski Yunanlılardan sonra ise Romalılara, Karadeniz ile Hazar Denizi arasında bulunan ve İslâm-Türk eserlerinde Alburuz Dağı olarak Kavkasus (Caucasus) biçiminde geçen bu coğrafya deyimi, Rönesans’tan sonra hümanistlerin eserlerinde, Caucasus / Caucasia / Caucasia diye anılmaya başlamıştır”²².

Başka bir tanıma göre, Karadeniz ile Azak denizinin doğu kesimini ayıran “Anapa” yarımadasından başlayarak, Hazar denizinin batı kıyısındaki “Apşeron” yarımadasına ulaşan ve Büyük Kafkas Dağlarının bulunduğu dağlık kesim, Kafkasya bölgesine adını vermiştir²³.

Kafkasya’nın sınırları ise genel olarak şu şekilde kabul edilmektedir.

“Kafkasya, Taman Yarımadası’ndan başlayıp Bakü’nün doğusunda yer alan Apşeron Burnu’na kadar uzanan Kafkas Dağları’nın kuzey ve güneyindeki sahadır. Doğusunda Hazar Denizi, batısında Karadeniz, güneyinde Çoruh- Arpaçay- Aras nehirleri yer almaktadır. Bölgenin kuzey sınırları olarak Don ile Volga nehirlerinin birbirlerine en çok yaklaştığı kısım yahut da çok sayıda gölün yer aldığı Maniç bölgesi kabul edilmektedir”²⁴

Kafkasya, coğrafi olarak ise sahip olduğu dağ zinciri sebebiyle iki ayrı bölgeye ayrılmıştır. Bu ayrıma göre, Doğu’da Hazar Denizi, Batı’da Karadeniz, Kuzey’de Maniç Çukurluğu ve Kuma, Güney’de ise İngur Irmağı, Kafkas dağ silsilesinin omurgası ve Samur Irmağı ile çevrili coğrafya parçasını oluşturan bölge Kuzey Kafkasya’yı oluşturmaktadır²⁵.

Siyasi ve doğal sınırları açısından bakıldığında ikiye bölünmüş olan Kafkasya, Karadeniz yolu vasıtasıyla Avrupa’nın iç kesimlerine doğru geçit verirken, Hazar Denizi kanalıyla Asya topraklarına ulaşım imkânı sağlamaktadır. Bu sayede hem kuzey-güney hattında bir geçiş sağlar hem de doğu- batı arasında önemli bir bağ oluşturur²⁶.

Her ne kadar siyaset bilimciler ve coğrafyacılara böyle bir bölünmüşlüğü kabul etse de, bilimsel gerçeklik açısından bu görüş pek benimsenmemektedir. Antropolojik, etnolojik, sosyo-kültürel vs. birçok alandan bütün olan bir coğrafya

²² Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi (1451–1590)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1976, s. XV.

²³ Hasan Yılmaz ve Nihat Kaşıkçı, **Aras’tan Volga’ya Kafkaslar**, Ankara 1999, s.8.

²⁴ Jülide Akyüz Orat, Nebahat Oran Arslan, Mustafa Tanrıverdi, **Osmanlı’dan Cumhuriyete Kafkas Göçleri (1828-1943)**, Eser Ofset ve Matbaacılık Yayınları, Kars 2011, s.2.

²⁵ Yılmaz Nevruz, “Kuzey Kafkasya Meselesi ’nin Temel Stratejileri”, **Birleşik Kafkasya Dergisi**, Yıl:2 Sayı: 5, Aralık- Ocak- Şubat, 1995-1996 Eskişehir, s. 2.

²⁶ **Atilla Sandıklı**, “Kafkasya Jeopolitiği ve Türkiye’nin Kafkasya Politikası”, **Uluslararası Kafkasya Kongresi Bildiriler Kitabı**, (Ed. Hasret Çomak), Kocaeli Temmuz 2012, s. 228.

olarak görülen gerçek Kafkasya, Kuzey Kafkasya ismiyle bilinen bölge olarak tanımlanmaktadır. Bölgenin literatürdeki gerçek ismi, “*Kafkas Ötesi*” şeklinde tanımlanırken, Rusların “*Zakavkaz*”, İngilizlerin “*Transcaucasus*”, Arapların ise “*Mavera-i Kafkasya*” şeklindeki tanımları yine Kuzey Kafkasya’yı yani “*Kafkas-Ötesi*”ni tanımlamaktadır. Bu tanıma göre yine, Güney Kafkasya şeklinde bir ifade ve bölünmüşlük yoktur²⁷.

Bu açıklamaya göre; Kafkasya’nın dağları, bölgeyi yalnızca coğrafi anlamda iki bölüme ayırmış gözükmemektedir. Kafkasya, her açıdan bir bütün olarak görülmektedir. Özgün bir şekilde birbirine bağlı olarak yaşayan bölge halkları açısından, aşılamayacak hiçbir zorluk gözükmemektedir. Bölgeyi, Trans-Kafkasya ve Kafkasya diye bölmek, tek bir toplumun bütünleştiricisi ve oluşturucusu olan halkları da ayırmak demektir²⁸.

Uzunluğu 1440 kilometreden fazla olan Kafkasya’nın, genişliği ise 50 ile 225 kilometre arasında değişmektedir. Yaklaşık olarak 379.880 km² yüzölçümüne sahiptir²⁹. Bu sıradağ kümesi, kuzeybatıda *Kerç Boğazı*’nın³⁰ ilerisinde bulunan Kırım Dağlarına doğru uzanırken, güneybatıda İç Asya dağlarına uzanır. Bu dağ sırtlarının en yüksekği, *Elbruz* (5630 metre) ve *Kazbek* (5042 metre) dağlarıdır. En önemli geçidi ise *Daryal*’dır³¹. Esas itibarıyla dağlık bir ülke olan Kafkasya’da, yerleşim bölgeleri genel olarak yüksek yaylalara ve derin vadilere yayılmıştır. Oldukça yüksek olan bu dağ sırtları, bölgedeki insanların tarihlerini, kültür ve karakterlerini başkalarından farklı kılmış ve başka medeniyetlerle ilişkisini kısıtlamıştır³².

Kafkas Dağları’na erişmek için kullanılan üç geçit bulunmaktadır. Bu geçitlerden ilki, Karadeniz’in uzantısı olan bir sahil yoludur ve kuzeye doğru

²⁷ Ufuk Tavkul, “Sosyolojik Açıdan Kafkasya Halklarının Etnik ve Kültürel Birliği, **Birleşik Kafkasya Dergisi**, S.11, Haziran-Temmuz-Ağustos 1997, s.11.

²⁸ Ruslan Hasbulatov, “Rusya ve Kafkasya’da Geçmiş ve Gelecek”, **Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı**, Tika Yayınları, Ankara Nisan 1996, s.32.

²⁹ Sandıklı, a. g. m., s. 228.

³⁰ Karadeniz ile Azak Denizini birbirine bağlayan stratejik bir boğaz. Ayrıntılı bilgi için bkz., Hakan Kırımlı, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 25, 2002 Ankara, s. 275-276.

³¹ Müjdat Kayayerli, Vedat Balkan, Karaçay – Malkar Türkleri, **Karaçay – Malkar Şöleni**, Haziran 1997 Ankara, s.1.

³² Muhammet Kemaloğlu, “Kafkasya Tarihi – Etnik – Dini Yapısı Terekeme (Karapapah) Türkleri”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 32, Eylül-Ekim 2012, s. 3.

yönelmektedir. Bu geçidi daha çok *Kimmerler*³³ kullanmıştır. Bir diğer geçit, *Darial Geçidi*³⁴ ismi ile bilinmektedir. Bu geçit, *Kura Vadisi* üzerinden Gürcistan'a doğru uzanmaktadır ve özellikle *İskitler*³⁵ tarafından kullanılmıştır. *Derbent Geçidi*³⁶ ise *İndogermen*³⁷ göçmenlerin İran'a geçmek için kullandıkları bir yoldur ve kuzeye doğru uzanmaktadır³⁸.

Kritik ve jeostratejik öneme sahip olan "*Derbent Geçidi*" Marco Polo'nun seyahatnamesinde de anlatılmaktadır. Büyük İskender'in Kafkasya ile Hazar Denizi arasına inşa ettirdiği bu kale, Türkler tarafından "*Demir Kapı*" olarak adlandırılmıştır³⁹.

Tarihsel süreçte, Kafkasya Dağları'na gelen, burada hâkimiyet kurmak isteyen ve bunun için mücadele eden pek çok halk vardır. Bu halklar arasında, *Mısırlılar*, *Medler*⁴⁰, *İskitler*, *Grekler*, *Romalılar*, *İranlılar*, *Araplar*, *Moğollar*, *Türkler* ve *Slavlar* sayılabilir. Adı geçen tüm bu kavimler, Kafkasya bölgesinde bir dönem bulunmuş ve burada kalıntılarını bırakmıştır. Fakat bölgede yerli halk olarak bilinen Kafkasların, bu farklı ırkların hiçbiri ile bir bağlantısı bulunamamıştır⁴¹.

Tarih boyunca istilalara maruz kalan Kafkasya bölgesine, ilk gelen halk *Kimmerler* olmuştur. *Kimmerler*'den sonra sırasıyla, *İskitler*, *Yunanlar*, *Hunlar*,

³³ Kırım merkez olmak üzere, Kafkasya, Avrasya ve Kuzey Karadeniz'de yaşamış olan halklara verilen isim. Ayrıntılı bilgi için bkz., Fatih Şengül, "Homeros'a Göre Kimmer Kavim Adı Etimolojisi, **KARAM**, Cilt: 5, Sayı: 17, Bahar 2008, s.33.

³⁴ Kuzey Kafkasya'yı, Güney Kafkasya'ya bağlayan iki doğal geçitten biri. Ayrıntılı bilgi için bkz., Nezahat Ceylan, Oktay Özgül, "Eskiçağda Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: XII, Aralık 2017, s. 24.

³⁵ M.Ö. 1700lere dayanan bir geçmişe sahip olan İskit halkının yayıldığı coğrafya, Tuna nehrinden Çin'in batı sınırlarına kadar uzanan çok geniş bir araziye içeren bölgedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Yelda Demirağ, **Ön Asya Dünyasında Kimmer ve İskitler**, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 33.

³⁶ Kafkaslar ile Hazar Denizi arasındaki geçitte bulunan Derbent Kalesi. Aslında Büyük İskender değil de Pers Kralı Hüsrev (590-628 arası kral) tarafından inşa edildi. Araplar arasında "Kapıların Kapısı", Türkler arasında da "Demir Kapı" olarak bilinirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz., Marco Polo, **Seyahatname**, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, 1. Baskı, Temmuz 2018, s.54.

³⁷ Asya ve Avrupa (Avrasya) kökenli olan, antik dönem halklarına mensup kişilerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Nejdet Keleş, "İndo-Germenlerin ve Germanlerin Kökeni, Dili ve Anayurdu Tezleri", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 22, 2015, s. 77.

³⁸ Georges Dumézil, **Kafkas Halkları Mitolojisi**, (Çev. Musa Yaşar Sağlam), Ankara 2000, s. 5-6

³⁹ Polo, a.g.e., s. 54.

⁴⁰ M.Ö. 4000 ve 2000 yıllarında Mezopotamya, Çin ve Hindistan'da kurulan ilk köle devletlerinden biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Botan Amedi, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, Fırat-Dicle Yayınları, 1. Baskı, Ağustos 1991, s. 41.

⁴¹ Baddeley, a.g.e., s. 23.

beraberinde *Hazarlar, Araplar*, devamında *Selçuklular* ve *Rusya*, Kafkasya bölgesini işgal etmiştir⁴². Türk akınları olarak, Selçuklulardan sonra listeye Osmanlı Devleti eklenebilir. Osmanlı Devleti, bölgede ilk fethini *Sohum* (günümüz Abhazy'a'sının başkenti) üzerine gerçekleştirmiştir. Bölge II. Mehmet tarafından Abaza ve Gürcü kıyılarında güçlü bir kontrol sağlamak amacıyla alınmıştır⁴³.

Tarihi süreç içerisinde değerlendirmeler ile gördüğümüz kadarıyla, geçmiş zamanlarda birçok efsane ve masala da konu olan Kafkasya, “*Simurg*”, “*Anka*”, “*Kafdağı*”, “*Prometheus*”⁴⁴un esareti olarak bilinen destansı anlatımlarla günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Günümüzde ise Kafkasya, bu efsanevi ve destansı anlatımlardan çok daha farklı tanımlamalarla anılmaktadır. Savaş, sürgün, acı, iktidar çatışmaları ve buna uygun politikalar, enerji, doğal zenginlikler ve getirim kapısı gibi ifadelerle daha çok örtüştürülebilir⁴⁵.

Kuzey Kafkasya bölgesinde yaşayan etnik halkların çeşitliliği ise pek çok yazar tarafından ele alınmıştır.

*“İlk olarak 1794 yılında Fransa'nın Kırım konsolosluğu görevinde bulunan Xaverio Glavani neredeyse tam anlamıyla bir tanımda bulunmuştur. Bu yazar, “Abkhaz” ülkesinin dağların ana silsilesinin kuzeyinde bulunan bölümünü de Çerkesya 'ya dâhil etmiş ve ülkeyi on dört ayrı kantona bölmüştür. Bu sınıflandırma, Çerkes halkının çeşitli kollarıyla ilgili Avrupalı bir yazar tarafından yapılan ilk sınıflandırmadır ve başka anlatılarda bulunamayacak kanton adlarının yazılışını vermektedir”*⁴⁶.

Betrozov, Çerkeslerin Etnik Tarihi adlı eserinde Çerkes halklarının çeşitliliği üzerine şu tanımlamalarda bulunmuştur:

“Bu etnik çeşitliliğe bağlı olarak, Kafkas Dilleri özel ve bağımsız birer aile olarak ele alınmaktadır. Dil, lehçe ve ağız bakımından çok fazla kategorileştirilebilir. Bölgede yaşayan neredeyse 50 çeşit halk bulunmaktadır. Bu açıdan bakarak değerlendirdiğimizde, söz konusu etnik çeşitliliğe değinen

⁴² Işıl Yasa, “Tarihsel Açından Kuzey Kafkasya”, Haziran 2008, <http://www.bilgesam.org/incele/998/-tarihsel-acidan-kuzey-kafkasya/#.XQEP95ahnYU>, (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

⁴³ Kırzioğlu, a.g.e., s.1.

⁴⁴ *Promete* hakkındaki efsanenin ilk defa Hesiodos tarafından işleme tabi tutulmasından beri yirmi altı asır geçti ama bu destan hala insanlığı kuvvetle etkilemeye devam ediyor. *Promete*, onun seçtiği ve insanlık tarihi boyunca acıma duyulan birkaç kahramandan biridir ve daha uzak geçmişte onun hakkındaki Grek mitinin, Kafkas halklarının zincire vurulmuş cefakar Titanlara dair efsaneleriyle bütünleşmesi sayesinde, tam da Titan'ın çektiği cefanın Kafkasya ortamı, asırların mirası olarak, kaçınılmaz bir şey gibi her yerde pek çok varyantıyla tekrarlandı. Ayrıntılı bilgi için bkz., Yakov Gordin, **Kafkas Atlantisi 300 Yıl Süren Savaş**, (Çev. Uğur Yağanoğlu), CSA Global Publishing, İstanbul 2014, s. 324.

⁴⁵ Yücel Oğurlu, “Kuzey Kafkasya'da Konuşulan Dillere Genel Bir Bakış ve Dillerin Akrabalıkları Üzerine”, **Tarih Bilinci Dergisi**, Sayı: 19-20, Kasım 2012, s.9.

⁴⁶ Aytek Namıtok, **Çerkeslerin Kökeni**, (Çev. Aysel Çeviker), 1. Kitap, Kaf-Dav Yayınları, Ankara, 2003, s.1.

V.İ Hacıyev'in görüşü dikkate değerdir. Hacıyev, Dünya haritasını elinize alıp ne kadar ararsanız da böylesine sınırlı bir bölgede şaşırtıcı derecede bunca değişik ve çok sayıda dil ve ağız olan başka bölge bulamazsınız⁴⁷

Bahsi geçen farklılıkla buradan yola çıkarak bir başka tanımdan örneklendirme yapacak olursak bu sınıflandırmanın doğruluğuna yakın olan görüşlerin var olduğu görülmektedir. 1918'de bağımsızlığını ilân etmiş olan Azerbaycan'ın İlk Cumhurbaşkanı M. Emin Resulzade'ye göre:

“Karşımda etnoğrafik bir harita duruyor. Bu yetmiş iki milleti ile meşhur ve eski muharrirlerce Babil Kulesi'ne benzetilen Kafkasya'nın haritasıdır. Rengârenk boyları ile adeta şark halısını andıran bu haritada nazara çarpan hâkim renk sarı boyadır. Haritanın bilhassa şark ve cenup kısmını kaplayan bu renkle umumiyetle Müslüman milletler işaret edilmiştir”⁴⁸.

Kafkas halklarının çeşitliliği ve çokluğu eski zamanlardan beri dikkat çeken bir durum olmuştur. Bölgeye gelen gezginler buralarda ki dil ve lehçe farklılıklarına dikkat çekmişlerdir. Bu farklılığa vurgu yapan Arap coğrafyacılar bölgeyi “*Cebel-ül Elsine*” yani *Diller Dağı*” ismiyle tanımlamaktadır⁴⁹. Benzer şekilde Kafkasya'ya gelen Romalı tacirlerin, bölgede 70 tercüman bulduklarını ifade edilmiştir⁵⁰. Bu çeşit görüşlere yakın bir izah olarak, Saydam'ın Kafkasya bölgesini “*Dillerin Dağı*” ve “*Kültürlerin Dağı*” olarak nitelendirmiş olması da eklenebilir⁵¹.

Çerkes isminin çıkış noktası ise Yunan kaynaklarında sıkça adna rastlayabileceğimizi aktaran araştırmacılar tarafından, ünlü kral *Aet*'in kız kardeşi *Serse* ile ilişkilendirilmiştir. *Serse* isminin Çerkeslere ait olduğunu savunan yazar, bu isimden yola çıkarak *Sirkasi*, *Çerkes* veya *Serkes* şeklindeki ifadeler ile bu halkın tanımlandığına vurgu yapmıştır⁵². Bu tanıma uygun olan ve bu ismin çıkış noktasına atıfta bulunan bir diğer ifadeye göre, Çerkes ismi ilk kez, Papa IV. Gennocentius tarafından Moğol hanına gönderilen eserde Sirkas (Çerkes) ismi ile kullanılmıştır. Aynı zamanda Kafkasya'da yaşayan Adige ve diğer halkların tamamına da Çerkes adının verildiği bilinmektedir. Böylece Osmanlı Devleti tarafından da Kuzey

⁴⁷ Ruslan Betrozov, **Çerkeslerin Etnik Tarihi**, Çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayınları, Ocak 2009, s.47-48.

⁴⁸ M. Emin Resulzade, **Kafkasya Türkleri**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul, 1993, s.1.

⁴⁹ Hayati Bice, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s.3.

⁵⁰ Nevruz, a.g.m., s. 3.

⁵¹ Saydam, a.g.e., s. 19.

⁵² İzzet, a.g.e., s.144.

Kafkasya'yı meydana getiren halkların tümü tek bir isim olan Çerkes kelimesi ile kastedilmiştir⁵³.

Bugün Çerkes kelimesi ile kastedilen halklar şu şekildedir;

Adigeler; Abzah, Abadzeh, Bjedug (Bjedukh), Besleney (Besni), Hamısey, Hatukuay, Jane, Kabardey, Kemirguvey (Temirgoy-Çemgyu), Mahuş (Makhoş), Natukhaç (Natuhay), Şapsığ, Yegerukay. Adige hakları ile aynı kökene sahip olup farklı bir dil konuşan Abkhaz-Abazalar (Başılbay, Ciget-Sadz, Şahgirey, Ahçipsu, Tam, Kızılбек, Barakay, Bağ) ve dil bakımından iki gruba da yakın bir dil konuşan Ubih-Vubihlardır⁵⁴.

Bahsi geçen bu Çerkes halklarının konuştuğu dil, Kafkasya'da hâkim olan *Ural-Altay* ve *Hint-Avrupa* dillerinden farklıdır. "*İber Kafkas Dilleri*" olarak literatürde yer almış olan Kafkas Dilleri, bugün sadece Kafkasya'da ve Diaspora⁵⁵'da yaşayan *Adige* (Çerkesler) tarafından yaşatılmaktadır. Çerkes dili, yukarıda bahsetmiş olduğumuz hiçbir dil grubuna ait olmayan, saf, yalıtılmış bir dil olarak kabul görmüştür. Bahsi geçen bu Kafkas Dillerinin sayısı tam olarak bilinmemekle beraber, Amerikalı bir dilbilimci olan J. C. Catford'a göre, tümü yazılı olmamakla birlikte bölgede 37 farklı lisan konuşulmaktadır⁵⁶.

⁵³ Karataş, a.g.t., s. XXII.

⁵⁴ Esadze, a.g.e., s.8; Namıtok, a.g.e., s.4.

⁵⁵ Binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan Diaspora kavramı, tarihsel sürece bakıldığında şekil değiştirmiş ve çeşitli anlamları ifade etmeye başlamıştır. Klasik Diaspora, Modern Diaspora ve Çağdaş Diaspora olarak 3 ana başlık altında toplanan bu kavramın, özellikle 20. yüzyılda gerçekleşen siyasi gelişmelerden sonra kullanım alanı çoğalmıştır. Kelime köken olarak Yunanca "*sağa sola saçılmış/dağılmış tohumlar*" anlamına gelmektedir. Burada bahsi geçen tohumlar ile etnik gruplara atıfta bulunmaktadır. Kelime önceleri Yahudi sonraları Yunan ve Ermeni halklarının dağılışı ifade etmek için kullanılırken günümüzde, "göçmen", "vatansız", "mülteci", "azınlık", "sürgün topluluğu" gibi kavramları açıklamaktadır. Konumuz bakımından ele aldığımız diaspora kavramı, kendi vatanından ve devletinden ayrılan halkların, başka ülke veya halklar arasında yaşamasına rağmen kendi öz kimlik ve kültürlerini yaşatmasıdır. Çerkes Diasporası, klasik diaspora ve mağdur diaspora başlıkları altında incelenmektedir. Anavatanları dışında yaşayan Adige-Abhazlar bu grupta yer almaktadır. Diaspora hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Fırat Yıldız, "Diaspora Kavramı: Tarihçe, Gelişme ve Tartışmalar", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:18, Bahar 2013, s. 289-290, 297. ; Jade Cemre Erciyes, "21.Yüzyılda Kafkasya'ya Geri Göç: Adige-Abhaz Diasporası ve "Dönüş", (Çev., M. Nesij Huvaj), **Geçmişten Geleceğe Çerkesler Kimlik, Kültür ve Siyaset**, (Ed. Sevda Alankuş ve Esra Oktay Sarı), Kafdav Yay., Ankara 2014, s.438.

⁵⁶ Yalçın Kaya, **Çerkesler I, Tarih, Mitoloji, Gelenek**, Dahi Yayınları, 1. Baskı, Nisan 2015 İstanbul, s. 328.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA'DAN OSMANLI DEVLETİ'NE YAPILAN ÇERKES/ABAZA GÖÇLERİ VE GÖÇÜN SEBEPLERİ

I. 19. YÜZYILDA GÖÇE GİDEN SÜREÇ

Kafkasya, jeopolitik ve jeostratejik açıdan son derece önemli bir konumda bulunmasından ve Doğu ile batı bölgeleri arasında bir geçiş yolu özelliği taşımasından dolayı, devletlerarasında paylaşılamayan bir bölge olmuştur. Bu sebeple bölgede sıklıkla meydana gelen istilâ ve işgallerin sebeplerinin anlaşılmasının mümkün olduğu ifade edilmektedir⁵⁷.

Özellikle 19. Yüzyıl boyunca Kuzey Kafkasya'ya yapılan saldırıların bölge tarihinin en korkutucu boyutlarına sahne olduğu genel bir kanıdır. Bu sebeple 19. yüzyıla, savaş, göç, sürgün ve gözyaşı yüzyılı gibi sıfatlar yakıştırılmıştır. Bu sebeplerdir ki Kafkasya, *tarihsel, sosyo-kültürel, etnik, etimolojik, demografik* vb. birçok alanlarda çalışmalar yapan araştırmacıların ilgi odağı olmuştur.

Tarih boyunca gezginler ve araştırmacılar Kuzey Kafkasya bölgesine yoğun bir ilgi göstermiştir⁵⁸. Bu noktada yapılan çıkarımlara göre, 19. yüzyıl ile başlayan “*yabancı kanından arınmış milletler yaratmak*” günümüze kadar etkilerini hissettirmiştir. Bu amaç doğrultusunda, siyasi, kültürel ve sosyal anlamda büyük değişimler yaşanmıştır⁵⁹.

Böylece temiz bir etnik kimlik, millileşme ve yerlileşme gibi ari bir tablo ortaya çıkarmaya çalışılan bu dönemde yaşanan kişisel faaliyetlere göz yumulmuştur. Bu dönemde hem Kafkasya hem de Kafkasyalılar acı dolu bir tablo ile karşımıza çıkmaktadır. Kafkas halkları uzun yıllar boyunca baskıcı bir yönetime karşı direnmişlerdir⁶⁰.

⁵⁷ Bülent Açma ve Kübra Yenişen, “Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler”, **Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı 2, Manisa 2013, s. 131.

⁵⁸ Ufuk Tavkul, **Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993, s.9.

⁵⁹ Karpat, a.g.e., s.18.

⁶⁰ Aydın O. Erkan, **Tarih Boyunca Kafkasya**, Çivi Yazıları Yayınları, 1. Baskı, İstanbul Haziran 1999, s. 95.

A. Kafkasya'da Yayılan Sıcak Savaş ve Kafkas Direnişi

Kafkasya'da başlayan bu hareketi anlamak için öncelikle Rusya'nın bölgede hedeflemiş olduğu politikaları anlamak gerektiğini düşünmekteyiz. Rusya'nın bölgede geliştirmiş olduğu politikaların ise çıkış noktasını anlamak için öncelikle batı toplumlarının "*ulus-modern devlet*" kurma aşamalarına bakmakta fayda görülmektedir. Batı toplumlarının geleneksel bir devlet anlayışından modernleşmiş bir devlet anlayışına geçişleri oldukça çarpıcı görülmektedir. IV. yüzyıla belki de damgasını vuran bu "*ulus-modern devlet*" kavramının en başında gelenler, Ceneviz, İspanya, Venedik, Fransa vb. gibi batı toplumları olmuştur. Bu toplumlar, pazar ve hammadde sorunlarına çözüm bulmak amacıyla bir "*doğu politikası*" gütmüşlerdir. Bu politikanın bir gerekliliği olarak önce doğu toplumlarını tanımak ve sonrasında bu toplumları tanımlamak ana hedef olarak görülmüştür⁶¹.

Bu doğrultuda baktığımız zaman, Rusya'nın Orta Asya'da kurmak istediği bütünlük, Kafkas-ötesi ile coğrafi bir bağ kurma isteği ve sıcak denizlere inme politikasının çok açık olduğuna yer verilmektedir. Rusya, IV. yüzyılda batılılaşmanın ilk adımı olarak geleneksel devlet anlayışından modern devlete doğru bir dönüşüm yaşamıştır. Rusya'nın bölgede ilk çalışmaları ise öncelikle IV. yüzyılda merkezi siyasal birliğini sağlaması ile başlamıştır. Rusya, siyasal birliğini sağlamasının akabinde ilk iş olarak Volga Boylarını ele geçirmeye başlamıştır. Beraberinde, Trans Kafkasya, Karadeniz, Hazar Denizi, Sibiry ve Orta Asya'ya doğru yönelmiştir. Bahsi geçen yerler gerek stratejik açıdan gerekse endüstriyel açıdan önem arz eden bölgeler olduğunu görmekteyiz. Rusya yayılmacı politikasına aynı hızla devam etmiş ve XIX. yüzyıla gelindiğinde güney kesimde bulunan Kırım, Kafkasya, İran ve Balkanlara doğru bir genişleme politikası belirlemiştir⁶².

Rusların güttüğü bu politikanın gerçekleşmesinin önünde büyük bir engel olarak görülen Osmanlı Devleti, Kafkas halklarını bulduğu her fırsatta Ruslara karşı kıskırtmıştır. Bu kıskırtmalara karşı güçlü tedbirler alan Ruslar, Orta Asya'da

⁶¹ Nedim İpek, "93 Harbi ve Göçler", **Geçmişten Günümüze Asimilasyon ve Zorunlu Göçü Anma Etkinlikleri**, Fildiş Yayınları, Mart 2013, s. 19-20.

⁶²Ufuk Özcan, "XIX. Yüzyıl Rusyası'nda Osmanlı Devleti'ne Karşı Gelişen Başlıca Siyasal Akımlar ve Coğrafi Kapsamları, **Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler**, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012, s.222.

kurmak istediği hâkimiyet için önce Kafkasları dize getirmesi gerektiğinin bilinciyle hareket etmiştir⁶³.

Rusların Kafkasya sahasında ilk kazandıkları yer Gürcistan olmuştur. Gürcistan'ın istila süreci ise 1801 yılında Rus tahtına geçen Alexander'ın faaliyetleri ile başlamıştır. Gürcistan üzerinden başlayan işgal süreci neredeyse tüm Kafkasya'nın Rus kontrolüne geçmesine sebep olmuştur. Bölgede *Mozdok* ve *Terek Kaleleri*'nin kurulması, Türkler ve Ruslar arasında ki gerginliğin yükselmesine sebep olmuştur. Bu durumun üzerine Türkler, bazı Çeçen kabilelerini, Rus hatlarına karşı saldırıya geçmeleri için tahriklere ve kışkırtmalara başlamıştır. İlk Çeçen direnişi böylelikle başlamış olup yaklaşık olarak bir asırlık bir zaman kapsülünde direniş şiddetle devam etmiştir.⁶⁴

Dağıstan bölgesinde *Kurali Mohama* önderliğinde bir öğreti olarak ortaya çıkan İslamiyet esaslı kuruluşun temellerini atılmıştır. Bu siyasi ve askeri tabanlı hareket *Cihad (Gazavat Savaşı)* anlayışı ile başlamıştır. Başlatılan bu hareket tarihte "*Müridizm*"⁶⁵ olarak adlandırılmıştır. *İmam Gazi Muhammed* önderliğinde başlayan süreçte Çerkesler, Çeçenler ve Dağıstanlılar birleşerek Ruslara karşı şiddetli bir direniş göstermiştir. Dağıstan'da ve Çeçenistan'da ilerleyen bu sıcak savaş süresince organize bir hareket olunması Rusları uzun bir süre oyalamıştır. Fakat Kuzeybatı Kafkasya'da daha bireysel bir hareket olmuştur. Kuzeybatı halklarında ele aldığımız Abhazya ise kendi şartlarına göre bir direniş hareketi benimseyerek Osmanlı ile ilişkilerini sağlamlaştırma yolunu tercih etmiştir⁶⁶.

Zamanla Kafkasya'daki direniş kırılmalar yaşamıştır. Bu süreç sonunda ise Rusların, Kafkasyayı tamamıyla elde etmesiyle Kafkas ahalisinden (öncelikle

⁶³ Abdullah Temizkan, "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas-Ötesinde Nüfuz Mücadelesi", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt VI, Sayı 2, İzmir 2006, s.460.

⁶⁴ N.Luxembourg, **Rusların Kafkasyayı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil**, (Çev. Sedat Özden), Kayıhan Yayınları, İstanbul, Kasım 1998, s. 29-30-31.

⁶⁵ *Dağlılar, Ruslara karşı amansız bir müdafaa savaşına giriştiler. 1784'de İmam Mansur'un başlattığı savaş 1856'ya kadar yüz yıl sürmüştür, Nakşibendi tarikatı tarafından organize edilmiş ve İmam Şamil'le son bulmuştur. Gerçek bir din savaşı ve Gazve idi.* Müridizm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; A. Bennigsen ve C. Lemerrier Quelquejay, **Step'de Ezan Sesleri**, (Çev. Nezh Uzel), Selçuk Yayınları, İstanbul 1981, s. 7-8; Brune de Cordier, "İslamiyet'in Kuzey Kafkasya'daki Etnik Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi Çeçenistan ve Dağıstan'ın Durumu", **Birleşik Kafkasya Dergisi**, Sayı: 8, Eylül- Ekim- Kasım 1996, s. 19-20; Abdullah Temizkan, "Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beyler ile İlişkisi", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: IX, Sayı: 2, İzmir 2009, s. 165-190.

⁶⁶ S.K. Bushuyev, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kafkas Halkları ve Dağlı Halkların Bağımsızlık Mücadelesi", Çev., Tarık Topçu, **Kafdağı Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 6-7, Ankara 1987, s. 13-15.

Müslüman olanlar) on binlerce aile Osmanlı Devleti'ne zorunlu göçe tâbi tutulmuştur.⁶⁷

B. Rusya, İngiltere ve Osmanlı Devletinin Kafkasya Politikası

Tarih boyunca birçok güçlü devletin ilgi alanına giren Kafkasya'nın, yakın tarihimizde de benzeri hâkimiyet faaliyetlerine sahne olduğunu görmekteyiz.

Tarihsel sürece baktığımızda, ilkçağlarda, Kafkasya, *Asurlular*, *İskitler*, *Urartular*, *Romalılar*, *Persler* ve kuzey bölgesinden gelen diğer kavimler arasında bir hâkimiyet sahası olmuştur. Daha geç dönemlerde ise Hazarlar, Bizanslılar ve Sasaniler Kafkasya bölgesi için mücadele etmişlerdir. Dönemsel olarak yapılan bu istilalardan ziyade, Büyük Selçuklu ve Moğolların Kafkasya bölgesinde ki hâkimiyetleri çok daha kalıcı olmuştur⁶⁸.

Moğollar, 4 Mart 1238 yılında Rusların siyasi otoritesine son vermişlerdir. Özellikle Cengiz soyundan gelen Altınordu Devleti, *Rus Yurdu*, *Kıpçak Bozkırı* adı verilen bölgelerde güçlü bir idare merkezine sahip olmuştur. Dönemsel olarak Kafkasya'nın sürekli el değiştirmesi ise Rusya'nın uzun bir süre Kafkasya'ya ulaşmasına engel olmuştur.⁶⁹ Fakat zamanla güçlenen Rusya pasif konumunu bozarak, Kafkasya'ya doğru atağa geçmiştir. Bu durumun en büyük sebepleri arasında ise Moğolların eski gücünü kaybetmesi ve Hanlıklar Döneminde bölgede güçlü bir otoritenin yoksunluğudur⁷⁰.

Bu noktada Rusya ile Kafkasya'nın tarihsel süreç olarak birçok açıdan farklı bir bütünlükte olduğu görülmektedir. Her ne kadar Ruslar, Kafkasya hakkında sıklıkla hak iddia etse de etnik, dini, coğrafi ve pek çok anlamda Kafkaslar, Ruslardan çok farklı toplumlar olmuşlardır. Bunları örneklendirmek gerekirse, Kafkas halklarına baktığımızda etnik açıdan bambaşka bir ırka mensup oldukları görülmektedir. Ruslar *Ari* ırkının *Slav* koluna mensupken, Kafkas ırkının *Ariler* ile hiç alakası olmadığı bilinmektedir. Dini açıdan değerlendirildiğinde ise Kafkas

⁶⁷ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, TTK, 4. Baskı, Ankara, 1999, s. 331-332.

⁶⁸ M. İbrahim Turhan, "Umudun Öldürülemediği Dağlar: Kafkasya", www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=4&makaleid=2966 (Erişim Tarihi: 15.03.2019).

⁶⁹ Kurat, a.g.e., s. 67-70.

⁷⁰ Kurat, a.g.e., s. 115- 116.

halklarının çok büyük bir oranda, İslam'a mensup olduğu görülürken, Rusların Hristiyan dinine mensup olduğu görülmektedir⁷¹.

Rusya'nın Kuzey Kafkasya'ya girişi takriben 16. yüzyıla sabitlenmiştir. Altın Orda devletinin dağılması ile bölgedeki Hanlıkların bütünleştirici bir otoriteden yoksun kalmaları ve 1539 yılında Kazan'ın Korkunç İvan tarafından fethedilmesi ile çözülmeye başladıkları görülmektedir. Kafkasya, artık Rus İmparatorluğu için bir cazibe haline gelmiştir. Rusya'nın güneye inme ilgisinin arkasında ise en başta sıcak sulara inmek ve İran pazarında hâkim bir güç unsuru olmak istemesi gibi sebepler sıralanabilir⁷².

Güney Hindistan'a doğru imparatorluğunu genişletmek üzerine girişimlerde bulunan Rusya'nın, bölgede faaliyetlerini arttırması, Hanlıkların taht kavgaları ve iç karışıklıkları sebebiyle oldukça hız kazanmıştır. Kazan Hanlığının ardından Astrahan Hanlığının düşüşü ile Ruslar, Hazar Denizi civarında olan ve yüzü güneye bakan bölgelerde kuvvet ve kudret göstermeye başlamıştır. Böylece Kuzey Kafkasya'ya doğru ilerleyiş büyük bir hız kazanmıştır. Tüm bu durumlara ek olarak, Rus gücünden ve Rusların bölgedeki varlığından çekinen halklardan Çerkes ve Kabardey beyleri başta olmak üzere Rusya ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermekle kalmamış, bu durum bizzat Ruslardan himaye talebine kadar varmıştır. Özellikle Çeçenler, Osmanlı ve Tatarların baskılarından kurtulabilmek için 150 kişilik bir heyetle Çar İvan'a sığınma talep etmişlerdir. Fakat o dönem Osmanlı gücünden çekinen Rusya iyi ilişkilerinin bozulmaması için Osmanlı konusunda bir şey yapamayacaklarını fakat Tatarlar ile olan münasebetlerinde yardımcı olabileceğini söylemiştir. Fakat işler gittikçe önüne geçilemeyecek boyutlara varmıştır. Rus himayesi ile daha rahat bir hayat isteyen Kabardey beyleri ise Rusya yardım ettiği takdirde Gürcistan'ın da onlardan himaye isteyeceği konusunda söz vermiştir. Tüm bu gelişmeler neticesinde tarihte ilk kez Ruslar ve Türklerin (Osmanlı) sınırları birbirlerine bu kadar yakınlaşmış ve Rus-Türk münasebet ve mücadelelerinin de temeli atılmıştır⁷³.

Osmanlı ile Kafkasya'nın ilişkileri ise ilk olarak 1451 yılında *Sohum* (günümüz Abhazya Devleti'nin başkenti) /*Sokum/Apkaz-Eli* adı verdikleri Doğu

⁷¹ Süreyya Ülker, "Kuzey Kafkasya Ayrılırsa Rusya Yıkılır Mı, Güçlenir mi?", **Birleşik Kafkasya Dergisi**, Sayı: 2, Mart- Nisan- Mayıs 1995, s. 63-64.

⁷² Osman Tekir, "Kuzey Kafkasya'da Mevcut ve Potansiyel Etnik Çatışma Alanları", **Kafkasya Çalışmaları**, Cilt:2, Sayı:3, 2016, s. 28.

⁷³ Kurat, a.g.e., s. 155-156.

Karadeniz kıyılarındaki bölgenin ele geçirilmesiyle başlamıştır. İstanbul'un fethinden kısa bir zaman önce Karadeniz sahillerinde Osmanlı'nın var olduğunu belirten son Bizans tarihçisi Dukas, bu tezi doğrulamaktadır. Yalnızca *Apkaz-Eli* olarak tanımlanan bölge ile sınırlı kalınmamış ve *Kuban Irmağı* aşağısında kalan Çerkeslerin bölgesi de ele geçirilen yerler olarak sayılmaktadır. Türk kontrolüne geçmeye başlayan Çerkes bölgesinde, *Sohum*'dan gelen haracın gecikmesiyle Osmanlı donanması, bir atağa geçerek bölgede hâkimiyetini korumuştur. Bu sayede de hem Cenevizli hem de Venedikli tüccarları ve gemicileri Karadeniz'den uzaklaştırmıştır. Cenevizli tüccarlar ile alışveriş halinde olan halk ise bu durumdan rahatsız olmuştur. Ayrıca yine bu durum sebebiyle Çerkeslerin, Ceneviz üslerinin yok olmasından sonra Müslümanlar haricinde tüm dünya ile ilişkileri kesilmiştir. Önceleri bölgeye gelen tüccarları, Orta Asya'dan ipekle, Sibir'den ise kürk ile buluşturan bu limanlar boşalmıştır. Bu durumda ise Çerkesya'da ticaret oldukça gerilemiştir. Daha sonra ise Ortodoks Hristiyan *Apkaz-Eli* ve Batı-Gürcistan kıyıları, eski düzenlerinde yaşamak şartıyla tam 375 yıl sonra 1829 Edirne Anlaşması ile el değiştirerek, Osmanlı'dan Ruslara geçmiştir⁷⁴.

Rus- Türk ilişkilerinin günümüze kadar ulaşmış bir çıkmaza sürüklenmesinin tarihi başlangıcı olan bu olaydan en büyük payı yine Kafkasya almıştır. Kafkasya'nın asıl hâkimi ve sahibi olan Kafkas halkları, yaşadıkları bu coğrafyanın verimliliğinden faydalanmak bir yana kendi öz vatanlarında nefes alacak alan bile bulamamışlardır. Kendi istek ve iradeleri dışında gelişen hegemonya savaşları arasında çaresizce sıkışıp kalmış bu halklara, Ruslar tarafından, ya bölgeyi terk edip Türklere sığınmaları ya da Rus toprakları içinde uygun görülen bir yere sürülmeyi tercih etmeleri söylenmesine rağmen, buna razı olmamışlardır. Öyle ki 1863'e yani 20.yüzyılın son kavşağına kadar mücadelelerini sürdürmüşlerdir⁷⁵.

Kafkasya'ya, Osmanlı açısından bakıldığında ise bölgeyi bir sancak gibi görüp o şekilde idare ettiği görülmektedir. Osmanlı, Kafkas sınırları içerisinde hem bölge krallıkları ile şahsi ilişkiler kurup, hareme Çerkes gelinler alarak akrabalık ilişkileri kurmuş hem de Karadeniz ticaretini elinde bulundurmuştur. Bunlara ek

⁷⁴ Kırzioğlu, a.g.e., s. 1-3; Şövalye Taitbout De Marigny'nin **Çerkesya Seyahatnamesi (1818 – 1823 – 1824)**, (Çev. Aydın Osman Erkan), Nart Yayıncılık, İstanbul, Şubat 1996, s. 104-108.

⁷⁵ Jülide ve diğerleri, a.g.e., s.21-22.

olarak Rusya ile arasında bir tampon bölge oluşturarak sınırlarını da güvence altına almıştır⁷⁶.

Ruslar ile Osmanlı arasında ki gerginlikler ise Ruslar Kazan Hanlığını ele geçirdikten takriben dört yıl sonrasında gerçekleşmiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Osmanlı henüz Rus ilerleyişini ciddiye almamaktaydı. Fakat zamanla Ruslar, önce Kafkas kabilelerini kendi taraflarına çekmeye başlamış sonrasında ise Kırım'da bir takım hareketlerin başlaması, Osmanlı nezdinde bir dikkate sebebiyet vermiştir. Bu durumda Osmanlı'nın, bölgeyi korumaya ve kurtarmaya yönelik adımlarında çok geciktiği düşünülmektedir. Bunlara ek olarak elçilerin, asırlardır İslamiyet'in hâkim olduğu coğrafyada halkın ibadet edemediklerini, Rusların cami ve mescitleri talan edip, bölgedeki Müslüman halka zarar verdiklerini söylemesi üzerine Osmanlı Kafkasya üzerine bir politika yürütmeye başlamıştır. Böylece bölgeyi kurtarmak adına tek yol olarak, Kuzey'e doğru harekete geçmeyi uygun görmüştür⁷⁷.

Her ne kadar geç kalınmış bir adım da olsa Osmanlı, Rus tehdidini ve ilerleyişini engellemeye çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı, Çerkes boylarını ve Çeçenleri Ruslara karşı bir savunma hattı olarak kullanmışsa da başarılı olamamıştır. Ruslar, büyük bir ilerleme neticesinde *Daryal* geçidini ele geçirip büyük bir tehlike unsuru haline gelmiştir. Osmanlı'nın başarısızlığı ise bölgede büyük bir hayal kırıklığı olarak görülmüştür. Çünkü savaş sonunda Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın siyasi serbestliği resmen kabul edilmiştir. Kırım'ın bu şekilde ele geçmesi Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarını başta da Boğazlar ve İstanbul olmak üzere Rus tehdidine açık hale getirmiştir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, bölgeye önde gelen paşaları (Kaptan-ı Derya, Canikli Ali Paşa, Ferah Ali Paşa gibi) keşif amaçlı göndermiştir⁷⁸. Amaç bölgede İslamiyet'in yayılmasını hızlandırmaktır. İslam'ın kabulü XVII. yüzyılda, bölgenin Rus Çarı I. Petro (1672-1725) zamanında kolonileştirme teşebbüslerine karşı bir tepki olarak başlamışsa da hız kazanması Kırım'ın elden çıkması ve Kuzey Kafkasya'nın Rus İmparatorluğu tarafından sistematik olarak ele geçirme çabaları ile olmuştur⁷⁹.

⁷⁶ Jülide ve diğerleri, a.g.e., s. 23.

⁷⁷ Kurat, a.g.e., s. 159.

⁷⁸ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, TTK, 1997 Ankara, s. 33-34

⁷⁹ Ahmet Tolga Türker, "Kuzey Kafkasya'da Aşırı İslamcılığın Yükselişi: Kafkasya Emirliği'nin Analizi", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 68, Sayı: 3, 2013 s. 144.

Her ne kadar özellikle de Ferah Ali Paşa'nın ılımlı politikaları olumlu sonuç verip İslamiyet'in yayılması sağlandıysa da zamanla diğer paşalar bölgede yetersiz kalmıştır. Böylece iyi giden ilerlemelerin sekteye uğramasına sebep olmuşlardır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, özgürlüklerine bu denli düşkün olan Çerkesler, kendi aralarında birleşmeye başlamışlardır. İmam Mansur, çok kısa zamanda Kafkasya'da yaşayan tüm Müslümanları bir amaç uğrunda toplamayı başarmıştır. Söz konusu bu durum Çarlık yönetimini zor durumda bırakmıştır⁸⁰.

İngiltere'ye gelince; İngilizler, Edirne Antlaşmasının 4. Maddesine göre, Türklerin kendilerinin sahibi olmadıkları bir yeri Ruslara vermiş olmasını kabullenemeyerek, Çerkesya üzerindeki Rus baskısını ve hegemonyasını reddetmişlerdir. Bu sebeple İngiltere, Çerkesya'da herhangi bir resmi yükümlülüğü bulunmayan vatandaşlarını örgütleyerek onların vasıtası ile bölgeye destek vermiştir⁸¹. Ruslar ise batı kamuoyunda kendine yer bulabilmek için Çerkes halklarını, XVIII. yüzyılın başlarında Batı Avrupa'nın gölgesinde kalmış, geri "Asyatik" ve "barbar" bir ırk olarak göstermeye çalışmıştır. Bu tanıma benzer bir yorumda bulunan Karpat ise durumu şu şekilde ifade etmiştir;

*"Rusya kendisini üst düzey bir Ortodoks Hristiyan kültürüne sahip görerek ve bu algıya sığınarak, İslamiyet'i alt ettiğini öne sürmüştür. Çerkesleri ve bölgede aşiretler halinde yaşayan halkları alt kültür olarak nitelendirmiş ve batı medeniyetinin içinde bir "ilkellik" olarak tanımlanmıştır"*⁸².

Bu algıyı yaratmak isteyen ise Çar Petro olmuştur. Çar Petro'nun uygulamaya çalıştığı yenilikler modernleşmek adı altında yapılmış batı sömürgeciliğinin basit bir kopyası şeklinde görülmüştür. Bu amaca uygun olarak da mevcut İslam-Hristiyan mücadelesini kullanarak, yaptığı bütün baskı ve yaptırımlara bir nevi kılıf uydurmuştur. Çar Petro, bu tutumuna gerekçe olarak, Asyatik Kafkas halklarının yoz birer Müslüman "öteki" olduklarını, kendisinin ise onlara karşı Hristiyanlığın savunucusu bir kahraman olduğunu duyurmuştur. Rusya, her ne kadar bu göstermelik sebeplere sığınmışsa da asıl hedefi, Kafkasya'yı kendileri için güvenli bir hale getirmek, Karadeniz'de özgürce ticaret yapabilmek, Karadeniz ve Hazar

⁸⁰ Saydam, a.g.e., s. 38.

⁸¹ N. Luxembourg, a.g.e., s.75-76.

⁸² Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, (Çev. Bahar Tırnakçı) , Timaş Yayınları, 1. Baskı, Ekim 2010, İstanbul, s.165.

denizleriyle İran arasında güvenli bir demiryolu taşımacılığı sağlamak gibi sebepler ile örtüştürülmektedir⁸³.

Nitekim bunun gerçek sebebini en iyi şekilde analiz ettiği iddia edilen İngiltere, Çerkes halkları hakkında yapılan tüm bu olumsuz görüşler karşısında tam aksi bir tavır takınmıştır. İngiltere, *vahşi* ve *barbar* olan tarafı Rusya olarak nitelendirirken, Çerkesleri, topraklarını cesaretle savunan “*asil şövalyeler*” şeklinde nitelendirmiştir. Durumun İngiltere açısından bakıldığında, bu şekilde görülmesi çok olası görülmektedir. Çünkü Çerkeslerin topraklarında kalmaları ve Rusları Kafkasya’dan uzak tutmaları, Avrupalıların çıkarları ile taban tabana uyuşmaktadır. Rusya’nın yayılmacılığını bir tehdit olarak algılayan İngiltere, “*Doğu Sorunu*” meselesine Çerkesler safında yer alarak dâhil olmuştur. İngilizler, bu amaç doğrultusunda, başta Polonya Lehlerini ve Çerkes halklarının tamamını asılsız ve boş vaatlerle Ruslara karşı kışkırtmıştır. Kendisini azınlık halklarının koruyucusu olarak nitelendiren İngiltere, askeri açıdan ise hiçbir şekilde destek vermemiştir. Fakat her defasında Çerkeslere hem güven vermek hem de onları cesaretlendirmek için Ruslara karşı işgale geçmeye hazırlanıyormuş gibi bir imaj çizmiştir⁸⁴.

İngiltere, takındığı tutum, tavır ve kışkırtmalar sonucunda, Rusların da gitgide yöntemlerinde acımasızca davrandıklarını görmek istememiştir. İngilizlerin bu faaliyetlerinin oldukça etkili olduğu görülmektedir. Nitekim Rusya bu sebeple Kafkasya ve Çerkesya’daki savaşların uzamasını, bölgedeki halkların işi zorlaştırmalarını ve kendilerinin bölgede çıkan güçlüklerle karşılık olarak aldıkları “*kanlı tedbirleri*” sıklıkla İngiltere’ye bağlamaktan geri durmamışlardır⁸⁵.

Hem İngiltere’nin hem Rusya’nın Doğu Akdeniz ve Osmanlı’ya olan müthiş ilgisi bölgedeki çıkar faaliyetleri doğrultusunda şiddetlenmiştir. İngiltere, bölgede ilerleme potansiyeli olan Rus gücüne karşı duyduğu endişe ile Kırım mücadelesinde Osmanlı’dan yana olmuştur. Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü her şeyden önce tutan İngiltere, bölgedeki çıkar faaliyetlerini sekteye uğratan Rusya’ya karşı hareket etmeye devam etmiştir⁸⁶.

⁸³ Karpat, a.g.e., s.165.

⁸⁴ İrna Kreiten, (Çev. Ö. A. Kurmel), “Kuzeybatı Kafkasya’nın Dize Getirilmesi: Kolonyal Hunharlıklar ve Avrupa’nın Sorumlulukları”, **Sürgün**, Kaf-Dav Yayınları, Ankara 2011, ss. 176-179.

⁸⁵ N. Luxembourg, a.g.e., s.76.

⁸⁶ Nazan Çiçek, “Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimet”, **Sürgün**, Kaf-Dav Yayınları, Ankara 2011, ss. 49-54.

Toparlamak gerekirse; Rus, İngiliz ve Osmanlı Hükümeti'nin faaliyetleri arasında sıkışıp kalan Çerkesler, otuz beş yıllık bir mücadele dönemi boyunca hem Osmanlı'dan hem İngiltere'den bekledikleri ilgi ve müdahaleyi görememenin vermiş olduğu çaresizlik ile Çerkezistan'a veda etmek zorunda bırakılmışlardır.

C. Kafkasya'nın (Çerkesya) Rusya Tarafından İşgal ve İstilas

Meseleye bakmamız gereken ilk nokta, Rusların Kafkasya'yı neden işgal ettiği. Konuyu bu bakış açısıyla değerlendirmenin sağlıklı olacaktır.

İstila faaliyetlerine Rusya nezdinde baktığımız zaman, bir görünürdeki sebep bir de gerçekte olan asıl sebep vardır.

Rusya'nın resmi görüşüne göre; Çerkeslere karşı silahlanmak zorunluluk olmuştur. “barbar” ve “yarı vahşi” olarak adlandırdıkları Çerkes halklarının kışkırtmaları sonucu bölgeye “medeniyet” getirmek amacıyla giriştikleri faaliyetlerini haklı görerek sonuna kadar savunmuşlardır. “Medenileştirmek” adı altında başlayan bu süreç, bölgede asırlardır var olan Çerkes kavimlerinin bütün izlerini kökünden kazımak ile sonlanmıştır. Meselenin gerçek sebebi hakkındaki genel görüş ise şöyledir; Kendi şahsi çıkarlarını ön planda tutan Rusya, ne şekilde olursa olsun Karadeniz'de faaliyette bulunmak istemiştir. Ruslar, Osmanlı sularına inmeyi ve Kafkasya'yı tam bir otokontrole almayı kendine bir vazife edinmiştir. Bu sebeple anavatanlarından vazgeçmeyen halkların yaşam alanlarını ve kültürlerini korumak adına davalarını savunmaları ortamı kızıştırarak Kafkas halkları ile Rusya arasında çıkan savaşın temel sebebi olmuştur⁸⁷.

Ruslar, ilk başlarda Kafkasya ile irtibatlarını daha stratejik yollarla ilerletmiştir. Özellikle, evlilikler vasıtasıyla Çerkesya'da yaşayan boylar ile akrabalık ilişkileri kurmuştur. 1567 yılında ise Osmanlı ile Çerkeslerin birleşmesine engel olmak adına, Çerkes Prensleri ile bir dostluk anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma ile Kozakların Kafkasya'ya girişi kolaylaşmıştır. Daha sonra İran-Kafkasya-Rusya arasında bulunan *Terek* civarında kurdukları ticaret merkezi ile yavaşça Kafkas topraklarına sızmışlardır⁸⁸. Böylece aşamalar halinde Rus yayılması devam ederek,

⁸⁷ Mihail S. Thaytsuhov, (Çev., Orhan Uravelli), “Kafkasya Savaşında ve Türkiye Modern Tarihinde Abazalar”, **Anavatanlarından Sürülüşlerinin 150. Yılında Çerkesler**, (Ed. Erden Ünlü, Murat Duman), Kaf-Dav Yayınları, Ankara 2015, s. 39.

⁸⁸ Cafer Barlas, **Kafkasya'nın Kurtuluş Mücadelesi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1990, s. 14.

zamanla Çerkesler, Türk Hanlıkları ve Gürcüler üzerinde büyük bir baskıya dönüşmüştür⁸⁹.

Bütün bu durumlara ek olarak, Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybetmesi ve İran ile uzun yıllar süren mücadeleleri sonucunda savaş gücünün yıpranması, Kafkas-Ötesi'nde Rus nüfuzunun önünü açmıştır. Artık Osmanlı-İran'ın Kafkasya mücadelesine, Ruslar da katılmış ve çok güçlü adımlarla ilerlemeler kaydetmiştir. Ruslar, durmadan Kafkas bölgelerine, Almanları, bazı Rus gruplarını ve özellikle asi bir grup olarak bilinen Kozakları yerleştirerek, Dağlıları baskı altında tutmaya başlamıştır. Bu gelişmeleri kaygı ile izleyen Osmanlı 1768-1774 yılları arasında büyük bir atak gösterse de başarılı olamamış ve bu savaş neticesinde, Kırımın Rusya'ya ilhak edilmesi olayların iyice patlak vermesine sebep olmuştur⁹⁰.

Osmanlı ile Ruslar arasında iyice gerilen ilişkiler, Osmanlı'nın İslamiyet'i, Dağıstan'da olduğu kadar Kuzeybatı Kafkasya'da da yayma girişimleriyle daha da içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Bu sebeple Osmanlı, İmam Mansur'u ve Mansur'un çalışmalarını destekleyerek, Kafkasyalıları Ruslara karşı bir duvar olarak kullanmıştır. Bu teşvik ve propagandalar neticesinde, Kafkasya'nın her yerinde büyük bir Rus karşıtı mücadele ateşi yakılmıştır. Bu gelişmelerden sonra boş durmayan Ruslar ise hemen bir atak geliştirip, 1783 yılında ciddi sayıda bir birlik ile tam teçhizatlı bir şekilde saldırıya geçmişlerdir⁹¹.

1783 saldırısında İmam Mansur ve beraberinde ki 10 bin kişilik birlik Rusları, *Terek Nehri*'nin diğer tarafına püskürtmeyi başarmıştır. Şeyh Mansur'u da yanlarına alarak *Anapa Kalesinde*, saldırıya geçmek için Rus ordularını beklemiştir. 1786'da ise Küçük Kabarda bölgesi Rus işgalinden kurtarılmıştır. 1789 yılına gelindiğinde Osmanlı ile Ruslar karşı karşıya gelmiş ve 30 bin kişiden oluşan bir Türk kuvveti ilk kez Dağlılara yardıma gelmiştir. Fakat yine de Dağlılar, büyük bir hezimete uğramış ve İmam Mansur esir edilmiştir. *Anapa* askeri kuvvetleri Rusların eline geçmiştir⁹². Fakat 1792 Yass (Yaş) Anlaşması gereğince, Ruslar, Anapa'yı Türklere verirken, Kuban nehri ise sınır kabul edilmiştir. Aynı zamanda, Kırım ile Taman Yarımadası'da Rusya'ya ait olmuştur⁹³.

⁸⁹ Kurat, a.g.e., s. 155.

⁹⁰ Saydam, a.g.e., s. 31, 33.

⁹¹ Abdullah Temizkan, **Araftaki Kafkasya**, İdeal Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2018, s. 401.

⁹² Barlas, a.g.e., s. 20-21.

⁹³ Temizkan, a.g.e., s. 332-333.

1801 yılına gelindiğinde ise Gürcistan'ın kendi isteği ile Rusya'ya ilhak olması, 1803'de Megrelya'nın ve 1804 yılında İmeretya'nın Rus hâkimiyetine girmesi meseleyi bambaşka boyutlara taşımıştır. Artık iyice kontrolü ele almış olan Rusya, hedef değiştirerek tüm Kafkasya'ya yayılmaya başlamıştır⁹⁴.

Gittikçe büyüyen Rus hegemonyasına karşı Kafkasyalılar mücadele umutlarını yitirmeden bölgede direnmeye devam etmişlerdir. Artık direnişin kendisi olarak nitelendirilen Şamil, birlikler arasında haberleşmeyi, mücadele ateşini ve zafer hırsını hızla yaymaya çalışmıştır. Çerkesler XIX. yüzyılın ikinci çeyreğine gelene kadar bu mücadele ateşini devam ettirmiş ve büyük galibiyetler kazanmışlardır. Fakat Rus ordularının disiplinli oluşu, askeri stratejik yolların inşa edilmesi, yeni kalelerin yapımı ve güçlendirilmesi, tümenlere getirilen topçu ve mühendislerin çalışmaları neticesinde Ruslar oldukça kuvvetlenmiştir⁹⁵.

Ruslar Doğu Kafkasya'dan başlayarak hızla bölgeyi istila etmeye devam etmişlerdir. Rusların baskıları gittikçe büyümüş, silah ve teçhizat olarak gücü kırılan Kafkas halkları çok temkinli ve dikkatli davranmak zorunda kalmıştır. Oldukça sistemli bir şekilde ilerleme kaydeden Rus ordusu, hem karadan hem denizden büyük bir kuşatma gerçekleştirmiştir. Önceleri Osmanlı, İngiltere ve Fransa'dan gelen yardımlar ise artık neredeyse tamamen kesilmiştir. Artık savaş taktiklerinin işe yaramadığını gören Çeçenler, Polonyalıların başarı sağladıkları “*gerilla taktiği*” ile savaşa devam etmişlerdir. Fakat bu taktik, büyük bir dezavantaj sağlamıştır. Önce hücum edip sonra korunaklı dağ bölgelerinde saklanmaları zamanla bu dağların içine onları hapsedmiştir. Ruslar bu durumdan faydalanarak, köşeye sıkışmış olan dağlılara ulaşmak için ormanları kesmeye başlamış ve ancak bu yolla Çeçenistan'a girebilmiştir. Bu olay sonrasında, Doğu Kafkasya iyice zayıf düşünce Ruslar yönlerini hemen Batı Kafkasya'ya çevirmişlerdir. Doğuda yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen Batı Kafkasya dağlıları (Çerkes ve Abazalar) iki yıl daha çok zor şartlarda ve vaziyette direnmiştir. 1859'da Şeyh Şamil hareketi son bulurken, 1863 yılında yaşanan kuraklık ve kıtlık yüzünden artık sadece yaşayabilecek kadar gıda tüketebilen Batı kanadındaki Çerkes halklarının da direnci zayıflamıştır. 1864 yılına gelindiğinde ise artık Batı Kafkasya'da düşmüştür⁹⁶.

⁹⁴ Sımsım, a.g.e., s. 64.

⁹⁵ Baddeley, a.g.e., s. 386-387.

⁹⁶ Habiçoğlu, a.g.e., s.55-60; Cahit Aslan, “1864 Trajedisi”, **Sürgün**, Kaf-Dav Yayınları, Ankara 2011, s.89-94.

D. Rusların Çerkeslere Uyguladığı Yıldırma Politikası

Çerkes halklarının İngiliz desteğini alması, Ruslar tarafından büyük bir ciddiyet ile karşılanmış ve bu durum Rusların gittikçe daha acımasız tedbirler almasına sebebiyet vermiştir. Direniş ne kadar şiddetlenirse, Rusya'nın uyguladığı güçte doğru orantıda şiddetini arttırmıştır. Rus askerleri girdikleri her bölgede Kafkasyalıları aç bırakmak için, ekinlerini tahrip etmiş ve direnişçilerin mücadele gücünü kırmayı hedeflemiştir. Hatta ürünleri henüz tarlada iken yakılmıştır⁹⁷.

Rus birliklerinin başına gelen birkaç komutan dışında her biri *adaletsiz* ve *acımasız* olarak nitelendirilmiştir. Özellikle de Kafkas yönetimini uzun süre elinde bulunduran ve Kafkasya'nın yerlilerinin bölgeden tahliye edilmesine en çok hizmet eden Yermolov, yaptığı acımasızlıklar ile en meşhur olanıdır. Ünlü şair Puşkin Yermolov için şu sözcükleri kullanmıştır. “*Eğ başını ey karlı Kafkaslar; Boyun eğ; gelen Yermolov 'dur!*”⁹⁸.

Yermolov, Kafkasya'da acımasızlığıyla ve “*Yermolov Sistemi*” olarak bilinen kendine has özellikler barındıran bir sistem ile anılmıştır. Orduyu komuta ettiği süre boyunca, askerleri ile “*yoldaş* ve *arkadaş*” ilişkileri kuran Yermolov, Dağıstan ve Çeçenistan tarihine bakıldığında, yaptığı *zorbalıkların* ve bir sistem dâhilinde yürüttüğü *zulümlerin* adı olarak çıkmaktadır. Uyguladığı politikaların bazısı, Dağlı halkların ekinlerini yakmak, kadınlara tecavüz etmek, erkeklere ise işkenceler yaparak öldürmek şeklindedir. Aktarılan ifadelerle göre; bu tür vahşetlerden daha ürpertici olan ise tüm bu katliamların bir program dâhilinde tamamen bilinçli bir metot olarak benimsenmesidir. Yermolov, isteğini şu şekilde ifade etmiştir;

*“Ben istiyorum ki, adımın sebep olacağı korku, sınırlarımızı kalelerimizden daha iyi korusun. Benim bir sözüm Dağlılar için ölümden daha kaçınılmaz bir ferman olmalıdır. Bu Asyalıların gözünde tevazu bir zayıflık işareti olarak kabul edilmektedir. Ve ben, tamamıyla insanî duyguların etkisiyle karşı konulmaz bir zalimlikle davranıyorum. Bir Dağlının idamı, yüzlerce Rus askerinin hayatını kurtarıırken binlerce Müslümanın da bize ihanet etmesini önler!”*⁹⁹.

Rus Devleti, Kafkasya'da uzun yıllar yıpratma savaşı yürütmüştür. Çerkesler, verimli topraklarından kovulup dağlara sürülmüş, hayvanları çalınmış, ekinleri yakılmış, köyleri tahrip edilmiş, meyve bahçeleri ve ormanları kesilerek sistemli bir biçimde yaşam kaynakları kurutulmuştur. Bu politikanın beraberini ise denizden

⁹⁷ Habiçoğlu, a.g.e., s .55.

⁹⁸ Baddeley, a.g.e., s.110.

⁹⁹ Baddeley, a.g.e., s.116.

abluka tamamlamıştır. Soğuk ve açlık Çerkeslerin direnişini büyük oranda kırarak onları teslim olmaya mecbur bırakmıştır¹⁰⁰.

Bu yaklaşım Rusların niyetlerini açıkça göstermektedir. Kendilerinden olmayan Dağlılara karşı takındıkları bu tavır yapabilecekleri her türlü baskının adeta bir sembolü olmuştur.

Savaşın son dönemleri artan şiddet ve Rusların bir politika olarak yürüttükleri “*temizlik*” adı verilen operasyonlar Çerkesleri artık geri dönüşü olmayan bir yola sokmuştur. Teslim olan kadın, erkek ve çocuklar Karadeniz kıyılarına sürülmüş ve görgü tanıklarına göre cesetlerle dolu olan kıyılarda ki Çerkes halkları yarı çıplak, aç ve susuz halde bulaşıcı hastalıklardan hayatlarını kaybetmişlerdir. Sadece bölgedekiler değil, aynı zamanda zorlu göç şartlarını aşan göçmenlerin, Osmanlı kıyılarına ulaştıktan sonra bile yüzlercesi hayatını kaybetmiştir¹⁰¹.

E. Kızıl Çayır (Krasnaya Polyana) ve Sonrası Kafkasya’da Vaziyet

Özellikle Kırım’da yaşanan ilhak ve istila Kafkasların ele geçirilmesinde çok büyük bir rol oynamıştır. Osmanlı’nın doğusunda almış olduğu bu peş peşe yenilgiler Kafkas halklarını çıkmaza sokmuştur. Son ana kadar direnişi elden bırakmayan Kafkaslarda zamanla çözümler başlamış ve kısa bir süre içerisinde Ruslar Kafkasya’da tam anlamıyla zafer ilan etmiştir¹⁰².

Şeyh Şamil direnişinin 1859 yılında son bulmasından sonra, Kafkas-Rus Savaşları boyut değiştirmiş ve Rus yayılcılığı neticesinde, Kafkasya’nın etnik kimliği tümünden değişmiştir. Çeçenistan ve Dağıstan tamamen düşürülmüş, bölgeye sistemli bir şekilde Kozaklar yerleştirilmiştir¹⁰³.

Ruslar, tüm askeri birliklerini var güçleri ile kuzeybatıya (Çerkesya) kaydırmışlardır. Coğrafi olarak dış etkilere açık, stratejik önemi daha büyük olan Batı Çerkesya’da yerli halk sürgün edilmiş, mülklerine el konulmuş ve yerlerine Rus nüfus yerleştirilmiştir. Çerkesler, kendilerinden misliyle fazla Rus gücü karşısında mücadeleye girişmişlerdir. 1861 yılına gelindiğinde Vubih, Abzah ve Şapsığ liderler bir araya gelerek Soçi Vadisi’nde bir kongre düzenlemişlerdir. Kongrede alınan

¹⁰⁰ Kreiten, a.g.e., s.172.

¹⁰¹ Kreiten, a.g.e., s.173.

¹⁰² Justin Mccarthy, **Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı(1821-1922)**, (Çev. Fatma Sarıkaya), TTK, Ankara 2012, s. 37.

¹⁰³ Murat Papşu, “Kafkas Göçü, Sürgün ve İskân”, **Atlas Dergisi**, Sayı: 246, Eylül 2013, <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/kultur/kafkas-gocu-surgun-ve-iskân.html>, (Erişim Tarihi: 03. 05. 2019).

karar, her şeye rağmen bağımsızlık için mücadele edilmesidir. Bu şartlar altında 1 yıl daha mücadeleye devam edilmiştir¹⁰⁴. Fakat bu mücadeleler sonunda ilk teslim olan kabile Bjeduğlar olmuş ve Rus hâkimiyeti altına girmişlerdir. Beraberinde Abzehler ile yaklaşık 40.000 kadar Natuhay teslim olmuştur, ilk olarak bataklık bölgelere yerleştirilerek burada kendilerini yönetmelerine izin verilmiştir. Fakat kısa bir zaman sonra II. Aleksander'ın bölgeyi tamamen “*Ruslaştırma*” adı altında başlattığı operasyonla söz konusu bu halkları da sürgüne yollayacağını duyurmuş ve bunun üzerine Britanya'nın başkanlığındaki uluslararası bir heyet Rusları sürgün planından vazgeçirmeye çalışmıştır. Neticede heyet başarı sağlayamamış ve sürgün faaliyetleri artan güçlük ve baskılarla devam etmiştir¹⁰⁵. Bu gelişmeler üzerine tek başlarına kalan Vubihlar 1864 yılının baharında son kalan güçleri ile direnmişlerdir. Son Rus-Çerkes Savaşı, Soçi'de bulunan Kbaada Vadisi'nde gerçekleşmiştir. Aktarılanlara göre, Ruslar, bölgeyi kan gölüne çevirmiş ve sağ kalan çocukları birbirlerine bağlı şekilde topluca yok etmiştir. Bu yaşanan olayların üzerine bölgenin adı Rusya tarafından “*Krasnaya Polyana*” yani “*Kanlı Çayır*” olarak değiştirilmiştir. 21 Mayıs 1864 tarihinde son Adige birliğinin, Ruslara karşı aldığı “*Kanlı Çayır*” yenilgisiyle dönemin Kafkasya Genel Valisi Grandük Mihail Kafkas Savaşları'nın son bulduğunu resmen ilân etmiştir. *Krasnaya Polyana*, büyük bir kırılma yaratmış ve savaş sonrasında Çerkesler, Ubihlar, Abazalar başta olmak üzere tüm akraba kabileler büyük bir sürgün hareketine tâbi tutulmuştur¹⁰⁶. İstisnalar hariç tutulmak kaydıyla, Ubih boylarının tamamı, Abazinlerin büyük çoğunluğu, tahminlere göre 50.000'den fazlası göç ettirilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde ise göç sonucu bölge nüfusunun yüzde doksan dört oranında azalmış olduğu görülmüştür¹⁰⁷.

II. ADAPAZARI VE ÇEVRESİNE İSKÂN EDİLEN ABAZA GÖÇMENLER

A. Kafkasya'dan Osmanlı'ya Göç Yolları

1856-1876 yılları aralığında yapılan göçler incelendiğinde, Kafkasya'dan gelen göçmenlerin büyük çoğunluğunun deniz yolu ile geldikleri görülmektedir.

¹⁰⁴ Gökhan Bolat, “Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:6, Nisan 2013 Yalova, s. 134.

¹⁰⁵ Walter Richmond, “Çerkeslerin Yenilgisi ve Sürgünü”, **Sürgün**, (Çev. Ö. A. Kurmel) , Kaf-Dav Yayınları, Ankara 2011, s. 166-168.

¹⁰⁶ Bolat, a.g.m., s.136.

¹⁰⁷ Richmond, a.g.m., s.166-168.

Gelen kitlenin çıktığı limanlar ise İstanbul, Trabzon, Samsun, Sinop ve Rize gibi iskeleler olmuştur. Deniz yolculuğu için maddi gücü yetmeyenler veya gemilere binemeyenler ise karayolu ile Kars ve Batum'a gelmek zorunda kalmışlardır¹⁰⁸.

Deniz yolu ile gelen göçmenler, Karadeniz'e indikleri zaman başlangıçta, bulabildikleri kayık, vapur, sandal gibi vasıtalar ile Trabzon'a gelmekteydiler. Buradan ise Osmanlı Devleti tarafından göçmenler için kullanıma alınan deniz araçları ile Varna, Köstence, Bergos, Lom vb. Rumeli limanlarına gönderilmişlerdir. Daha sonrasında ise bahsi geçen bu limanlarda oluşan büyük yığılmayı önleyebilmek adına, Tuna nehir yolu, karayolu ve demiryolu kullanılarak daha iç kesimlere göçmenler taşınmıştır. Bu sevk durumunda, "*Fevaid-i Osmaniye, Tersane-i Amire, Tuna Kumpanyası, Bursa Şirketi ve Rus Kumpanyası*"na, ait vapurların yanı sıra tüccar sefinelerinin de kiralanması yoluna gidilmiştir. Anadolu'ya gelen göçmenler ise Trabzon, Samsun, Sinop ve İnebolu limanlarına gelmişlerdir. Bursa şirketi ve diğer vapurlar ile Sinop'tan İstanbul'a oradan tekrar İzmir'e taşınmışlardır. Bazı gruplar ise Trabzon'dan Samsun'a, oradan da tekrar İstanbul'a sevk edilmişlerdir¹⁰⁹.

Karayolu ile gelenlerin en önemli tercih sebebi ise beraberlerinde sürüleri ile birlikte gelmek istemeleridir. Buna bir örnek olarak, Eylül 1864'de 15.000 kişilik bir Abaza grubunun yanlarında getirdikleri yedi sekiz bin kadar keçi, koyun ve sığır olduğu gösterilebilir. Bu göçmenler bu şekliyle Batum üzerinden Trabzon'a ulaşıp burada iskân edilmişlerdir¹¹⁰. Abaza boylarının genel olarak Marmara Bölgesinde iskân olundukları da teyit edilebilir. Abhazya'dan gelen göçmenler özellikle 1860lı yıllardan sonra gelenler doğrudan karaya çıkış noktalarının bugün ki Sakarya Kocaali Limanı olduğu bilinmektedir. O dönemler Hamidiye tapusu olarak görülen ve Sultan Abdülhamid tarafından iskâna açılmış olan Sakarya civarında iskân edilen pek çok ailenin nesilleri bugün bu bölgelerde yaşamaya devam etmektedir¹¹¹. Özellikle Abhazya'nın Ahçıpsı bölgesinden gelen göçmenlerin ilk çıkış yeri Varna olmuştur. Buraya gelen Abaza ailelerinden biri de Humsaç sülalesidir. Sonrasında ise kesin olarak bilinmemekle, Hayrabolu'ya veya Silivri'ye göç etmişler. Oradan ise önce

¹⁰⁸ Orat vd., s. 43.

¹⁰⁹ İpek, a.g.m., s.292.

¹¹⁰ Saydam, a.g.e., s.147.

¹¹¹ Önal Kobaş, G. T. 25.05.2019., Emekli Ziraat Mühendisi, Abazaça Abgımba sülalesinden. 1874 yılında ata sülalesi Abhazya'dan gemi yoluyla Kocaali Limanı'na gelen aileler arasında yer almış.

Düzce Efteniye Köyü'ne sonrasında ise Sakarya Hendek'in Kalayık Köyü'ne tekrar bir iskân söz konusu olmuştur¹¹².

B. Osmanlı Devleti'nin İskân Politikası ve Çerkes/Abaza Göçmenleri İçin Uygun Gördüğü İskân Yerleri

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan gelen göçmenleri iskân ederken öncelikle Kafkasya sınırlarından uzak olan bölgeleri tercih ettiğini görmekteyiz. Rusların, Kafkas halklarından özellikle kendilerine çok büyük direniş gösteren Abaza gruplarının kendi sınırlarına yakın olan bölgelerden daha uzak yerlere iskân edilmelerini özellikle belirttiklerini görüyoruz¹¹³.

Rusların, Çerkes halklarını sınırlarından uzak olan bölgelere iskân ettirilmesi konusunda ısrarcı olmalarında ki sebep, sınırlarda yaşayan Çerkes göçmenlerin Rus topraklarına firar etmesi yüzündendir. Bu sebeple, Erzurum ve Kars bölgesine iskânı düşünülen Çerkes muhacirlerinin, daha iç kesimlere yönlendirildiği görülmektedir. Bununla da yetinmeyen Osmanlı Devleti, daha önce firara karışan kabilelerden bir daha böyle sakıncalı durumlara sebep olmayacaklarına dair teminat almışlardır¹¹⁴.

Buradan da hareketle Osmanlı Devleti'nin Çerkes ve içeriğinde Abhaz muhacirlerinin iskânında ilk olarak önem verdiği şey Kafkasya sınırlarından uzak bölgeler olması idi. Çerkeslerin, Osmanlı iskân politikasına bağlı olarak yerleştirildikleri bölgeleri iki ana hat ile şekillendirmek mümkündür.

- Birinci hat; Sinop, Samsun, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat, Kayseri, Kahramanmaraş çizgisini izleyen ilk yerleşim bölgeleri, Hatay'da Türkiye Cumhuriyeti topraklarından çıkarak, bugünkü Suriye ve Ürdün topraklarında devam etmektedir. Bu hattın çevresindeki Muş, Kars, Adana vb. illerde de Kafkas kökenli yerleşim yerleri bulunmaktadır.
- İkinci hat ise; kabaca Güney Marmara yöresindeki Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Adapazarı, Düzce illeri boyunca

¹¹² Turhan Kumaş, G. T. 08.03.2019, 1953 Düzce Efteniye Köyü doğumlu. 66 yaşında. Ata sülalesi Humsaç, annesi, babası ve eşi Apsuva (Abaza) boyundan.

¹¹³ Sımsım, a.g.e., s.179

¹¹⁴ Uğur Ünal, **Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri II**, Seçil Ofset, İstanbul 2012, s. 244.

uzanmaktadır. Ayrıca, Kütahya, Afyon, Konya, Aydın vb. illerde de yer yer küçük Kafkas göçmen köylerine rastlanmaktadır¹¹⁵.

1860lara değin Çerkes göçleri dalgalar halinde Osmanlı topraklarına yayılmıştır. Dönemin Rus elçisi olan A. B. Lobanov, Osmanlı Hükümeti'nde ki yetkili kişi olan Fuat Paşa ile Hariciye Nazırı olan Âli Paşa ile müzakereler yapmıştır. Bu müzakereler sonucunda, Osmanlı Hükümeti'nin daha fazla göçmeni ülkelerine kabul edemeyeceğini belirtmesi, Osmanlı'nın maddi ve manevi anlamda güç bir durumda olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Fuat ve Ali Paşalar, yapılacak olan göçün iki hükümet arasında herhangi bir onay olmaksızın gerçekleşmesinin önüne geçmek istemektedir. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti'ni ikna etmek üzere İstanbul'a gelen Rus diplomat, Loris Melikov ile yapılan görüşmeler neticesinde gelecek olan göçmenlerin parçalar halinde gelmesine karar verilmiştir¹¹⁶.

Bu görüşmeler neticesinde yapılan anlaşmadan sonra, Çerkes göçünü belli koşullar dâhilinde kabul eden Osmanlı Hükümeti'nin, gelen göçmenlerden fayda sağlamak adına bazı politikalar belirlediği görülmektedir. Göçmen kabulündeki amaçları;

- a. Gayr-i Müslimlerin çoğunlukta yaşadığı topraklarda Müslüman nüfusu çoğaltmak.
- b. Çerkes halklarını yerleştikleri bölgede bir güç unsuru olarak kullanmak ve Osmanlı ordusuna asker temin edebilmek şeklinde sıralanabilir¹¹⁷.

Bu amaçlar doğrultusunda Osmanlı Devleti, Asya'daki gayr-i müslim nüfusun yanına 400 bin, Balkanlar'daki gayr-i müslim yanına 200 bin muhacir Çerkesi iskân etmiştir¹¹⁸. Özellikle Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bölgeler tercih edilmiştir. Bunun nedeni ise olası bir Osmanlı- Rus Savaşında, Ermenilerin Rus safında yer alması ihtimaline karşı Çerkes halklarının tecrübelerinden faydalanmak istenmesidir¹¹⁹. Ermeni nüfusun kalabalık olduğu bir bölge olan Adapazarı'nın

¹¹⁵Haz. Cahit Aslan, Sefer E. Berzeg, Murat Paşu vd., Biz Çerkesler, **Kafkas Dernekleri Federasyonu**,<https://media.turuz.com/Turkoloji/2017/2014-kesli-Biz-Cherkesler-Qafqaz-Dernekleri-Federasyonu-29s.pdf>, (12.05.2019) s.17.

¹¹⁶ Ali Kasumov, Hasan Kasumov, "Çerkeslerin Sürgünü ve Osmanlı İmparatorluğuna Yerleştirilmesi Sırasındaki Diplomatik Mücadele", **Kafkasya Yazıları**, Sayı:6, 1999 İstanbul, s. 50-51.

¹¹⁷ Jülide vd., a.g.e., s. 21.

¹¹⁸ Kasumov vd., "Çerkeslerin Sürgünü ve Osmanlı İmparatorluğuna Yerleştirilmesi Sırasındaki Diplomatik Mücadele", **Kafkasya Yazıları**, Sayı: 6, 1999 İstanbul, s. 54

¹¹⁹ Jülide vd., s. 57.

Hendek Kazasına bağlı köylere iskân ettirilen Abaza boyuna mensup ailelerin günümüzde Hendek'e bağlı köylerde yaşadığı bilinmektedir¹²⁰.

1861 ve 1863 yıllarında yoğunluk kazanan göç dalgasında, Çerkes muhacirlerin Osmanlı topraklarında özellikle İstanbul ve Trabzon'da yerleşmeyi arzu ettikleri görülmektedir. Bunu Kafkasya Ordusu Genel Karargâh Başkanı olan A.P. Kartsov;

“Çerkesler sadece iki noktaya gitmek istiyorlar: İstanbul ve Trabzon'a; başka yer bilmiyorlar ve bilmek de istemiyorlar” şeklinde belirtmektedir¹²¹.

Bir Abaza göçmeni olan Turhan Bey'in, *“İstanbul'u görmeyen adam annesinin karnındadır”* ifadesi bu durumu destekler niteliktedir¹²².

Kartsov'un ifadesini destekler nitelikte örnekler yazışmalara yansımıştır. Osmanlı arşiv belgelerinden edinilen bilgiler kadarıyla, Çerkes Muhacirlerinden, *“Altikese”* (Abaza) kabilesine mensup olan Pişmaf Bey 1 hane 20 nüfus ile Dersaadet'e (İstanbul) göçmüştür. Fakat Osmanlı Devleti, İstanbul'daki yığılma ve yoğunluğu ortadan kaldıracı adıma bu kabileyi Eskişehir'e iskân ettirme çabasına girerek, söz konusu göçmenlerin sağ salim iskân yerlerine ulaşabilmeleri için gereken önlemi alması adına Bursa Mutasarrıfına tebligat yollamıştır¹²³. Yine aynı şekilde Dersaadet'e gelen, 70 nüfusluk *“Han Kabilesi”* İstanbul'dan İzmit'e gönderilmiştir¹²⁴.

Osmanlı Hükümeti, topraklarına göç etmek isteyen Çerkes halklarını her ne kadar ülkesine kabul etse de, Osmanlı coğrafyasındaki bazı iç dinamikler, göçün devamını istememekteydiler. Özellikle *“İstanbul Çerkes Komitesi”*, sıklıkla vatan toprağının terk edilmemesini, sonuna kadar Ruslara karşı direnç gösterilmesi için Şapsığ, Ubuh ve Abadzeh gibi kabilelerinin bağımsızlık mücadelesini sürdürmelerini teşvik etmekteydiler. Kafkasya'daki mevcut koşullar altında Çerkes halklarının bu

¹²⁰ Recai Mutlu, G.T. 21.04.2019 , Hendek Cgerda (Soğuksu) köyünden, Abaza boyunun Matuwa sülalesinden, 03.03.1963 doğumlu, eski Kamu Görevlisi, Özel Sektör Emeklisi. *“Soğuksu köyünde Ermeni ve Rum yerleşimlerinin olduğuna dair pek çok kanıt ve kalıntı bulunmaktadır. Mesela bugün köyümüzde göl diye bildiğimiz yerde Gâvur mezarlığı var. Günümüzde de Gâvur Mezarlığı olarak bilinir. Tabii bunu bizim halkımız böyle isimlendirmiş. Eskiden köyümüzde ahümpralar vardı yani yükseltiler, tepeler. Bu yükseltiler zamanla yerleşim alanı yapılmak için kazılınca içinden tabak, çanak çıkmış. Bina olarak bir kalıntıdan söz edecek olursak bizzat kendimin kalıntılara şahit olduğum, Çamdağı'nın eteklerinde (Sakarya'nın Hacıkışla köyü ile Soğuksu köyü arasında kalan bölge) Kiliselik adlı bölgede tarihi eserlere rastladım”*.

¹²¹ Kasumov, a. g. m., s. 51.

¹²² Turhan Kumaş, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

¹²³ BOA. MKT. NZD. 315/20 Lef 2. (29. Za. 1276-18 Haziran 1860).

¹²⁴ BOA. MKT. NZD. 308/97 Lef 1. (25. Ş. 1276-18 Mart 1860).

mücadeleyi sürdürmeleri çok olası görülmemektedir. Bu nedenlerle göçmenler, Osmanlı'ya doğru göç hareketine devam etmişlerdir¹²⁵.

Göçün en hararetli olduğu dönemler sırasında (1864-1865), Çerkes halklarından Osmanlı Devleti'ne sürgün edilenlerin nüfusu 2 milyonu bulmuştur. Bu nüfusun yarısı ise zorlu hava şartları, yeterli beslenememe ve bunlarla paralel olarak gelişen bulaşıcı hastalıklar neticesinde canlarını kaybetmiştir. Bu haklar arasında olan Abaza nüfusunun da yaklaşık üçte ikisi (yaklaşık 50.000 kişi) vatanlarından koparılmıştır¹²⁶. Bahsi geçen Abaza nüfus genellikle Kırım ve Çerkezistan'dan göç etmiştir. Elli bin nüfuslu göçmen grubunun iskânı Osmanlı Devleti açısından büyük bir külfettir. Fakat tüm Müslüman halkın koruyucusu Halifenin, Müslüman halka sırtını dönemeyecek olması ve durumun bir prestij meselesi haline gelmesi bu grubun kabul edilmesine sebep olmuştur. Böylece bahsi geçen nedenlerden dolayı Osmanlı topraklarına gelen Abaza muhacirlerinin uygun yerlere iskânına karar verilmiştir¹²⁷.

Rusya topraklarından sürgün edilen bu halklar arasında nüfusunun neredeyse tamamı sürgüne uğramış olan Abaza boyları, Sohum limanından hareket edip, Trabzon, Sinop, Samsun limanlarına oradan da iskân için uygun görülen iç kesimlere yönlendiriliyorlardı. Sadece Anadolu ile sınırlı kalmamış ve Balkanlara da çok fazla iskân edilen Çerkes vatandaşı olmuştur¹²⁸.

Osmanlı Devleti uyguladığı politika itibariyle gelen göçmenleri Anadolu ve Balkanlarda bulunan boş arazilere yerleştirmekteydi. Balkan topraklarında ilk çıkış bölgesi de Bulgaristan'da Varna olmuştur. Varna'ya çıkarılan göçmenlerin, buradan diğer Balkan bölgelerine yeniden iskânları sağlanıyordu. Fakat Balkanların kaybedilmesinden sonra Kafkasya göçmenleri üçüncü bir göç dalgası ile tekrar Anadolu'da iskân edilmişlerdir. Bu göçmenlerden bir aile de Abaza halklarından "Anaj" sülalesi olmuştur¹²⁹. Ayrıca Abhazya'nın "Tsabal" bölgesinden de ilk olarak Varna'ya yerleşim olduğu bilinmektedir¹³⁰.

¹²⁵ Kasumov vd., "Çerkeslerin Sürgünü ve Osmanlı İmparatorluğuna Yerleştirilmesi Sırasındaki Diplomatik Mücadele", **Kafkasya Yazıları**, S.6, 1999 İstanbul, s.52

¹²⁶ Muhammadhan Muhammadhanov, "Kızılordu'nun 50. Zafer Yılı ve Çeçenya", (Çev. Musa Ramazan) **Birleşik Kafkasya**, Yıl:2 Sayı:5, Aralık- Ocak- Şubat, 1995-1996 Eskişehir, s.24-25.

¹²⁷ Uğur Ünal, **Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I**, Seçil Ofset, İstanbul 2012, s. 353.

¹²⁸ Kuzey Kafkasyalıların Osmanlı İmparatorluğu'na Yerleştirilmeleri, 18 Aralık 2018, www.cerkesya.org/Kafkasya/tarih/surgun-soykirim/1443-kuzey-kafkasyalilarin-osmanli-impatorlugu-na-yerlestirilmeleri, (15.05.2019), s. 62.

¹²⁹ İrfan Okuyucu G.T. 08.03.2019, Abaza Ahçıpsa boyundan. Adapazarı Kalayık Köyü'nden, kendisi öğretmen emeklisi. Abazalar (Apsuva) adına açılan Ankara Kafkas

Osmanlı Devleti'nin uygun gördüğü başlıca yerlerden birisinin Bursa Sancağı olduğu görülmektedir. Osmanlı topraklarına gelen Çerkes göçmenleri ilk varış bölgesi olarak İstanbul'a geldikleri için burada bir yığılma söz konusu olmuştur. Bu yığılmaya önlem almak adına Bursa Sancağında bazı göçmenlerin iskânı için görevli mutasarrıf olan Nurettin Paşa'ya söz konusu göçmenlerin bölgeye iskânı hususunda tebliğ verilmiştir¹³¹.

8 Mart 1860 tarihli Arz Tezkeresi'nde sadece İstanbul'da 14.000 Çerkes ve Nogay muhaciri bulunduğu ifade olunmaktadır¹³². İstanbul'daki göçmen yığılmasına engel olabilmek adına bir diğer örnek ise 70 hane olarak gelen Han Kabilesinin İzmit'e iskân edildiği görülmektedir¹³³. Osmanlı Devleti'nin Çerkes göçmenlerini iskân ettirmek için İzmit bölgesini sıklıkla kullandığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında yine İzmit bölgesinin başka iskân bölgelerine geçiş noktası olarak geçici süreliğine iskânlarının olduğu da bilinmektedir. Yani geçici bir konaklama merkezi olarak bölgenin kullanıldığını anlamaktayız. İzmit Kaymakamlığına gönderilen yazıda, "Han" ve "Besni" Kabileleri İzmit Sancağında bir müddet misafir olarak kalırken, Gaziler Kabilesinin misafir olarak İzmit'te bulduklarını ve daha sonrasında yolluk ücreti tahsis edilerek kalıcı iskân yerleri olan Konya'ya gönderildiklerini bilmekteyiz¹³⁴.

Çerkes muhacirleri arasında bulunan Abaza kabilelerinin genellikle Adapazarı ve civar bölgelerine yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. Bahsi geçen Abaza grupları içinden "Altıkesek" Kabilesinin büyüklü-küçüklü 420 nüfus olarak Yozgat (Bozok Sancağı) dâhilinde iskân edildiği bilinmektedir¹³⁵.

Kültür Derneği'nde Anadilde Eğitim kursuna katılan 15 kişiden biri olan Okuyucu, 2005 yılından beri Kiril Alfabesi ile Abaza dilinde okuma ve yazma eğitimleri veriyor. Aynı zamanda Abazaça-Türkçe sözlük uygulamasını kurucusu ve geliştiricisi.

¹³⁰ Orhan İpar, G.T. 08.03.2019, Abaza Hurhmal sülalesinden, Adapazarı'nın eski adıyla Altındere bugünkü adıyla Beynevit Köyü'nden olan İpar'ın dedesi 2 yaşında iken ata ailesi ile birlikte, Abhazya'nın Tsabal Bölgesinden Varna'ya göç eden ailelerden bir tanesi.

¹³¹ BOA. MKT. NZD. 308/97. Lef 1 (25. Ş. 1276- 18 Mart 1860)

¹³² Saydam, s.87

¹³³ BOA. MKT. NZD. 308/97. Lef 2 (25. Ş. 1276- 18 Mart 1860)

¹³⁴ BOA. MKT. MHM. 181/88. Lef 1 (09. L 1276- 21 Nisan1860)

¹³⁵ BOA. MKT. UM. 407/32. Lef 1 (08. Za. 1276-20 Mayıs 1860)

C. İzmit - Adapazarı – Düzce - Hendek ve Civarına İskân Edilen Çerkes/Abaza Muhacirler

Osmanlı yönetimi, ülke sınırları içinde sorunlu olan bölgelerde tampon bir görev görmesi için Çerkes kökenli göçmenlerden olabildiğince fazla yararlanmıştı.

“Osmanlı Devleti Payitahta yakın yerlere genellikle demokratik yapıya sahip Çerkesler ile Sarayla akrabalıkları olan Abazları yerleştirmiştir. Osmanlı Hükümeti İzmit Livası'nı, özellikle Adapazarı Kazası'nı, başka bölgelerden gelen muhacirlere adeta depo kabul etmiştir. 1890'larda Adapazarı nüfusuna bakıldığında bölgedeki muhacirlerin büyük bir çoğunluğunun 1860'dan sonra Anadolu'ya gelen Çerkesler olduğu görülür. Osmanlı, Çerkeslerin Adıge koluna ait boyları özelliklerine göre farklı farklı yerlere yerleştirmişti. Saray ile akrabalık ilişkileri olan boylar genellikle İstanbul'a yakın bölgelere konuşlandırılmıştı. Osmanlı Devleti bu şekilde Çerkes muhacirleri bir emniyet duvarı olarak görerek kendini azınlıkların isyanlarına karşı emniyete almak istemiş olmalıdır. Çünkü Adapazarı ve civarı Ermeni ve Rum azınlıkların yoğun olarak yaşadığı bölgelerdendi”¹³⁶.

Adapazarı bölgesine yapılan göçler ise özellikle XIX. yüzyıl ortalarından başlayarak ciddi bir ivme ile yoğunluk kazanmıştır. Bu durum Kırım'ın ilhak edilmesi (1856) ile Rumeli'den yapılan göçlerle başlamış, Şeyh Şamil'in 1859 yılında sona eren direnişini takiben 93 Harbi (1877-1878) sırasında ve sonrasında devam eden göç dalgalarıyla İzmit- Adapazarı ve dolaylarına yerleşim sağlanmıştır¹³⁷.

Bölgeye yapılan yerleşimler Osmanlı Devleti'nin yetkili birimler ile aralarında ki yazışmalara sıklıkla konu olmuştur. Özellikle İzmit bölgesine misafir olarak, geçici süreliğine gelen Kafkas muhacirlerin ve Abaza boylarından olan “*Altıkese*” Kabilesinin Adapazarı dâhilinde bulunan boş olan miri arazilere yerleştirildiği görülmektedir¹³⁸.

İzmit Kaymakamı olan Arif Efendi'ye gönderilen tebligatta “*Han Kabilesinden*” olan Çerkes muhacirlerin İzmit bölgesinde iskânlarının daha uygun olacağı düşünülerek adı geçen sancağa iskân ettirildikleri görülmektedir¹³⁹. Yine aynı şekilde civar bölgelerden olan Düzce Kazasına da Çerkes göçmenlerin iskânı bulunduğu bilinmektedir. Bölgeye giden kabileler arasında ise “*Hatokay*”,

¹³⁶ Düzenli, a.g.t., s.74.

¹³⁷ Tuncay Düzenli, Adapazarı ve Civarında Çerkes Muhacirlerin İskânı ve Uyum Problemleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Aralık 2006, s.71.

¹³⁸ BOA. MKT. MHM. 181/88. Lef 1(09. L. 1276-21 Nisan 1860)

¹³⁹ BOA. MKT. MHM. 220/73. Lef 1 (17. Za. 1277-27 Mayıs 1861)

“*Temirgoy*”, “*Altikesek*” ve “*Besni*” kabilelerinden toplam kırk altı nüfus ve yedi hanenin iskân edildiği anlaşılmaktadır¹⁴⁰.

Düzce bölgesinin tercih edilmesinde yukarıda belirtmiş olduğumuz sebeplere ek olarak, bölgenin coğrafi konumunu ve iklim yapısını da belirtmek gerekmektedir. Ayrıca geniş arazilerin, ova bazlı yerleşim alanlarının bolluğu, ormanlık arazilerin genişliği ve yerleşime bu denli uygun bir bölgenin demografik anlamda az bir sayı teşkil etmesi, bölgenin iskâna açılması açısından önem arz etmektedir¹⁴¹.

Düzce bölgesine yapılan göçler arasında, Çerkes göçmenlerinden 25 kişilik bir kabilenin Bolu Sancağı'na bağlı olan bu bölgeye iskân ettirildiği görülmektedir¹⁴². Aynı zamanda Çerkes muhacirlerinden, bir grup beraberinde getirdikleri köleleri ile birlikte Bolu-İzmit civarına ve bu bölgede iskâna uygun görülen yerlerden biri olan bugünkü İstanbul Çatalca'da bulunan Seferiye Çiftliğine yerleştirilmişlerdir¹⁴³.

Coğrafi anlamda Kafkas muhacirlerinin sıcak baktığı bir bölge ve iskân edilmekten hoşnut oldukları bir bölge olarak adlandırmak sanırım yanlış olmayacaktır. Yapmış olduğumuz sözlü tarih çalışmamızdan da edindiğimiz bilgiye göre, Düzce'deki bazı yerleşim alanlarının Kafkasya'dan gelen göçmenlerin göçten önce yaşadıkları bölgeler ile çok benzer olduğunu öğrendik. Örneğin, Düzce'nin *Derden* veya *Derdin* isimli köyünün tıpkı Kafkasya'daki gibi dağ içinde, ormanlık alanda bir köy olduğunu ve buraya Abaza ve Çerkes göçmenlerin yerleştiğini biliyoruz¹⁴⁴.

D. Osmanlı Devleti'nin Çerkes Göçmenlerine Yaptığı Yardımlar

Çerkes muhacirler Rusya baskısına dayanamayarak kitlesel göç hareketini başlatmak zorunda kalmışlardı. Bu göç hareketi planlı, programlı bir hareketten ziyade o günün getirdiği zorluklarla göçecek olan muhacir grubun yanlarında mal varlıklarını taşıyabilmelerine olanak sağlamadı. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti, topraklarına ulaşan Çerkeslerin belli başlı ihtiyaçlarını karşılamaya özen göstermiştir. En azından hayati fonksiyonlarını devam ettirebilecek düzeyde yardım sağlanması

¹⁴⁰ BOA. *MKT. NZD*. 314/19. Lef 1 (15. Za 1276-04 Haziran 1860)

¹⁴¹ Zeynel Özlü, “19. Yüzyılda Düzce Kazasına Göçler”, **Bilig Dergisi**, Sayı 61, Bahar 2012, s.202.

¹⁴² BOA. *MKT. UM*. 405/31 Lef 1 (22. L. 1276-13 Mayıs 1860).

¹⁴³ BOA. *MKT. DV*. 202/41 Lef 2 (13. Ra. 1278-18 Eylül 1861).

¹⁴⁴ Metin Çokşen, G.T. 13.04.2019, Sakarya'nın Nüfren Köyünden. Hem Türk hem Abhaz vatandaşı. Abaza boyunun Lapşa sülalesinden.

gerektiğinin farkında olan hükümet, hem Kırım'dan hem de Kafkasya'dan gerçekleştirilen kitlesel göçleri belli bir düzende ve sağlıklı bir biçimde nihayete erdirebilmek adına talimatnameler, emirnameler gibi resmi kaynaklar yayımlamıştı. Bu da beraberinde göçmenlerin her türlü problemlerine, hizmetlerine ve iskânlarına uygun olabilecek sistemli bir kuruma ihtiyaç duymuştur. Bu konuyla ilgilenmesi için de “*Muhacirin Komisyonu*” adında bir teşkilat meydana getirdi¹⁴⁵.

Osmanlı Hükümeti'nin göçmenlere yardım etme konusunda uyumlu politikalar gütmeye çaba göstermesi bilinmektedir. Ancak her ne kadar iyi niyetle bir yardım politikası düşünüldüyse de bunu hayata geçirmek çok zor olmuştur. İlk başta cömert davranan Hükümet, özellikle 1856-1857 yıllarında gelen göçmenlere gıda yardımı konusunda çeşitli imkânlar sunmuştur. Verilen gıda yardımları içerisinde ekmek, çorba, peksimet, pirinç, fasulye ve et bulunmaktadır. Zamanla gelen göçmenlerin tahminlerin çok daha ötesine geçmesiyle bu yükün altından kalkamamaya ve Kırım Harbi'nden sonra ise mali durumu iyice kötüleşmeye başlayan Osmanlı, özellikle 1859 ve sonrasında gelen göçmenlere yapılacak gıda yardımını ekmekle sınırlandırmıştır. Bu nedenlerden dolayı sıklıkla göçmenlere yönelik uygulanan usul ve esaslarda değişikliğe gidilmiştir. Göçmenlere yapılacak olan yardımlarda öncelikle, miri araziden boş yerlerin verilmesi, ev ihtiyaçları hususunda gerekenin yapılması ve ekim-biçime geçene kadar en azından 4-5 yıl kadar göçmenlere vergi mükellefiyeti sağlanması esas kabul edilmiştir¹⁴⁶. Bu ılımlı politikanın güdülmesinde bir etken olarak 1864 göçü ile gelen Çerkes halklarının, İslam Halifesi 'nin ülkesinde bir tas pirinç alma umudu olduğu, yani aç kalmayacaklarını düşünmeleri gösterilebilir¹⁴⁷.

Osmanlı Hükümet'inin Muhacir Çerkeslere yaptığı yardımlar, Hükümet yazışmalarına yansımıştır. Trabzon valisine gönderilen bir tavsiye metninde, yaklaşık yüz kırk haneden oluşan Abaza halkına mensup olan Mercan Kabilesi 'nin, üç ay kadar misafir olarak Trabzon'da kalmış oldukları ve henüz yevmiye almadıkları belirtilmiştir. Komisyonca alınan karar neticesinde, bu göçmenlerin yol yardımlarının ihmal edilmemesi konusunda özen gösterilmesi gerektiğini ifade

¹⁴⁵ Karataş, a.g.t., s.12.

¹⁴⁶ Saydam, a.g.e., s. 96, 108.

¹⁴⁷ Jülide vd., s. 23.

etmiştir. Böylelikle yevmiye yardımı yapıldığı ve yevmiyelerinin verilip verilmediğinin de tekrar kontrol edildiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁸.

Çerkes Muhacirlerine sadece yevmiye yardımı yapılmamıştır. Yol yardımı aldıkları da Hükümet yazışmalarında görülmektedir. Yine Çerkes muhacirlerinden 70 Hanenin İstanbul'dan İzmit Sancağı'na iskân olunmaları için gönderilmesi ve onlara bu yolculuk sırasında ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için yolluk tahsis edilmesi söylenmektedir¹⁴⁹.

Yine aynı şekilde, Bolu Sancağı'nın Düzce Kazası 'na gönderilen 3 Hane 22 nüfusun orada kaldıkları müddet boyunca, tahsis edilen ücretlerin eksik edilmemesi konusunda yazı gönderilmiştir¹⁵⁰. Aynı bölgeye akrabalarının yanına gelme isteğinde olan 4 Hane 25 nüfustan oluşan Çerkes muhacirlerin yevmiyelerinin karşılandığı görülmektedir¹⁵¹.

Osmanlı Devleti'nin bir iskân politikası olarak, muhacir Çerkeslerin uygun yerlere iskânı ve bu göçmenlerin hayatlarını devam ettirebilmeleri düşüncesiyle harcırah (yolluk, yol yardımı) verdiğini anlamaktayız. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ne gelen her kabileyi idare edecek kadar ücretlendirme yapılmaktaydı. Zaman zaman göçmenlerin mevcut durumuna göre de yardım yapıldığı görülmektedir. Yani sadece ücret yardımıyla kısıtlı kalınmamış, şartlara göre gelen göçmenlere gıda yardımı da yapılmıştır. Örneğin; İzmit Kaymakamı olan Arif Efendi 'ye gönderilen emirnamede Hendek bölgesine iskânı yapılan Çerkes göçmenlerine yevmiyenin yanında ihtiyacı olan fakirlere yarımşar okka ekmek yardımında bulunduğu da yazışmalardan anlaşılmaktadır¹⁵².

Büyük küçük toplam 420 nüfusa sahip olan Abaza "Altı Kesek" kabilesinden Tanbukay Bey takımının da Komisyon emriyle yol yardımı aldıkları anlaşılmaktadır¹⁵³.

Osmanlı Hükümeti kısıtlı imkânlar dâhilinde göçmenlere yardım etmiştir. Zaman zaman göçmenlerin ihtiyaçlarına yetişmekte güçlük çeken Osmanlı Hükümeti, göçmenlere ödenecek yevmiyeler için Komisyonlar arasında ortaklaşa bir ödeme yoluna gitmiştir. Bu duruma örnek olarak, Düzce Kazası 'na iskân olunan

¹⁴⁸ BOA. MKT. MHM. 178/47. (12. Ş. 1276-05 Mart 1860).

¹⁴⁹ BOA. MKT. NZD. 308/97. (25. Ş. 1276- 18 Mart 1860).

¹⁵⁰ BOA. MKT. MHM. 182/56. Lef 1(17. L. 1276-08. Mayıs 1860).

¹⁵¹ BOA. MKT. UM. 405/40. Lef 1 (22. L. 1276- 13 Mayıs 1860).

¹⁵² BOA. MKT. MHM. 220/73. Lef 1 (17. Za. 1277- 27 Mayıs 1861).

¹⁵³ BOA. MKT. UM. 407/32. Lef 1 (08. Za. 1276-20 Mayıs 1860).

göçmenler için Bolu Kaymakamlığı'na gönderilen tebliğde göçmenlere verilecek olan yevmiyenin 4170 kuruşunu Komisyonun, diğer 4170 kuruşun ise Kaymakamlığın karşılayacağını bildirmiştir¹⁵⁴.

Başka bir örnekte ise Çerkeslere sadece yaşamlarını devam ettirebilmeleri ve yalnızca tüketici bir nüfus olarak Osmanlı Devleti'ne yük olmalarına engel olabilmek için öküz ve tohumluk verilmiştir. Abaza Altı Kesek ve Halbusakile Kabilelerine iskân edildikleri bölgede her aileye birer çift öküz ve yetecek miktar tohum verilmiştir¹⁵⁵. Yine benzer bir örnekte Trabzon'a gönderilen on beş bin Çerkes ve Abaza'nın, üretici bir konuma geçebilmeleri için bazı yardımlar yapılmıştır. Bu yardımlar arasında, bölge halkından tahsis edilen dört yüz kiloluk zirai yardım yapılmıştır. Bu zirai ürünlerin yetmiş altı kilosu ise mısırdır. Sadece tarım ile kısıtlı bırakılmayan bu muhacirlere yedi sekiz bine yakın küçük ve büyükbaş hayvan yardımı yapılmış ve bununla da elde edilen süt ve süt ürünlerini pazarda satış yapmaları şart koşulmuştur¹⁵⁶. Hükümetin bu tutumu, Osmanlı Devleti'nin Çerkes muhacirlerini kalıcı olarak yerleştirmek istediği, ileriki zamanlarda bu göçmenlerden vergi sağlayabilme düşüncesi ve onları ticarete alıştırmaya değerlendirebilir.

Yardımlar konusunda Osmanlı Devleti'nin ilgilendiği bir diğer mesele barınma durumudur. Çerkes muhacirlerinin barınmasına olanak verilmesine ve gelen ahaliye yetecek kadar ev inşa edilmesine karar verilmiştir. Buna istinaden, Düzce dolaylarına iskân olunan "*Bestan Kabilesi*" için ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ev temin edildiği anlaşılmaktadır¹⁵⁷.

Osmanlı Hükümeti, bin bir meşakkatli yollardan geçen Çerkes muhacirlerinin daha fazla zorluk çekmemesi için hassasiyet göstermiştir. Bolu Sancağı'nın Düzce kazasına yerleştirilecek olan muhacirlerin, mağdur olmaması adına evlerinin inşasında gereken özenin gösterilmesi üzerinde ciddiyetle durmuştur¹⁵⁸. Benzer bir örnek İzmit'e yerleştirilen Çerkes ve Nogay göçmenleri içinde geçerlidir¹⁵⁹.

Ancak Osmanlı Hükümeti, yeni misafirlerinin daha doğru ifadeyle yeni yurttaşlarının isteklerine cevap verirken kendi kültürlerinin asimilasyona uğramaması için Abaza ve Çerkes kültürünün Osmanlı kültürüne zarar vermesine engel

¹⁵⁴ BOA. MKT. NZD. 314/1. Lef 1 (15. Za. 1276-04 Haziran 1860).

¹⁵⁵ BOA. MKT. UM. 417/100. Lef 1 (12. M. 1277-31 Temmuz 1860).

¹⁵⁶ BOA. MKT. MHM. 307/85. Lef 5 (27. S. 1281-18 Temmuz 1864).

¹⁵⁷ BOA. MKT. MHM. 231/73. Lef 1 (13. S. 1278-20 Ağustos 1861).

¹⁵⁸ BOA. MKT. UM. 430/44. Lef 2 (18. Ra. 1277-04 Ekim 1860).

¹⁵⁹ BOA. MKT. NZD. 327/1 Lef 4 (24. Ra. 1277-10 Ekim 1860).

olmuşlardır. Bu da ev inşası sırasında Kafkasya’da medrese tipi (otağ benzeri çadır evler) ev kullanan göçmenlerin, aynı şekilde Osmanlı Devleti topraklarında da benzer bir istekte bulunmasına ve Osmanlı Devleti’nin bunu reddetmesi ile sonuçlanmıştır. Böylece Osmanlı Hükümeti’nin görünen mimarının “*ev mi? Yoksa medrese mi?*” şeklindeki anlam karmaşasına engel olma çabasından kaynaklanmaktadır¹⁶⁰.

III. ÇERKES GÖÇÜNÜN GETİRDİĞİ SORUNLAR

A. Muhacirlerin Osmanlı Devleti’nden Talepleri ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu

Kuzey Kafkasya bölgesinden deniz ve kara yolu ile Osmanlı ülkesine iltica eden Muhacir Çerkeslerin Osmanlı ülkesine girdikleri andan itibaren vaziyetlerinin ne olacağı büyük bir kaosa sebep olmuştur. Çerkes muhacirlerinin özellikle iskân edilecekleri yerler konusunda sıkıntı yaşadığı görülmektedir. İskân sırasında, hem Hükümeti hem gelen göçmenleri memnun etmek çok zor gözükmektedir. Çerkes muhacirlerinin beklentilerine baktığımızda özellikle kendilerinden önceki göç dalgası ile Osmanlı topraklarına gelip yerleşmiş olan akrabalarının yanında iskân edilmek istedikleri görülmektedir. Buradan hareketle yeni geldikleri ülkede yabancılık çekmemek adına veya Kafkasya’daki yaşadıkları ortamın bir benzerini Osmanlı yurdunda da devam ettirmek için bu tarz isteklerde buldukları çıkarımına varılabilir. Örneğin; Nisan ayında akrabalarının yanına iskânını talep eden muhacirlerinin bu isteğinin yerine getirilmesi hakkında vesika yazılmıştır¹⁶¹.

Osmanlı Devleti bazı zamanlar muhacirlerin yer değişimine engel olmaktadır. Bilecik’e yerleştirilmiş olan Altı Kesek Kabilesinden Hüseyin Efendi’nin beş hanesi ile birlikte Seyitgazi’ye gitme isteği ve bu isteğin kabul edilmemesi bu duruma iyi bir örnektir¹⁶².

Osmanlı Devleti’nin göçmen taleplerini kabul edip etmemesi durumu iskân siyasetinden ileri gelmektedir. Bazı göçmenlerin yer değiştirme talepleri mecburi durumlardan kaynaklandığı zaman Osmanlı Hükümeti duruma kayıtsız kalmamıştır. Bilecik’te ikamet etmekte olan ve Altı Kesek Kabilesine mensup Hoca İsmail Efendi

¹⁶⁰ BOA. MKT. NZD. 362/66. Lef 2 (08. S. 1278-07 Ağustos 1861)

¹⁶¹ BOA. MKT. NZD. 308/97. Lef 1 (25. Ş. 1276-18 Mart 1860)

¹⁶² BOA. MKT. NZD. 352/93. Lef 1 (08. Za. 1277-10 Mart 1861)

takımından on hane yüz on iki nüfus kişinin yoksulluk çekmesi ve Uzunyayla'daki akrabalarının refahını örnek göstererek yanlarına iskân talebi geri çevrilmemiştir. Bu yer değişim talebi, Komisyonca uygun görülerek bu sıkıntı giderilmiştir¹⁶³.

Göçmenlerin talepleri arasında anavatanlarına dönüş isteği olduğu da görülmektedir. Özellikle iskân edildikleri yerlerden memnun olmayanlar, Rus topraklarına dönebilmek için girişimlerde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bu tarz teşebbüslerde bulunanların istedikleri bölgelere iskân edilmelerini önemseydiğini görmekteyiz. Abaza Altı Kesek Kabilesinden Hacı Polat önderliğinde gelenlerin Yozgat'taki iskân olundukları yerleri beğenmemeleri ve Rusya'ya geri dönmek istemeleri üzerine Hükümet diledikleri yerde iskân edileceklerini belirtmiştir. Bunun üzerine göçmenler Canik Sancağına yerleşmişlerdir¹⁶⁴.

Bu yerleşim politikalarından memnuniyet duymayan bazı Çerkes göçmenlerin aldıkları topraktan da tatmin olmadıkları görülmektedir. İskân edilmek üzere Hendek bölgesine giden “*Han Kabilesi*” 1100 dönüm arazi alırken, “*Altı Kesek Kabilesi*” 546 dönüm toprak almaları uygun görülmüştür. Bu toprak paylaşımını önce kabul eden Çerkes muhacirleri, daha sonradan bu toprakların yetersiz olduğunu belirtmiştir. Bu duruma istinaden Osmanlı Devleti'nin ilaveten 550 dönüm daha arazi tahsis ettiği görülmektedir. Ancak verilen bu ilave arazinin de göçmenleri tatmin etmemesi üzerine Hükümet 120 dönüm daha ilave etmektedir. Söz konusu bu durumun üzerine tekrardan kendileri için uygun olan arazilere iskân olunmalarını da istedikleri ve bu isteklerinin kabul olduğu incelenmektedir¹⁶⁵.

B. Çerkes Göçmenlerin Beraberinde Getirdiği Sorunlar

Çerkes göçmenlerin yollarda çeşitli bulaşıcı hastalıklara yakalanmışlardır. Hastalık taşıyor olmaları Osmanlı Hükümeti'nin karşılaştığı en büyük problemlerden biridir. 22 Temmuz 1864 tarihinde Posta vapuru yoluyla önce Trabzon'a ve Samsun'a geçecek olan muhacirlerin taşıdıkları hastalıklar sebebiyle Haydarpaşa'da karantina altına alındığına dair yazışmalar bulunmaktadır¹⁶⁶. Hükümet, her ne kadar bu karantina yöntemiyle hastalıkların bölgenin yerli halklarına nüfuz etmesine engel olmaya çalışsa da bazı sızıntıların olduğu da gerçektir. Haziran ayında hastalık taşıyan iki bin Çerkes göçmeni Uşak'a gelmiştir. Öncelikle han ve yerli halkın

¹⁶³ BOA. MKT. NZD. 353/100. Lef 1 (18. Za.1277-28 Mayıs 1861)

¹⁶⁴ BOA. MKT. NZD. 362/72. Lef 4 (08. S. 1278-07 Ağustos 1861)

¹⁶⁵ BOA. MKT. NZD. 358/96. Lef 3 (12. M. 1278-20 Temmuz 1861)

¹⁶⁶ Ünal, a.g.e., s. 254

bulunduğu yerlere yerleştirilen bu halklar, daha sonraları Kuzey Doğu'daki köylere sevk edilmiştir. İlk yerleştikleri Uşak bölgesinde, hastalık yayılmış ve ishal ile başlayan şikâyetler tifüs ile devam etmiştir. Takriben altı ay içerisinde, hastalığa yakalanan altı yüz Müslümanın üçte biri ölümle sonuçlanırken, hastalanan yüz gayr-i müslim nüfusun da beşte biri hayatını kaybetmiştir¹⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin gösterdiği iskân yerlerinde sorun yaşamamalarına rağmen yer değiştirmek isteyen göçmenlerin Hükümet'ten ekstra yevmiye ve yol harçlığı alabilmek için bu yola girişmiş olmaları da yaşanan sıkıntılardan birine örnektir¹⁶⁸.

29 Mayıs 1864 tarihli belgede, Muhacir Abaza halkından Karesi bölgesine yerleşen iki bin haneye bölge halkının destek verdiği görülmektedir. Karesi halkı yardımlarını başlangıçta esirgememiştir. Fakat zamanla gelen göçmenlerin çoğalması sebebiyle bölge halkı zor durumda kaldığını ve daha fazla destek olamayacaklarını belirtmişlerdir¹⁶⁹.

Bunlara ek olarak, Çerkes gruplarının sıklıkla anavatanlarına dönme isteğinde bulunması bir süre sonra Hükümetin göçmenlere taviz vermesine yol açmıştır. 4 Haziran 1861 tarihli belgede, Kütahya'da iskânları sağlanmış olan toplam yüz altmış haneden yüz otuzunun Kuzey Kafkasya'ya dönmek amacıyla Sivas ve Erzurum'a doğru yola çıkmışlardır. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti Rusya'ya ve dış kamuoyuna karşı prestij kaybetmemek adına, bu göç hareketini durdurmak için yerel yöneticileri bölgeye göndererek problemi çözmeleri için yetkilendirmiştir¹⁷⁰. Yine Canik Mutasarrıfı Kamil Paşa'ya gönderilen yazıda, geri dönme niyetinde olan Abaza Altı Kesek Kabilesinin Rusya'ya gitmelerine engel olunmasını ve istedikleri yerde iskân edilmelerini emretmiştir¹⁷¹.

İskân bölgesi olarak çoğunlukla Düzce tercih edildiği için, bir müddet sonra bölgede yaşanan aşırı nüfus ve arazinin doyum noktasına ulaşması sebebiyle İstanbul, Samsun ve Trabzon gibi liman şehirlerinden gönderilen muhacirlerin daha fazla Düzce'ye yerleştirilemeyeceği belirtilmiştir. Bu sebeple söz konusu göçmenlere uygun olan başka araziler tahsis edilmesi konusunda Muhacirin Komisyonu'na

¹⁶⁷ Mccarthy, a.g.e., , s. 44-45.

¹⁶⁸ Ünal, a.g.e., , s. 206.

¹⁶⁹ Ünal, a.g.e., , s.257.

¹⁷⁰ Ünal, a.g.e., , s.234.

¹⁷¹ BOA. MKT. MHM. 232/27. Lef 2 (17. S. 1278-24 Ağustos 1861).

durum arz edilmiştir¹⁷². Bu sebepten dolayı takriben bir ay sonra gelen ve Bolu'nun kazalarında iskânı sağlanacak olan nüfusun Düzce'ye uğratılmadan Göynük yolu üzerinden gönderilmeleri söylenmiştir¹⁷³.

Sorunların yalnızca göçmenlerin tavır ve isteklerinden kaynaklanmadığı da görülmektedir. Bazı görevli memurların dikkatsizliği veya usulsüz iş yapmış olmaları bir takım problemlere sebep olmuştur. Trabzon'a iskân edilen Hacı Ahmet Efendi ile Bekir Efendi'ye aynı arazinin tapusunun verilmesi bu duruma bir örnek teşkil etmektedir¹⁷⁴.

İskânlar sırasında tahsis edilen veya inşa edilen hane sayısının yetersizliği İzmit'e iskânları sağlanacak olan Çerkes halkları arasında da yaşanmıştır. Çerkes muhacirlerinin iskânı için yeterli sayıda evin olmaması sorunu ile karşı karşıya kalan Hükümet, kışa kalmadan bu muhacirlerin evlerinin temini konusunda yerel yöneticiler görevlendirmiştir¹⁷⁵.

Yerleşim yerlerinde iskân edilme, ev eksikliği sorunu gibi temel sorunların yanında yerli halk ile yaşanan sıkıntılarda baş göstermiştir. 13 Haziran 1863 tarihli tezkirede, Çorum bölgesinden Düzce Kazası'na gönderilen göçmenlerden üç yüz yirmi kişi yerleştikten sonra bölgede yaşayan Müslüman olmayan halk ile çatışmıştır. Bu sebeple söz konusu bölgede çatışmalara önlem alınması için görevliler tayin edilmiştir¹⁷⁶.

Sadece yerli halk ile değil aynı zamanda gelen Çerkes göçmenlerin kendileri arasında da bazı münakaşaların yaşandığı görülmektedir. Abaza Altı Kesek Kabinesi'nden olan gruplar kendi aralarında namaz imamlığını kimin yapacağı ve hutbeleri kimin okuyacağına dair bir takım anlaşmazlıklar sebebiyle Hükümet'e durumu intikal ettirmiştir¹⁷⁷.

Yine göçmen iskânında yaşanan sorunlardan birinde, Kütahya'da iskân edilecek olan göçmenler için inşa edilen ev sayısının yetersiz olduğu bildirilmiştir. Bu sebeple otuz adet ilave ev inşasına karar verilmesi üzerine ise bölge halkı daha fazla göçmen istemeyerek gelenleri kovmuş ve söz konusu halklara tahsis edilen arazilerin kendilerine verilmesini isteyerek olay çıkarmışlardır. Bunun üzerine

¹⁷² BOA. MKT. MHM. 306/39. Lef 5 (14. S. 1281-19 Temmuz 1864.)

¹⁷³ BOA MKT. MHM. 312/75. Lef 1 (21. R. 1281-23 Eylül 1864).

¹⁷⁴ BOA. MKT. NZD. 364/63. Lef 1 (24. S. 1278-31 Ağustos 1861).

¹⁷⁵ BOA. MKT. UM. 567/45. Lef 1 (22. Za. 1278-21 Mayıs 1862).

¹⁷⁶ BOA. MKT. MHM. 266/1. Lef 1 (25. Z. 1279-13 Hazira 1863).

¹⁷⁷ BOA. MKT. NZD. 359/9. Lef 1 (13. M. 1278-21 Temmuz 1861)

Hükümet, bölgede çıkan karışıklıkların durdurulmasını ve Abaza halkının bölgeye yerleştirilmesini ciddiyle bildirmiştir¹⁷⁸.

Yerli halk ile yaşanan çatışmaların sadece kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan doğmadığı görülmektedir. Osmanlı Hükümeti'nin göçmenlerin temel ihtiyaçlarını (konut, tarım malzemeleri, günlük tüketim gıdaları) yerel halkın omuzuna yüklemiş olması da yerli halkın huzursuzluk çıkarmasına sebep olmuştur¹⁷⁹. Bu sebeple söz konusu yardım taleplerini, kendilerine yüklenen bir külfet ve zorluk olarak gördüğü için, gelen göçmenlere karşı olumsuz bir tavır takınmıştır¹⁸⁰. Bu sebeple bazı bölgelerde yaşayan yerli halkın, göçmenlerin nazarında, acımasız, merhametsiz ve sevgisiz olarak değerlendirilmesinin sebebi ortaya çıkmaktadır¹⁸¹.

Bütün bu durumlara ek olarak, zaman zaman göçmenlerin başına buyruk hareketleri de sorun çıkmasına sebep olmuştur. Çankırı bölgesine iskânı sağlanan muhacirler kimseye haber vermeden Düzce dolaylarına gelerek, Osmanlı Hükümeti'nin mevcut olan iskân siyasetinin dışında hareket ettiği için bu tarz davranışların engellenmesi adına tedbirler almıştır¹⁸².

¹⁷⁸ BOA. *MKT. MHM*. 238/25. Lef 1 (20. C. 1278-23 Aralık 1861)

¹⁷⁹ Ünal, a.g.e., , s. 217.

¹⁸⁰ Mccarthy, a.g.e., , s. 45.

¹⁸¹ Ömer Faruk Karaca, G.T. 20.02.2019, Abaza boyunun Eylâkırba sülalesinden, 65 yaşında, Terörle Mücadele Emeklisi.

¹⁸² Ünal, a.g.e., , s. 265.

İKİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞ VE BUGÜN ARASINDA ABAZALARIN DURUMU

I. TARİH BOYUNCA ABHAZYA

A. İsimlendirmelere Dair

Batı Kafkasya'nın Karadeniz kıyısında yaşayan yerli halklara mensup olan Abazalardan eski çağlarda *Abaskoi* (*Arrien*) veya *Abassgi* (*Plinus*) diye bahsedilmektedir¹⁸³.

Abhazya toprakları antik dönemden bu yana insanoğlu tarafından yerleşke edinilmiştir. Bu bilgiye ulaşmamızı sağlayan şey ise arkeolojik buluntuların hem taş devrine ait (paleolit, mezolit, neolit) hem de maden devrine ait olan (bakır, bronz, demir) malzemelerin fazlaca olmasıdır. Bunun yanında eski *Yunan/Grek* ve eski *Roma* yazılı kaynakları da bizi bu fikre ulaştırmaktadır. Bahsi geçen kaynaklarda *Apsil*, *Abasg*, *Sanig* ve *Misimianlar*'dan söz edilir ve yaşadıkları bölgelere verilen isimlerde günümüz söylemine çok yakındır. Bunlar şu şekildedir. Günümüzde var olan bölgelerden biri olarak Güney Abhazya'ya *Apsilya*, Merkez bölge ile Kuzey Abhazya'nın bulunduğu bölgeye *Abasgia*, *Soçi*'yi de içine katan Kuzey-Batı Abhazya şeridine *Sanigy*a, Kuzey-Doğu Abhazya'nın dağlık kesimlerine ise *Misiminya* adı verilmiştir. *Apsil* adıyla bahsettiğimiz kavim ise günümüzde Abhazların kendileri tarafından vermiş oldukları *Apsuva/Apsuwa* şeklinde söylenmekte ve ülkelerine de *Apsını* demektelerdir. Doğrudan günümüzdeki şekliyle kullanımı (Abhaz ve Abhazya) örneğini ise ilk olarak Orta Çağ'da rastlamaktayız. Önceleri eski Gürcü ile Ermeni kaynaklarında daha sonraları ise Fars ve Arap yazarlardan edindiğimiz bilgilerde rastlamaktayız¹⁸⁴.

Apsuva/Apsuwa, *Apsni*'da (Abhazya) yaşayan Abazaların kendilerine verdikleri isimdir. Kelime en dar anlamıyla “*Psi*” hecesinden türemiştir. “*Psi*” Abhaz dilinde “*Ruh*”, “*Can*” ve “*Su*” gibi anlamlara gelmektedir. Çıkış noktasını bu heceden türettiğimizde “*Can İnsanlar*”, “*Ruh İnsanlar*” ve “*Su İnsanları*” gibi anlamlandırılmaktadır. Bunun yanında başka bir görüşe göre, kelime “*Apsi*” hecesinden türemiş olabilmektedir. “*Apsi*” ölü demektir. “*Füa*” ise şarkı anlamına

¹⁸³ Mustafa Aydın, Abazalar, **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2016, Cilt 1, s. 1, 3.

¹⁸⁴ Aleksey Argun, Anzor Agumaa, Bacgur Sagaria ve diğerleri, **Abhazya Tarihi**, (Ed. Stanislav Lakoba ve diğerleri), (Çev. Uğur Yağanoğlu), Ömür Matbaacılık A.Ş., İstanbul 2014, s.14.

gelmektedir. “*Apsı-füa*” şeklinde bir kullanımla bağdaştırılarak, “*Can Dili*”, “*Ruhun Dili*” olarak nitelendirilmiştir¹⁸⁵.

Murat Papşu’ya göre, bütün toplumlarda olduğu gibi, bir milletin kendini adlandırış şekli ile komşu ulusların adlandırışı her bakımdan farklılık gösterebilmektedir. Gürcüler Abazaları *Aphazi*, Svanlar *Mibhaz*, Çerkesler de *Azeğa* veya *Aziğa* olarak adlandırmışlardır. Buna ek olarak, *Abhaz* ve *Abazin* kelimelerinin yanında literatüre bir de *Abaz* ve *Abhaza* şeklinde söylemler katılmıştır. Ayrıca Kuban bölgesine yerleşen Abazalar, Kabardey halkları tarafından *Bashağ* şeklinde, Nogaylar ve Karaçaylar tarafından ise *Altı Kesek Abaza* olarak adlandırılmıştır. Dağlık bölgelerde yaşayan halklara ise diğer Abazalar tarafından *Aşharuva* veya *Şkaravua* (Dağlı) isimleri atfedilmiştir. Bunun yanında bir de Rusların, Gürcülerden duydukları “*Aphazi*” ismini “*Abhaz*” olarak benimseyerek üzerine bir de kendi dillerine ait olan milliyet isimlerinin sonuna ekledikleri –ın, –in takısını eklemeleriyle ortaya “*Abazin*” kelimesi çıkmıştır. Aslında aynı halk Kuzey Kafkasya’da *Abaza*, Rusya’da ise *Abazin* olarak iki ayrı etnik grupmuş gibi benimsenerek öylece yerleşmesine sebebiyet vermiştir¹⁸⁶.

B. Abaza Halkının Etnik Kimliği

Abazaların dünyadaki diğer kavim ve ırklarla olan bağlarını, akrabalık ilişkilerini öğrenmek oldukça zor bir durum olarak nitelendirilmektedir. Maalesef günümüze kadar gelebilen kaynakların eksik ve yetersiz oluşu sağlıklı bir çıkarımda bulunmayı oldukça güçleştirmiştir. Bu sebeple tarihçiler ve dilbilimciler, kelimedden yola çıkarak *bilgiyi deşifre etme sistemiyle* bazı çıkarımlarda bulunabilmektedirler. Buna dayanarak tarihçilerin ortak bir kanısına göre, Abhaz dili dünyadaki en eski dillerden biridir. *Abazince*, *Adigece*, *Kabartayca* ve *Ubıhça* gibi Batı Kafkasya’nın yakın akraba dilleriyle birlikte, *Abhaz-Adige* dil grubunu teşkil etmektedir. Bu grup sırasıyla *Adige* (*Adige* ve *Kabartay* dilleri), *Abhaz* (*Abhaz* ve *Abazin* dilleri) ve *Ubıh* (*Ubıh* dili) olmak üzere üç gruba ayrılır. Eski tarihlerde bu dillerin ortak bir atadan

¹⁸⁵ “Üçüncü bir varyanta göre ise *Apsuva* kavramının kökünde bulunan “*Aps*” hecesinin, “*lisan*” anlamındaki “*Abız*” dan gelebileceği ifade edilmektedir. “*Abızuaa*” aynı dili konuşan insanlar anlamına geliyor ve zamanla “*Apsuva*” olarak değişmiş olabileceği ifade ediliyor; Bir diğer varyant araştırmacı yazar Ömer Beygua’nın iddiasıdır. Beygua’ya göre “*Apsuva*” birçok Kafkas otoktonlarının ortak adı olan “*As*” kelimesinden gelmektedir”. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Selçuk Sımsım, **19 ve 20. Yüzyıl Abazaların Politik Tarihi (1770-1993)**, Apra Yayıncılık, İstanbul, Temmuz 2016, s.24.

¹⁸⁶ Murat Papşu, “Bir Adlandırma Sorunu: Abhaz mı? Abaza mı?”, **Nart Dergisi**, Sayı:51, Eylül-Ekim 2006.

geldiği savunulmaktadır. Ünlü bir Rus bilimcisi olan N. Trubetskoy teorisine göre; *Abhaz-Adige* dil grubu, kökeni bakımından Doğu Kafkasya Dillerinden *Vaynah* (*Çeçen, İnguş, Batsbiy* Dilleri) ve aralarında (*Avar, Lezgi, Lak, Dargin, Tabasaran* vb. dillerin de yer aldığı 30 dil gibi) birçok Dağıstan diliyle de akrabadır. N. Trubetskoy'un kanaatine göre, bu iki grup ortak "Kuzey Kafkasya" dil ailesini meydana getirmektedir. Fakat bu son tanım Sovyet ve diğer yabancı dilbilimciler tarafından biraz göreceli bulunmaktadır¹⁸⁷.

Son dönemlerde Abhaz-Adige dillerinin Ön Asya'da 4-5 bin yıl önce konuşulan *Hatti* diliyle akrabalıkları konusunda ciddi temele dayanan varsayımlar önem kazanmıştır. Çağdaş Kuzey Kafkas Dil grubunun tümü (ki içerisinde *Hatti/Hurri-Urartu* dâhil) tek bir dile ailesine dayandırılmıştır. Yani varsayımlara göre yaklaşık 7.000 yıl önce bu dil yaşamıştır¹⁸⁸.

Kayda değer olarak atfedilen diğer araştırmaya göre, Fenike kökenli olarak düşünülen bir yazı çeşidi olan "*Kolhidçe*" nin, aslen Kuzeybatı Kafkasya'da ortaya çıkmasıdır. Bu yazının yaratıcıları ise eski dönemlerde "*Aşuva*"¹⁸⁹ ismi ile bilinen günümüzdeki *Abhaz/Abaza/Ubih* boylarının ataları olarak görülmektedir¹⁹⁰.

C. Abhazya'nın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Gürcistan'ın Karadeniz kıyılarında yer alan Abhazya, coğrafi açıdan Kafkas Ötesi'nde bulunsa da, etnik ve kültürel açıdan Kafkasya'da sayılmaktadır. Yüzölçümü 8.600 ile 8.998 kilometrekare aralığında düşünülen Abhazya'nın başkenti *Sohum*'dur. Kıyı kesimi haricinde kalan bölgeleri ise sık ormanlarla kaplı dağlık bir araziden meydana gelmektedir. Uzunluğu 200 kilometre, genişliği kuzeyde 15-20, ortada 3-5, güneyde 30-40 kilometre olan kıyı ova kesimi Abhazya halkının %95'inin yaşadığı verimli bölgeyi oluşturmaktadır¹⁹¹.

¹⁸⁷ Argun ve diğerleri, a.g.e., s.15-16.

¹⁸⁸ Argun ve diğerleri, a.g.e., s.17.

¹⁸⁹ "Karadeniz kıyısı ve Abhazya'nın dağlık bölgelerindeki halkın bir kısmı 13. ve 14. yüzyıllarda Kafkas Dağları'nı geçerek Kuzey'e Adigelerin ve Karaçayların yaşadığı Kuban bölgesine yerleşmişlerdir. Giden bu grup Kabardeyler tarafından "Bashağ", Nogaylar ve Karaçaylar tarafından "Altı Kesek" olarak adlandırılmıştır. Bu topluluklar yazılı literatüre daha çok, "Aşuva" ve "Tapanta" adlarıyla geçmiştir". Ayrıntılı bilgi için bkz. ; Sımsım, a.g.e., s.25.

¹⁹⁰ G. F. Turçanınov, **Kafkasya'da Bulunan Antik Eserlerin Keşfi ve Yazılarının Çözümlemesi**, (Çev. Kayhan Yükseler), Kafdav Yayınları, 2009 Ankara, s. 25.

¹⁹¹ Tavkul a.g.e., s. 34-35.

Güney Kafkasya'nın batı yöresi ise Kafkas Dağları ile Karadeniz arasında uzanan, kıyılarında subtropikal bitki örtüsüne sahip ve kışın dağlarından kar eksik olmayan bir coğrafya olarak betimlenmektedir. Doğu sınırında Gürcistan Cumhuriyeti, batı sınırında ise Rusya Federasyonu yer alırken, Karadeniz üzerinden en yakın ülke Türkiye'dir. Bunun yanında tüm Karadeniz ülkeleriyle de deniz yolu ile komşudur. Abhazya'nın deniz kıyısı uzunluğu ise 214 kilometredir. Ülkenin %64'lük bir kısmı ise dağlar ile çevrili olup en yüksek noktası ise Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti sınırında yer alan "Dombay Ulgen" (4.046m.) doruğudur. Abhazya'daki başlıca yeraltı kaynakları kömür, turba, barit, dolomit yataklarıdır. İnşaat sektöründe kullanılan çakıl (nehir yataklarından elde edilmektedir) ve mermer yatakları da bulunmaktadır. Bölgenin karasuları dâhilinde ise petrol ve doğalgaz yatakları bulunduğu dair değerlendirmeler Rusya Federasyonu tarafından da gerçekleştirilmektedir. Bunların yanısıra tatlı su kaynakları açısından da oldukça zengindir. Bahsi geçen su kaynakları ise buzullardan, göllerden, nehirlerden ve yeraltı sularından oluşmaktadır. Ayrıca mineral açısından oldukça zengin bulunan 150 kadar şifalı su kaynağı bulunmaktadır. Söz konusu bu durum hem turizme hem enerji üretimine uygun termal su alanlarını barındırmaktadır¹⁹².

Abhazya'nın önemi hakkında, Tarihçi İlber Ortaylı'nın Abhazya ziyareti sırasında alınan bir kesite değinmekte faydalı olacaktır.

"Üç gün boyunca Abhazya'daydım. Çok değişik, yüksek dağlarla çevrili, Karadeniz'in en ılıman kıyılarını içeren, cennet gibi bir coğrafya. Abhazlar da benzersiz bir halk. Yaşamlarında incelik hâkim ama aynı zamanda da misafire hakikaten meraklılar. Çok zor bir dilleri var. Türkiye'deki Abhazlar da buradaki kültürü eksiltmeden sürdürüyor. Gürcistan'ın kuzeybatısında, Karadeniz'in doğusunda bulunuyor. Palmiyelerle başlayan orman, gür çamların arasından geçerek kısa zamanda 2 bin 500 metreye ulaşıyor. Arada Ritsa Gölü var. 2 bin 500 metreye ulaştığımızda 4 bin metrelik dağ silsilesi karşınıza çıkıyor. Her birinde ayrı bitki örtüsü, rengârenk çiçekler ve hayvanlar... Bugün bu küçük ülkeye yılda altı milyon kadar turist geliyor. Kömür ve mermer yataklarına sahipler. Maden ocakları, ormanların koruma altına alınması yüzünden faaliyet gösteremiyor, bunu takdir etmek lazım"¹⁹³.

¹⁹² Anıt Baba (Papha), Behice Bağ, Adnan Özveri (Yağan), **Her Yönüyle Abhazya**, CSA Global Publishing Yayınları , 1. Baskı- Temmuz 2012 İstanbul, s.9-11.

¹⁹³ İlber Ortaylı, Abhazya: Güzel Coğrafya Güzel İnsanlar, **Hürriyet**, 22.10.2016, 23:21, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/abhazya-guzel-cografya-guzel-insanlar-40256380>, (12.05.2019).

D. Abhaz-Gürcü Etnik Çatışması

Gürcistan yaklaşık 69.700 km²lik bir alanı kaplamaktadır. Bunun 8.600 km²si Abhazya'ya aittir. Abhazya, etnik yapısı 19. ve 20. yüzyıllarda zorla değiştirilmiş ve 1864 Büyük Çerkes Sürgününe kadar bölgedeki mevcut pozisyonunu ve bağımsızlığını korumuştur. 1801 yılında Çar I. Aleksander Gürcistan'ı ilhak etmesi ve 17 Şubat 1810 yılında yayınladığı “*İmparatorluk Manifestosu*” ile Abhazlar, Rusya'nın “*yüksek himaye*” adı altında etkisiz hale getirilmişlerdir¹⁹⁴. 19. Yüzyılda yaşanan bu mücadele ve kargaşa ortamında Rusya tarafından Kuzey Kafkasya'nın boydan boya işgal edilmesi ve beraberinde gerçekleşen zorunlu göç ile hem Kafkasya'da hem Abhazya'da vaziyet tümüyle değişmiştir. Rusya kontrolüne geçen Abhazya, yapılan bir idari düzenleme ile birlikte Gürcistan üzerinden yönetilmeye başlanmış ve Abhazlar öz yurtlarında diğer güçlerin politikaları sonucunda azınlık durumuna düşmüşlerdir¹⁹⁵.

1864 yılıyla birlikte Kafkas halkları çoğunluğu Osmanlı Devleti'ne olmakla birlikte göçe zorlanmıştır. Kafkas halklarına mensup olan Abazalar 'da tıpkı diğer boylar gibi aynı yöntemlerle sürgüne uğramıştır. Rus askerleri, Abaza köylerine gelerek bölgede yaşayan halkların evlerini talan edip, yakmış ve yalnız sürünecek kadar yoksul bırakmışlardır. Bölgede o dönem bulunan İngiltere Konsolosu gözlemleri sırasında Abaza nüfusunun dörtte üçünü neredeyse tamamını göçe zorladıklarını aktarmıştır. Burada ki Rusların en önemli isteğinin ise Türk sahillerini açlık, sefalet ve yoksulluk içinde neredeyse ölmek üzere olan Müslüman halkı ile doldurup, Türk Hükümeti'nin onurunu kırmak olduğunu belirtmiştir¹⁹⁶.

Söz konusu bu durum neticesinde, Osmanlı topraklarına yaklaşık yüz bin kişiden oluşan bir grupta Abazalar sürgüne yollanmıştır. Fakat günümüzde bölgede büyük bir çoğunluğa sahip olan Abazalar, 1917'de Çarlık Rusya'nın yıkılışının ardından diğer Kafkas halkları ile birleşerek “*Andi Kurultay'ını*” kurmuşlardır. Sonra ise Mayıs 1918'de bağımsızlıklarını ilân ederek “*Bağımsız Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ni*” kurmuşlardır. Fakat bu bağımsızlık süreci çok kısa sürmüş ve SSCB 1921 tarihinde Gürcistan'ı işgal ederek, Abhazya'yı bu

¹⁹⁴ Cahit Aslan, “Türk-Rus-Gürcü İlişkilerinin Merkezindeki Ülke: Abhazya”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Sayı:16, Nisan 2009, s. 3.

¹⁹⁵ Araz Aslanlı, “Bölgesel ve Küresel Dengeler Açısından Abhazya Sorunu”, **KARAM**, Sayı:5, Çorum 2005, s. 119.

¹⁹⁶ Justin Mccarthy, a.g.e., s.39.

bölgeye bağlı özerk bir cumhuriyet olarak tanımıştır. Bugün devam eden Rus rejiminin tarihteki izlerini üzerinde taşıyan Abhazya'da baskı, sindirme faaliyetleri, kültürlerini unutturma vb. gibi politikalar yaşanmıştır. Tüm bunlar özgürlükçü, devrimci, kültür ve gelenekleri konusunda ise oldukça muhafazakâr olan bir halkı, onlarca yıl geçmesine rağmen bile mücadelesinden koparamamış aksine bu mücadele aşkını perçinlemiştir. Tüm bu gerekçelerin yanında bir de Gürcistan'ın bağımsızlığını ilân etmesi, Abhazya'nın da kendi bağımsızlığını dayatmasına varmış ancak Gürcistan bölge üzerinde askeri güç kullanarak Abaza halkını sindirmeye çalışmıştır. 1992-1993 yıllarında Abhazya'da savaş patlak vermiş ve Abhazya'ya Türkiye'den birçok ırkdaş mücadele için desteğe gitmiştir. Çetin geçen mücadelenin ardından Soçi Anlaşması imzalanarak; Gürcistan birliklerinin Abhazya'dan çekilmeleri, iki tarafın da silahsızlandırılması, meşru bir hükümetin Abhazya'da kurulması gibi kararlar alınmıştır. Fakat buna rağmen bölgede huzur sağlanamamış, Rus baskısı sonucunda Gürcistan tarafından Abhazya'ya ekonomik ambargo uygulanmış ve günümüzde devam eden etnik çatışmalar, modern dönem silahlanması diye adlandırabileceğimiz kâğıt üzerinde, politik ve demografik manâda bir çatışmaya dönmüştür¹⁹⁷.

Sonuç itibariyle ise yaşanan bu felaket Abaza halklarının tarihi boyunca gördüğü en büyük nüfus kaybı ve kıyımı olmuştur. Abhazlar nüfusların 5/6'sını ya ölümlerle ya da Anadolu'ya göçlerle yitirmiş ve kendilerinden sonra Abhazya topraklarına Gürcüler, Ruslar, Ermeniler, Rumlar, Estonlar ve diğer hakların nüfusları yerleştirilmiştir¹⁹⁸.

E. 19. Yüzyıl Eşiğinde Abhazya

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile ilk ilişkileri XV. yüzyılın ikinci yarısında başlamış bulunmakla birlikte bu coğrafya üzerinde ilk fethedilen bölge Fatih Sultan Mehmed zamanında 1451-1454'de Abhazya olduğuna¹⁹⁹ önceki bölümlerde belirtilmiştir.

Türk Donanması, Sebastapolis'e girmiş ve ilk Türk-Abhaz ilişkileri bu şekilde başlamıştır. Abhazlar ilk olarak Osmanlı Devleti'nin bu girişimini bir tehdit

¹⁹⁷ Işıl Yasa, "Kuzey Kafkasya'daki Etnik Kompozisyon ve Çatışmalar, Haziran 2008, <http://www.bilgesam.org/incele/1000/-kuzey-kafkasya'daki-etnik-kompozisyon-ve-catismalar/#XQEKmJahnYU> , (25.04.2019).

¹⁹⁸ Cahit Aslan, a. g. m., s. 3.

¹⁹⁹ Kırzioğlu, a.g.e., s.7.

olarak algılamışsa da zamanla iki ülke arasındaki ilişkiler ılımlı bir hâl almıştır. 1461 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Osmanlı tarafından ele geçirilmesinin peşi sıra Türkler, Kırım ve Kafkasya'nın Karadeniz kıyılarını birleştirmiş, Abhazy'a da bulunan Ceneviz kolonizasyonuna son vermiş, İran ile yapılan antlaşma ile Abhazy, İmereti, Guria ve Laz bölgeleri fiili olarak bağımsız olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Bunun üzerine Türkler, çok kısa bir süre içerisinde Sohum sahiline bir garnizon kurmuşlardır. Ayrıca bölgede hızlıca kale inşalarına başlamış ve 1723 yılında Anaklia kalesi, 1724'de ise Yusuf Ağa tarafından, Sebastopolis kalıntıları üzerinde 4 burcu ve 4 kapısı olan Sohum-Kale inşa edilmiştir. Bunun yanında bölgede hızlı bir şekilde Müslümanlaştırma politikaları başlamıştır. Tüm bu faaliyetler her ne kadar Abhazları Rusya ile birlik olmaya ittiyse bile bu birleşme fikri pratiğe dökülmemiştir²⁰⁰.

1806 ve 1812 yılları arasında yaşanan Türk Rus savaşlarından sonra Abhazy'daki Osmanlı hâkimiyeti sona ermiş ve Abhaz ve Adigelerden oluşan 25 bin kişilik bir ordu, Abhazy kıyılarında bulunan Türk filosunu ele geçirerek, Ruslara bu savaşta destek vermişlerdir. Rusya'nın gittikçe Kafkasya sınırlarına doğru ilerlemeye başlaması ise bir panik durumu yaratarak burada yeni bir sorun meydana getirmiştir. Söz konusu bu durum Abhaz yönetici çevresinde Rus etkisi ve Türk etkisi altında kalan grupların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sonuçta Abhazy'nın prensi Georgi Çaçba'nın (Şervaşidze) başvurusu üzerine Çar I. Aleksander, 17 Şubat 1810 tarihli manifestosuyla Abhazy'nın Rusya'ya ilhakını, Abhaz halkının ise Rusya İmparatorluğu'nun himayesi altında bulunduğunu ilan etmiştir²⁰¹.

Fakat tam anlamıyla ne Türk himayeciliği ne de Rus himayeciliği gerçekleşmeyen Abhazy'da hem Ruslar hem Türkler bölgede faaliyetlerini sürdürmüştür. General *Tormasov* bölgeye askeri güç kullanarak Sohum'a baskın düzenlemiş ve Sohum Kale top ateşine tutulmuştur. Bu saldırı sonucunda Rus askerleri 109 ölü ve yaralı verirken, Abhazy hükümdarı taraftarları ise 300 kayıp, 78 esir ve yaralılar vermiştir. Bu olaydan sonra 1810 yılında Abhazların Osmanlı Devletine ilk kitlesel göçü (yaklaşık 5000 kişi) gerçekleştirilmiştir²⁰².

²⁰⁰ Timur Açıgba, **Kronolojik Abhazy Tarihi**, (Çev. Oktay Chkotua), Yeni Anadolu Yayınları , 1. Baskı, Nisan 2015, s. 34-37.

²⁰¹ Mesut Erşan, "1. Dünya Harbinde Osmanlı Devleti ve Abhazy", **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi Kafkasya Özel Sayısı**, Yıl: 2., s. 47.

²⁰² Açıgba, a.g.e., , s.43.

1817 yılında başlayan Rus Savaşları, tüm şiddeti ile devam ederken 1826 yılında imzalanan *Akkirman Antlaşması*²⁰³ ile Osmanlı, Abhazya'yı Rusya'ya bırakmıştır. Beraberinde 1828-1829 yılında seyreden Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Türklere, bölgede yaşayan Lazlar, Avarlar, Batı Gürcistan halkları, Abazalar ve Çerkesler tümüyle destek vermişlerdir. Fakat buna karşın Türkler yenilmiş ve sonrasında imzalanan 2 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşması ile Rusya ayrıcalıklarını katlayarak, Osmanlı'nın Kafkasya üzerindeki tüm haklarından vazgeçmesini sağlamıştır. Özellikle 1853-1856 yıllarında meydana gelen Kırım Harbi ile Çerkes halkları üzerinde etkisi hissedilebilecek ölçekte bir kırılma yaşamıştır. Bu savaştan sonra iyice güçlenen Rusya'ya karşı Kafkasların gardı düşmüş ve Ruslar Çerkes halkları üzerine tüm güçlerini püskürterek, bölge halkının direnişini neredeyse yok etmiştir²⁰⁴. Kafkasya bölgesinde gittikçe güçlenen Rusya, Abhazya bölgesinde askeri varlığını güçlendirerek, Abhazya Prensiğinin askeri-idari yönetimine de el koymuş, Sohum'a baskınlar düzenlemiştir. Bununla da kalmayarak *Anapa*, *Poti*, *Ahıska* ve *Ahulkelek* Kalelerini de ele geçirerek, Gürcistan'daki egemenliğini de Osmanlı'nın tanımmasını sağlamıştır²⁰⁵.

1860 yılına gelindiğinde ise mücadele gittikçe hiddetlenmiş ve artık savaşın son etabına gelinmiştir. Çerkeslerin, savaşı kazanacaklarına dair umutlarının çok yüksek olmasının genel olarak, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin birlik olarak, Rusya'ya savaş açacaklarını bildirmesine bağladıklarını görmekteyiz. Bu üç büyük güç sıklıkla Dağlıları Ruslarla savaşa teşvik edip, böylece zaten içlerinde var olan büyük mücadele ateşini daha da alevlendirmişlerdir. Bu desteğe güvenen Dağlılar ise özellikle Şapsığ, Vubih ve Abadzeh kabileleri bir heyet toplayarak 13 Haziran'da Soçi'de bir ittifak gerçekleştirmişlerdir. Bu ittifak, 15 kişiden oluşan bir meclis niteliğinde olup, "*Büyük Özgür Meclis*" adı ile görevlendirmeler yapmaya başlamıştır. Alınan karar ile bölge 12 ayrı kola bölünüp, her birinin başına bir sorumlu atanmıştır. Aynı zamanda, Vubihlar aracılığıyla Abhazya'nın başkenti olan Sohum'daki İngiltere Konsolosuna giderek Rusya tarafından bağımsızlıklarının tehlike altında olduğu beyanında bulunarak, İngiltere Hükümeti'ni bizzat

²⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Selim, Aslantaş "Osmanlı-Rus İlişkilerinden Bir Kesit: 1826 Akkerman Antlaşması'nın "Müzakereleri", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi**, Cilt 9, Sayı: 36, 2013, s. 149-169.

²⁰⁴ Cemile Şahin, "Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırması Dergisi**, Cilt 5, Sayı: 8, 2016, s.2787.

²⁰⁵ Esadze, a.g.e., s.20; Açuğba, a.g.e., s.47; Sımsım, a.g.e., s.64.

bilgilendirmelerini söylemişlerdir. Fakat yapılan tüm bu çalışmalar sonuçsuz kalmış ve ilk olarak manevi darbe Abhazya tarafından yapılmış, beraberinde ise Soçi'ye düzenlenen saldırılarla “*Özgür Meclis*” e ait binalar ateşe verilmiştir²⁰⁶.

Beraberinde ise “*Pshü*” bölgesinde yaşayan Abazalar yeni bir ayaklanmaya geçmişlerdir. Ruslar tarafından bölgeye 3000 asker gönderilmiştir. “*Pshü*” Abazalarına ise *Aybgä, Ahçıpsı, Haltzıs* ve *Tsabal* birlikleri destek vermiştir. Fakat şiddetli tedbirler alan Rus askerleri bu isyanı bastırarak, isyana yardımcı olan birliklere de ciddi saldırılar düzenlemişlerdir. Tüm bunlar üzerine Aralık 1862’de Abhaz heyeti, İngiltere’ye ziyarette bulunarak yardım talep etmişse de talepleri bizzat görüşme yaptıkları Başbakan Palmerston tarafından geri çevrilmiştir. Aradan geçen birkaç yıllık süreden sonra ise 10 bin *Abhaz* ve *Adige* mülteci Trabzon’a sürgün edilmiş ve yalnızca bir ay gibi kısa bir süre içerisinde 3 bin mülteci çeşitli hastalıklardan yaşamını yitirmiştir²⁰⁷.

Sürecin bu şekilde işlemesindeki en önemli etken ise 19.yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti’nin, Kafkasya bölgesinde yaşanan bu acıları görmezden gelmesidir. Aynı yüzyıl içerisinde İngiltere’de ise durum çok farklıdır. Kafkasya’da yaşanan gelişmeleri yakinen takibe alan İngiliz Hükümeti, Rus yayılmasına karşı mücadelenin gerekliliğini vurgulayarak, bölgeye istihbaratçılar, gazeteciler ve resmi görevliler göndermekteydiler²⁰⁸.

Fakat söz konusu göç dalgasından sonra, yani mültecilerin Müslümanların Halifesinin topraklarına gelişinden sonraki süreçte İngiltere mücadele boyunca yaptığı destek ve yardımı göçten sonraki süreçte devam ettirmemiştir. Hatta Osmanlı Hükümeti’ni Çerkes göçünün yaratmış olduğu bütün sorun ve sorumluluklarla yalnız bırakmıştır. Şöyle ki, göç dalgasının son dönemine kadar insani boyutlarda bir yardımda bulunmaktan bile erinen İngiltere söz konusu çıkarları olduğunda şekil değiştirmiştir. Reel-politik de Doğu Anadolu’ya sıçramasından korktukları Rusya’ya karşı bir set olarak işlevselleştirmeye çalıştıkları Çerkes halklarını ve sığınmacıları kabul eden Osmanlı’yı görmezden gelmiştir. Öyle ki, Sultan Abdülaziz, dönemin İngiliz büyükelçisi olan Bulwer aracılığıyla İngiliz Hükümeti’nden hiç değilse ulaşım, barınma gibi temel gereksinimlerini karşılaması için borç istemişse de girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı Hükümeti her iki kıyıda da mağdur olmuş

²⁰⁶ Esadze, a.g.e., ss. 80-81.

²⁰⁷ Açuğba, a.g.e., s.54

²⁰⁸ Saydam, a.g.e., s.45.

olan göçmenlerin, yiyecek ve transfer ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına kendine bir kaynak aramaya başlamıştır. Hatta dönemin Sadrazamı olan Âli Paşa, büyükelçi Bulwer ile yeniden bir araya gelerek yardım talebini yinelemişse de hiçbir şekilde karşılık bulamamıştır. Osmanlı umutlarını yitirmemiş ve borç veremezse bile İngiltere'nin hiç değilse yolcu taşımak veya ticaret yapmak için kullandıkları gemilerden birkaç tanesini ödünç verebileceklerini düşünmüştür. Nazan Çiçek'in aktardığı İngiliz Arşiv Belgeleri raporlarına göre;

“İngiliz Hazinesi, Majesteleri Hükümeti'nin Çerkeslerin transferine sponsor olamayacağını, İngiliz Hükümeti'ne ait gemilerin Karadeniz'e gönderilmesinin hiçbir meşruiyetinin bulunmadığını bildirdi” ve şöyle devam etti “Türklerin gemi kiralamak için paraları varsa bakanlığımız kendilerine her türlü tavsiyede bulunmaya hazırdır”²⁰⁹.

İngiliz yardımından yoksun kalacağını anlayan Osmanlı Devleti, gemi kiralarak göçmenlere yardım etmek istediğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti o zaman için mali durumunun el vermemesine rağmen bütün sorumluluğu üstlernse de İngiliz Hükümeti bu yüksek meblağı karşılayamayacağını düşündüğünden Osmanlı Devleti'ne gemi kiralamayı reddetmiştir. Toplu Çerkes ölümlerine inanmayan ve yardımdan her türlü kaçınan İngiliz Hükümeti'ni Samsun'da görev yapmakta olan bir sağlık müfettişinin uyarısının harekete geçirmiş olduğu bilinmektedir. Sağlık müfettişi raporunda *“Tüylər ürpertici manzarayı tarif edecek söz bulamayacağım”* belirterek sözlerine açlık ve sefalet içinde kıvranan halkın çaresizliğini, yeterli gıda malzemesi (un vs.) olsa bile, yeterli fırın bulunmadığından yine de birçok insanın telef olacağını bildirmiştir. Hatta *“Belki bu insanlar için peksimet (İngilizce metinlerde biscuit-bisküvi) gönderilmesi sorunu bir nebze de olsa çözebilir”* şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Böylelikle İngiltere İnsan Hakları Koruyuculuğu misyonuna bürünmeye çalışmıştır. Dönemi için en modern ve uygar toplum olarak gösterilen İngiltere, bu sayede çaresiz ve masum olarak görülen Çerkes göçmenlerinin mevcut durumunu fırsat bilerek prestij kazanmaya çalışmıştır. İngiliz Hükümeti, bu yaptığı yardımın sadece peksimetleri kapsadığını ve yol ücretlerinin Osmanlı Devleti tarafından karşılanması şartıyla yollayacağını bildirmesi de İngiliz yardımının görünmeyen yüzü olmuştur²¹⁰.

²⁰⁹ Nazan Çiçek, a. g. m., s.66.

²¹⁰ Nazan Çiçek, a. g. m., s. 68-69.

F. Abhazya'dan Sürgün, Göç ve İskân

Abhazya'nın son hükümdarı olan Prens M. Çaçba'nın sürgüne yollanması ve 26 Temmuz 1866 tarihinde sürgün yerinde hayatını kaybetmesinden aylar sonra Abhazya'da tarihi bir yer olan *Lixni* köyünde, Abhazya Devlet varlığına zarar verilmesi ve Abhazya Prensi'nin sürgünde vefatı gerekçe gösterilerek büyük bir ayaklanma baş göstermiştir. Bunun beraberinde Rusya tarafından bölgede yapılan toprak reformu (Köylü Reformu) da ayaklanmayı ateşlemiştir. Kendi vatanlarında sahip oldukları topraklara el koyan Rus yönetiminde topraklarını geri almak istemeleri ve Rus yönetiminin ciddi meblağlar ortaya koyması üzerine rahatsızlık duyan halk 7 bin kişiden oluşan bir grupla köy meydanında toplanmıştır. Çıkan çatışmada Rus Albayı, beraberindeki subaylar ve 54 Kozak askeri öldürülmüştür. Ayaklanma kısa sürede 20 bin kişiye ulaşmış olup 1877 yılına gelindiğinde ise Sohum ile birlikte Terek, Dağıstan gibi bazı bölgelerde de ayaklanmalar başlamıştır. Aynı yılın Mayıs ayında Osmanlı gemileri çoğunluğu Abhaz muhacirlerden oluşan birlikler ile Rus mevzilerine saldırmışlardır. Fakat Osmanlı safında yer alan Abhaz halkı Rus Hükümeti tarafından daha şiddetli bir siyasi hareket ile karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı'yı destekleyen Gutauta ve Kodor bölgesinde yaşayan tüm halk suçlu ilan edilmiş ve tüm sahil şeridi ile birlikte Oçamçıra, Sohum ve Gutauta'ya yerleşmeleri kesin olarak yasaklanarak 1877 yılında sürgün ve muhacerete mecbur bırakılmışlardır. Bu göç dalgalarının tarihleri ise şöyledir; Büyük gruplar halinde ve yıl yıl olarak 1810, 1821, 1824, 1830, 1837, 1840-1841, 1855, 1864, 1865 ve 1877 yılları Abhaz tarihinin en büyük ve güçlü göç dalgalarıdır. Verilere göre yalnızca 19. yüzyılın ilk çeyreğinde bile Osmanlı'da 30.000 kadar Abhaz halkı yaşamaktaydı. Sadece 1860 ve 1870 yılları temel alındığında ise yaşanan büyük sürgün dalgası sonucunda 80.000 kadar kişi Abhazya'dan göç ettirilmiştir. Abhaz ve Abazin gruplarının toplam sayısı 135.000 kadar iken bu sayıya Ubihlar eklendiğinde 180.000 kişi sürgüne uğramıştır²¹¹.

Çerkes kabileleri (Abhazlar dâhil) ile anlaşma yolunda bir temas kurmayan Rus Hükümeti aldığı sert tedbirlerle askerlerine, disiplinli ve sistemli bir şekilde köyleri ateşe verdirerek, ekinleri atlarına ezdirmiştir. Yanan köyleri terk etmek zorundan kalan aileler ise dağlara kaçarak açlıktan ölmüşlerdir. Yakalananlar ise Çar'a itaati reddettikten hemen sonra sahilde sınırlara götürülerek Türkiye'ye

²¹¹ Açuğba, a.g.e., s. 58-59; Argun ve diğerleri, a.g.e., s.187-189.

gönderilmek üzere yığınlar halinde bekletilmişlerdir. Bu tabloya Çerkes tarihçi Trakho şöyle değinmiştir;

“Orada sadece küçük kıyı kabileleri kalmıştı: Pskhu, Akhçipsi, Aibga ve Ciget. Mayıs 1864’te bu kabileler neredeyse son erkeğine, kadınına ve çocuğuna kadar imha edildiler. Bu durumu gören ülkenin dört bir yanındaki Çerkesler çaresizlik içinde kendilerini Aibga vadisine attılar. 7-11 Mayıs tarihleri arasındaki dört günlük sürede Ruslara büyük kayıplar verdirilerek geri püskürtüldüler. Daha sonra ağır topçu saldırıları başladı, küçük vadiye ateş ve duman püskürtüldü. Savunmacıların hiçbiri canlı kalmadı. Bu küçük vadinin ele geçirilmesi, Çerkes halkının uzun trajedisinin dağlardaki en son eylemidir. 21 Mayıs’ta büyük prens Mikhail Nikolaevich birliklerini toplayarak şükranlarını ifade etmiştir”²¹².

Rus tarihçi Berzhe ise Çerkeslerin kıyıda sürgünü beklerken neler yaşadıklarına tanık olmuş ve şu ifadelerle yer vermiştir;

“Novorossisk koyunda kıyıda toplanmış yaklaşık 17.000 dağlının üzerimde yarattığı bunaltıcı etkiyi asla unutmuyacağım. Yılın en fırtınalı ve soğuk zamanı olması, her türlü imkândan yoksun olmaları, tifüs ve çiçek salgını onların şartlarını daha da umutsuzlaştırıyordu. Örneğin; açık havada nemli bir paçavrada uzanmış genç bir Çerkes kadının henüz sertleşmiş cesedi üzerinde iki küçük çocuğundan biri açlığını bastırmak için ölü annesinin memelerini emmeye çalışırken diğerinin can çekişiyor olmasını görmeye hangi yürek dayanabilir? Ve ben böyle sahneleri az görmedim. Bu kâbustan sağ kurtulanlar, Rus askerleri tarafından, küçük Türk ve Yunan gemilerine ve mavnalarına, kapasitelerinin çok üzerinde sayılarda bindirildiler. Bunlardan çoğu battı ve yolcular açık denizde boğuldu. Hayatta kalanları Türkiye’ye vardıklarında bekleyen şartlar da daha iyi değildi. Türk hükümeti tarafından mültecilerin karşılanması ve yerleşimi için yapılan düzenlemeler hiç de iyi değildi”²¹³.

Moshnin (Trabzon Rus Büyükelçisi) ise görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır;

“Yaklaşık 6000 Çerkes Batum’a indi ve 4000 kadarı sınırdaki Çürüksu’ya gönderildi. Hepsi açlık ve hastalıktan kırılmak üzereydiler. Ölüm oranı ortalama günde 7 kişiydi. 240.000 kadar sürgünzede Trabzon ve çevresine vardı, bunların 19.000 kadarı öldü. Yani ölüm oranı günde 200 kişi. Bu sürgün zedelerin çoğunluğu Samsun’a gönderildi. 63.290’ı Trabzon’da kaldı. Giresun’da yaklaşık 15.000 var. Samsun ve çevresinde ise 110.000 den fazla kişi var... Ölüm oranı günde yaklaşık 200 kişi. Tifüs hızla yayılıyor”²¹⁴.

Yine 1864 yıllarında Avrupalı bir seyyah olan H.J.Lennep Samsun’da gördüklerini şu şekilde aktarmıştır;

“Samsun’a vardığımızda kasabayı gemiler dolusu gelen Çerkes göçmenlerle ağzına kadar dolu bulduk. Kasabanın nüfusu 10.000 kişiyi

²¹² Stephen D. Shenfield,(Çev., Berat Yıldız, Şamil Yurdusever), **“Çerkesler Unutulmuş Bir Soykırım Mı?”**,<https://docplayer.biz.tr/4557014-Cerkesler-unutulmus-bir-soykirim-mi-stephen-d-shenfield.html> (Erişim Tarihi: 05.01.2019).

²¹³ Stephen D. Shenfield, a. g. m. S. 4.

²¹⁴ Stephen D. Shenfield, a. g. m.

geçmezken, Çerkes göçmenler nedeniyle bugün nüfus 45.000 kişiyi çoktan aşmış. İtalyan konsolosu, halen kasabada bulunan Çerkeslerin 42.000 kişi olduğunu her gün deniz yoluyla 500'den fazla göçmen geldiğini söylüyor. Samsun, bölge içinde sıtması ile ünlü bir yer. Toprağın bataklık olması sıtmanın hızla yayılmasına neden olmakta, iklim değişikliği ve sıtma yüzünden göçmenlerden her gün ortalama 700-800 tanesi ölmektedir. Sağ kalabilenler ise başka limanlar ve kentlere gönderiliyorlar. Gemilere hiçbir eşya kabul edilmediğinden yalnızca üzerlerindeki elbiseleri ve silahlarıyla gelen Çerkesler aç kaldıklarından, küçük yaştakiler dâhil çocuklarını çok ucuz bir fiyata pazarda satmak zorunda kalmaktadırlar. Bir kısmı bizi yolda birçok kez durdurarak tabanca satmak istediler. Silah ticareti yaparak hayatlarını devam ettirdikleri anlaşılıyor”²¹⁵

Yalnızca 1822 yılında yapılan baskınlara bakıldığında bile 17'si büyük, 119'u küçük olan Kafkas köyleri tarihten silinmiştir. Yangın ve baskınlarda binlerce Çerkes'in hayatını kaybetmiş olduğu kayıtlara geçmiştir. bu durumlar haricinde neredeyse başa geçen tüm ordu komutanlarının, Çerkes halklarının topluca imha edilmesi, etnik kıyıma uğratılması, açlık ve sefalet içerisinde ölüme terkedilmeleri gerektiği bir proje olarak ifade edilmektedir²¹⁶.

1848 yılında yayınlanan “Kavkaz” isimli Rusça gazetenin 23 sayılı nüshasında yayımlanan haberlere göre;

“Çar generalleri, Kafkasya'nın dağlık arazilerde gerçekleştirdikleri ceza operasyonlarında, önüne gelen her şeyi imha ediyor, yakıyor, yıkıyor, yağma ediyorlardı. Hayvanlarına el koyuyor, sivil halkı esir ediyorlardı. Yerlilerden birinin hayvan çalması gibi her hangi bir küçük hırsızlık suçu yüzünden, hiçbir suçu olmayan köylerin tüm halkı imha ediliyordu”²¹⁷.

Tarihçi Zubov ise Çerkes halklarının toptan imha edilmesini etnik temizlik olarak uygun gördüğünü dile getirmekten çekinmemiştir. Bir diğer Rus Tarihçisi Zaharyan'ın aktarımları ise; “Çerkesler bizi sevmezler. Biz onları, özgür çayırlarından çıkardık. Köylerini yıktık. Birçok kabile tümüyle yok edildi” şeklindedir. Çerkesya toprakları devlete lazım olarak görülürken, Çerkes halklarının bütünüyle lüzumsuz olduğu savı insanlık dışı bir söylem olarak tarih raflarında yerini almıştır. Bunlara ek olarak Kont Yevdomükov ise Çerkes halklarının nüfuslarının kesinlikle azaltılması ve yaşama şartlarından bütünüyle yoksun kalmaları gerektiğini

²¹⁵Hasan Yüksel, “Kafkas Göçmen Vakıfları” , http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=19&sayi_id=1151&makale_id=13527,(Erişim Tarihi: 15.05.2019) s. 476.

²¹⁶ Şimşek, a.g.m., s.3.

²¹⁷Erdal Şimşek, “21 Mayıs 1864: Çerkeslerin Kara Gününü Unutma II”, <http://www.yenisoz.com.tr/21-mayis-1864-cerkeslerin-kara-gununu-unutma-ii-makale-3325>, (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

bildirmiştir. Bahsi geçen 2 milyon kadar nüfusun çoğunluğunu ise; Adigeler, Abazalar ve Vubih halkları oluşturmaktadır²¹⁸.

Çerkes halklarından Abazaların sürgün süreci ise mümkün olan en kısa vadede çözümlenmesi gereken bir sorun olarak görülmüştür. Özellikle Tzabal ve Dal halkları en güvensiz grup olarak görüldüğünden Çar II. Aleksandr'a durum hemen rapor edilerek, önce Novorossisk vilayetinin steplerine daha sonra ise Osmanlı Devletine gönderilmesi kararı alınan 4 bin 500 hanenin sürgünü kabul edilmiştir. Rusya elçisi N.P. İgnatiev'in, Rus Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektup şu şekildedir²¹⁹.

“Kısa süre önce Tiflis'ten gelen genel karargâh teğmeni Şelkovnikov, Kafkasya komutanının 4500 Abhaz ailesinin sürgün edilmesine ilişkin kararının bildirildiğini, Osmanlı Hükümetinden söz konusu göçmenleri kabul etmesi ve Osmanlı ile sınırımızdan uzak yerlere yerleştirmesine onay talebine arz edildiği Kafkasya ordu genel karargâh komutanı General Kartsev'in 6 Aralık tarihli ve No5/95 sayılı müzakeresinde bildirilmiştir”²²⁰.

Dönemin Osmanlı Hariciye Nazırlığı görevinde bulunan Mehmed Emin Ali Paşa'nın mektuba cevabı;

“Babiâli'ye defalarca Kafkasya Komutanlığının Osmanlı'ya kalabalık Kafkasya dağlılarını sürgün etmeme kararlılığını bildirmiştım. Osmanlı Hükümeti gelecekte bu tür göçleri önlemek için önlemler almış ve konuyla ilgili artık burada bulunan dağlıların taleplerini her türlü reddetmeye çalışmıştır. Nitekim kısa süre önce Abhazlar ve Dağıstanlıların bu tür arzları reddedilmiştir. Ayrıca, mali durumun bozulduğu ve tüm askeri teçhizatı Candia'ya gönderme gereksinimi gündemdeyken, Babiâli'nin bu kadar kalabalık göçmeni kabul etmeye ve talebi yerine getirmeye gücü yoktur²²¹.

Bu durumda, Osmanlı'nın Kafkas göçmenlerini kabul etmesi demek söz konusu bu halkların yaşayabilecekleri zorlukların bir öngörüsü olmuştur denebilir. Osmanlı Hükümeti her ne kadar kendi içerisinde yaşamış olduğu ekonomik sıkıntıları ve göçmen kabulünün o anki şartlar için mümkün görünmediğini belirtmiş olsa da maalesef Rus Hükümeti bu konuda tavrını koymuş ve sürgün sürecini başlatmıştır.

Çarlığın Kuzey-Batı Kafkasya ve Abhazya'yı sömürgeleştirme politikası, sürülen halkların topraklarına çok hızlı bir süre içerisinde “güvenilir halk” olarak nitelendirdikleri halklar yerleştirilmeye başlanmıştır. Adige kabilelerinin yaşadığı topraklara Kozak nüfusu ve Slav ırkları yerleştirilirken, Abhazya topraklarına Gürcü

²¹⁸ Şimşek, a. g. m., s.1.

²¹⁹ Sımsım, a.g.e., s.179.

²²⁰ Sımsım, a.g.e., s.179.

²²¹ Sımsım, a.g.e., s.179.

(Megreller) başta olmak üzere, Rus, Bulgar, Ermeni, Moldovalı, Eston, Alman ve benzeri halklar iskân ettirilmiştir. Abhazya tek ırktan müteşekkil bir ülke iken tamamen şekil değiştirerek çokuluslu bir ülkeye dönüştürülmüştür. Özellikle 1860 ve 1870 yılları toprakların boşaltılması için ayrılan bir süreken, 1870 ve 1880 yıl aralığı iskâna ayrılmıştır. Söz konusu durumu özellikle 19.yy'ın ikinci yarısında yayımlanan Gürcü basınında sıklıkla yer verilmiştir. Gazetelerde çıkan haberin bir kısmına göre;

“Kutaisi askeri valisi Levaşov bu yılın 30 Mayısında Zugdidi, Senaki ve Lehçum kazalarının başkanlarına şöyle bir yazı yollamıştır: ‘Sohum Askeri Şube Başkanı kısa bir süre içinde Oçamçira kazasına, yerel yönetimler tarafından Abhazya’ya yerleşim izin belgesi verilen Megrellerin geleceğini beyan etti; Abhazya’da çok az boş toprak kaldığını, bunların da arazisi olmayan yerli halka lazım olacağını yazıyor. Kendisine, verilen bu yerleşim izin belgelerini iade etmesini yazdım. Bucak başkanları yerleşim izin belgesi vermeyi durdursun.’”²²²

10 Ekim tarihinde Abhazya’da yayımlanan “Droeba” gazetesinden yapılan aktarıma göre; 1877 ve 1878’de yapılan son savaştan sonra Abhaz halklarına ait olan topraklar her ne kadar direnilse de boşaltılmış ve bölgeye hızlıca (5-6 yıl gibi kısa bir zamanda) Rus, Bulgar, Ermeni, Alman, Megrel ve Rumlar yerleştirilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere bu göç hadisesi geri dönüşü olmayan bir durum olmuştur²²³.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, Rusya, bölgede uyguladığı bu iskân politikaları ile Çerkes topraklarını gerçek sahipleri olan yerleşik kavimlerinden ayırsa bile bu halkları ne anadillerinden ne vatan sevgilerinden ayıramamıştır. Bu sebeptendir ki Abhaz halkları, Büyük Çerkes Göçü sonucunda yaşadıkları büyük travma ve sefaletle rağmen 1992 yılında tekrar bir direniş hareketi göstermiştir. Abhazya, Rus destekli Gürcistan ile savaşa başlamış ve Türkiye’den pek çok gönüllü, genç Abhazya’ya vatan savunmasına gitmişlerdir.

Çarlık rejimi, bölgede başladığı sürgün politikalarına hız kazandırarak, 1860-1864 yılları arasında 30 bin Abaza halkı Osmanlı’ya göç etmiştir. Yine aktarılan verilere göre, 45 bin Abaza nüfus zorla göç ettirilmiştir. Genel bir ifade ile Abaza-Abhaz etnik grubundan olan Sadzlar, Cigler ve Abazalar 49.925 kişi olarak

²²² Argun ve diğerleri, a.g.e., s. 193-194.

²²³ Argun ve diğerleri, a.g.e., s. 189-190.

kaydedilmişlerdir. Daha sonraki yıllarda da göç sürecinin devam ettiği görülmektedir²²⁴.

“Abhazların Osmanlı İmparatorluğu’na ilk toplu göçü olan 1867 muhacereti, aynı zamanda çok daha büyük çaplı bir etno-demografik sarsıntının, 1863-1864 yıllarında Rusya yönetimi tarafından yüzbinlerce Çerkes ve diğer halklardan Kuzeybatı Kafkasyasının sürgünüünün doğal bir devamı ve en yakın artçı şoku olmuştur”²²⁵.

Özellikle 1861 yılında, gerek dini gerek politik vb. gibi sebepler ile ciddi katılımda bir Abaza nüfusu Osmanlı’ya gönderilmiştir. Diğer Kafkasyalı Dağlı Kavimlerde olduğu gibi Abazalarında göç süreci maksimum seviyede sıkıntılı olmuştur. Oldukça ağır süreçlerde yaşanan göç süreci, Türk topraklarına varıldığında da Osmanlı’nın mali durumunun şartlarından dolayı aynı şiddette devam etmiştir. Osmanlı makamlarıyla zamanla ters düşen bu halk, içinde buldukları durumun etkisi ile mücadeleye kalkmışlardır. Sonuç itibariyle de, hükümet onları cezalandırarak Suriye, Ürdün, Lübnan ve Mısır gibi Arap ülkelerine yerleştirmiştir. Dağlı Abaza grupları içerisinde tehdit oluşturabileceği düşünülen kesimler ise çoğunluğunu Yunan nüfusun oluşturduğu Rodos bölgesinde iskân edilmiştir²²⁶.

Günümüzde Abazalar, yaklaşık olarak 500.000 civarında bir nüfus ile Türkiye topraklarının çeşitli bölgelerinde yaşamaktadır. Bu bölgelerin başlıcaları; Sakarya, Düzce, Kocaeli, Bolu, İstanbul, Bilecik, Eskişehir, Balıkesir, Bursa, Kütahya, Manisa, Muğla, Konya, Adana, Maraş, Artvin, Sivas, Kayseri, Tokat, Sinop, Zonguldak, Amasya, Samsun, Ordu, Yozgat, Erzurum, Rize gibi yerlerdir. Türkiye haricinde ise Suriye, Ürdün, Sudan, Mısır, Libya ve Tunus’ta yaşamakta oldukları bilinmektedir. Elde edilen verilere göre ise bahsi geçen bu bölgelerde oluşturdukları nüfus 50.000 civarındadır²²⁷.

²²⁴ Mihail S. Thaytsuhov, (Çev. Orhan Uravelli), “Kafkas Savaşında ve Türkiye Modern Tarihinde Abazalar”, **Anavatanlarından Sürülüşlerinin 150. Yılında Çerkesler**, Kafdav Yayınları Ankara 2015, s.40, 42.

²²⁵ Georgy Chochiev, “1867 Abhaz Göçüne Dair Birkaç Rus, Osmanlı ve İngiliz Belgesi”, **Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi**, Eylül 2015, Yıl: 1, s. 111.

²²⁶ Thaytsuhov, a.g.m., s. 40, 42.

²²⁷ Rahmi Deniz Özbay, “Kuzey Kafkasya’dan Göçler ve Türkiye’de Kafkasyalılar”, **Türk İslam Dünyasında Göç ve Göç Yönetimi**, Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul 2016, s. 267.

II. SAKARYA VE CİVARINDA YAŞAYAN ABAZA HALKLARININ DURUMU HAKKINDA GEÇMİŞE DAİR AKTARIMLAR

A. Kafkasya'dan Göç ve Göç Sonrasında Abaza Halkının Durumu

“1864 Büyük Çerkes Sürgünü” ve beraberinde peyderpey Osmanlı Devleti’ne zorunlu göç ile gelen Apsuva (Abaza) halkının göç sürecinde ve sonrasında yaşadıkları hadiseler, Sakarya (Adapazarı), Kocaeli (İzmit) ve Düzce’de günümüzde varlığını, kültürünü, dilini, gelenek ve göreneklerini devam ettiren 3. ve 4. kuşak torunları ile yapılan görüşmelerde aydınlatılmaya çalışıldı.

Fakat yaptığım görüşmelerden elde ettiğim bilgilere göre, Apsuva (Abaza) halkının göç süreci sırasında yaşadıkları durum ve hadiselerin hafızalarda çok silik ve eksik olduğunu gördüm. İzlenimlerime göre, bu durumun temelde iki sebebi bulunmaktadır. İlki, hiç şüphesiz yılların getirmiş olduğu bir yıpranmadır. Nitekim bugün “Büyük Çerkes Sürgünü” üzerinden 155 yıl geçmiştir, yani görüşme yapılan kişilerin çok uzak ataları hakkında anlatımlarını dinlemiş olduk. Bu sebeple yaşananların muğlak kalması çok normaldir. İkinci olarak ise Abaza halkının kültürel olarak taşıdığı bazı özelliklerin bu konunun berraklığının kaybolmasına neden olmasıdır. Abaza halklarında, yaşanan kötü bir hadisenin anlatılması, aktarılması, duyurulması, yaşatılması, ayıp, incitici ve yakışsız karşılandığı için yaşanan acılar diğer nesillere mümkün olduğu kadar yansıtılmamaya çalışılmıştır. Bu durumu Turhan Bey ile yaptığım görüşmedeki;

“Apsuvalarda (Abaza), eksikliğini belli etmek, göstermek, çoğu toplumda olduğu gibi bizde de ayıptır, zavallı durumuna düştüğün zamanı anlatmak ayıptır. Yani Türkçe ’deki karnının doymayacağını bildiğin yerde aç olduğunu belli etme gibi bir anlayış. Zor durumları anlatmama ahlâkı, tutumu var. O trajediyi, acıyı gizleme var. Bizim hikâyemiz, anlatılmamak kültürümüzden ileri gelmektedir. Defalarca göç yaşanmış, sıfırdan hayat yaşanmış, kopuşları düşün, iç dünyaları düşün... Bana kadar bu trajedi gelmiş”²²⁸ şeklinde ki ifadeden de anlayabilmekteyiz.

Yine Turhan Bey, bu acı hadiselerin yaşatılmasının ayıp olduğunu ablası ile yaşamış olduğu bir diyalogdan örneklendiriyor. Kendisi, eskiden yaşamış oldukları yokluk ve sıkıntılı günlerden bahsettiği zaman ablasının kendisine, “O anlattığın şeyleri biz yaşamadık, ben öyle günler bilmiyorum” şeklinde uyarılarda bulunduğunu aktarmaktadır²²⁹.

²²⁸ Turhan Kumaş, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

²²⁹ Turhan Kumaş, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

Göç ile gelen yetişkinler, yaşadıkları travmayı çocuklarına da yaşatmamak adına büyük bir çaba göstermişse de bu hadisenin izlerini gizlemek çok da mümkün olmamıştır. Örneğin; Abdülhamid döneminde gelen Abaza göçmenlerden bir aile sadece bir kişi sağ kalacak şekilde yok olduğu için, bu kişinin sürekli olarak sitem ettiği, devletten gelen yardım, ilaç ve erzakı reddederek;

“Ben kaybedecek her şeyimi kaybettim, artık kaybedecek bir canım kaldı. Ben burada öleceğim ve beni de buraya gömecekler” şeklinde söyleyerek, ağıtlar yaktığını yetişkinlerinden dinleyen Ferruh Bey, bu hikâyelerin, göç sürecinde yaşanan acıların boyutları hakkında fikir sahibi olabilmemizi sağladığını belirtiyor²³⁰.

Göçün derin etkilerini hisseden bir diğer kişi olan Nevzat Bey, 1956 yılında vefat eden ve 93 Harbi’nden sonra Osmanlı Devleti’ne göç eden anneannesinden, göç esnasında, limanlarda gemilere binerken yüzlerce ailenin ağıtlar yakarak vatanlarını terk ettiklerini dinlediğini anlatıyor ve ekliyor;

“O zamanlar çocuk olduğum için nandumun gözlerinden yaş akarak yaktığı ağıtları pek anlamıyordum. Ama şimdi o günleri düşündüğüm zaman, bende çok büyük izler bıraktığını, travma yarattığını anlıyorum ve zaman zaman aklıma geldikçe gözlerimin dolmasına engel olamıyorum”²³¹.

Göç konusunda yaşanan hadiselerin genel itibariyle üstü kapalı olarak ifade edildiğini görmekteyiz. Her ne kadar evrensel bir tutum olarak “acıyı gizleme” prensip olsa da, edinilen veriler ışığında özellikle 3.ve 4.kuşak nesilde göçün bıraktığı etkilerin çok taze ve derin olduğu kanısındayım. Bunu bir örnek ile açıklamak gerekirse, yaptığım bir görüşmede Recai Bey’in ifadeleri oldukça çarpıcıdır.

“Vatan kaybetmeyen birine göçü sorsanız çok anlamsız kalabilir. Ama ben özelde cevap verecek olursam; herkesin duası, dileği olur ya bende ata vatanımda son nefesimi vermek isterim. Bunu da şöyle açıklayabilirim. Bundan yaklaşık 200 yıl önce bir hadise yaşanıyor. Gerek bir politika olsun gerek o dönemin konjonktürüne uygunluğu açısından olsun her ne yaşandıysa bu durum beni anavatanımdan etti hem de benim bir dahlim yok, isteğim yok iken. Baktığınızda elinde bir keseri, baltası olmayan, bir tavuğu olup yumurta edinemeyecek, bir ineği olup süt edinemeyecek şekilde olan milyonlarca insan bu göçü yaşadı. Onların neler yaşadığını düşünmek bile insanın tüylerini diken diken ediyor. Bırakın bir insanın vatanını kaybetmesini, kendiyile ilgili basit bir şeyini bile kaybetse bunun üzüntüsünü yaşarken, bunu vatan ölçüsü ile

²³⁰ Ferruh Yıldırım, G.T. 13.04.2019, Abaza boyunun Kesba sülalesinden, 05.01.1955 doğumlu, Sakarya Acıelmalık, Abazaca Abjagua köyünden.

²³¹ Nevzat Altan, G.T. 28.05.2019, Sakarya, Abaza boyunun Aşba sülalesinden, 73 yaşında, Kamu Görevlisi olarak Devlet Üretim Çiftliklerinde Muhasebe Müdürlüğü yapmış ve bazı sebeplerden dolayı 1986 yılında yurtdışına giderek 12 yıl boyunca Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde yaşamış biri.

söylersek herhalde dünyada bunu tarif edecek bir kelime, bir ifade daha yoktur diye düşünüyorum.

B. Abaza Göçmenlerin Geçim Kaynakları

Sözlü aktarılanlardan yola çıkarak, birçoğunun göçten sonra çok büyük kıtlık, sefalet ve yokluk çektiklerini anlayabilmekteyiz. Göç ile gelen ilk nesillerin, hayvancılık ve tarım ile çok büyük güçlükler ile yaşamlarını sürdürebildikleri bilinmektedir²³². Bunun en büyük nedeni ise hayvanlarını, eşyalarını yanlarında getiremeyen göçmenlerin, aynı zamanda taşınmaz mülklerini bile ellerinden çıkaracak kadar vakit bulamadıklarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Göç eden insanların bile güçlükle sığabildikleri, çoğu eski ve bakımsız olan gemilere eşya almanın mümkün olmadığı bir gerçektir. İlk etapta gerçek anlamda yiyecek bir lokma ekmek bulmakta güçlük yaşandığını aile büyüklerinden duyan kişiler bulunmaktadır²³³. Gelen göçmenlerin, bir kısmı tarım bir kısmı hayvancılık ve az bir kısmı da ormancılık ile hayatlarını kazanmaya çalışan Abaza halkının, en çok tohum sıkıntısı yaşadığını özellikle belirtmeliyiz. Tohum bulamayan göçmenlerin, zor konuşabildikleri eksik ve yarım Türkçeleri ile yerli halktan tohum isterken, elleri boş dönmek için, çarıklarının içine dolan hasatlardan tohum elde ettiklerini öğreniyoruz²³⁴.

Genel olarak yerli halk ile ilişkilerinin çok iyi olmadığını söylemek mümkündür. Bu konuda aktarımlara baktığımızda, çok dikkat çekici olaylar yaşandığını görmekteyiz. Örnek olarak Ferruh Bey'in yaşadığı bir olay şöyledir,

“Çocukluk anımdır hiç unutamıyorum. Benim büyüklerim konuşurken duyduğum şey, aç karnını doyumak isteyen ve meyve çalan birisinin yerli halkın malına, mülküne, göçmenlerin göz koymuş olduğu gerekçesi ile öldürüldüğüydü”.

Bu tarz hadiselerin bazen karşılıklı bazen tek taraflı olarak yaşandığı ama büyük çoğunluğun yerli halk ile sıkıntılar yaşadığı özellikle vurgulanmıştır,

²³² Metin Çokşen, G.T. 13.04.2019, Sakarya.

²³³ Oya Arutan, G.T. 22.04.2019, Sakarya, Abaza boyunun Gosha sülalesinden. Sakarya/Hendek'in Yarıca (Abazaca ismi Kuarçkö).

²³⁴ İrfan Okuyucu ile görüşmeden; Kendisi bugün 64 yaşında olan Okuyucu, çocukken çobanlık yaptığı zamanlar, o dönem 80 yaşında olup çoban arkadaşlığı yaptığı Abaza Humsaç sülalesinden olan İlyas amcasından duyduğu bir anekdottan bahsediyor. İlyas Humsaç 'ın anlatımına göre “ Buğday ekmek istiyoruz, bu sebeple tarlalara açma yaptık ama ekecek tohumumuz olmadığı için yerli halktan istiyoruz. Fakat o dönem bize pek sıcak bakmıyorlar, paylaşmak istemiyorlar. Hiç unutmuyorum, bir harman zamanı, köyün yerlisi olan bir adamdan tohum istedik vermedi, bizde çarıklarımızın içine giren taneleri toplayıp o senenin ilk tohumunu ektik”.

anlaşıldığına göre de genel sebep bu tarz küçük çaplı hırsızlık hadiselerinin olduğudur. Tabii bu durum her yerde geçerli değildir. Örneğin Karasu Kaynarca bölgesinde yaşayan göçmenlerin dillendirilemeyecek kadar ufak sıkıntılar yaşadıkları bilinmektedir. Bölgede yaşanan sıkıntıların ise I. Dünya Harbi'nden sonra yaşanan otorite boşluğu sırasında meydana geldiği bilinmektedir. Kolcubaşı adı verilen bu yetkili kimsenin padişah yanlısı tavrı takınması, Osmanlı Devleti'nin yaşatılmasını istemesi sebebiyle tasfiye edilmesi sonucunda, göçmenler ve yerleşik halkın sorunsuz ilişkiler yürüttüğü bilinmektedir²³⁵.

Fakat gelen göçmenlerin her ne koşulda olursa olsun kendi arasında çok büyük bir dayanışma olduğu ve imece usulünün çok yaygın olduğu kaydedilmektedir²³⁶. Bu konuda anılarını paylaşan Yavuz Bey;

“Sizin de bildiğiniz gibi biz Apsuva (Abaza) halkının en çok tükettiği gıda Abısta (ana malzemesi mısır unu olan bir çeşit ekmek), bu sebeple en çok ekime ihtiyaç duyduğumuz mahsul mısırdı. Bu sebeple bol bol mısır ekerdik. O dönemler traktör yok, çift sürme yok, mısır çapasını el ile yapardık. El çapası öyle bir iki kişi ile yapılacak şeyler değildi. O yüzden bu işler imece usulü ile yapılırdı. İmeceler yorucuydu ama çok farklı bir tadı vardı, sırasıyla çapa yapılacak kişinin tarlasına belirlenen günde gidilirdi. Öğle arası annelerimiz abısta yapardı. O molalarda yapılan sohbetlerin tadını hiçbir yerde bulamazdınız”²³⁷ şeklinde ifadeleri ile yardımlaşmaya ve bundan aldıkları keyfe değiniyor.

Mısır ekiminin bolca yer tutmasının yanında zamanla ekim yapılan ürünlerde çeşitliliğin arttığı görülmektedir. Bu ürünler arasında, pancar, fasulye ve daha ileriki zamanlarda fındık ekiminin yer aldığı bilinmektedir²³⁸. Mısır, arpa ve buğdaya ek olarak daha güçlü bir gelir kapısı olması sebebiyle fındıçılığın Sakarya bölgesinde ciddi bir artış gösterdiği bilinmektedir²³⁹. Tarıma ek olarak, hayvancılığın da bazı bölgelerde yaygın olduğu görülmektedir. Örneğin, Adil Bey'in ailesinin özellikle küçükbaş hayvancılığı dede mesleği olarak devam ettirdikleri ve amcalarının bazısının atçılık yaptığı bilinmektedir²⁴⁰. Yine Recai Bey'in kendi yetiştiği dönem itibarıyla (Abhazya'dan göçün yaklaşık olarak 80.yılı civarlarında) büyük ölçüde herkesin bölgeye adapte olduğunu, tarım ve hayvancılık ile hayatını kazanabilen ve arazi sahibi olan köylülerden meydana geldiğini aktarıyor. Aile bazında ise onlarca büyükbaş, yüzlerce küçük hayvan beslediklerini ve insanların geçim noktasındaki

²³⁵ Nevzat Altan, G.T. 28.05.2019, Sakarya.

²³⁶ Ömer Faruk Karaca, G.T. 20.02.2019, Sakarya.

²³⁷ Yavuz Tokcan, G.T. 05.03.2019, Sakarya.

²³⁸ Ferruh Yıldırım, G.T. 13.04.2019, Sakarya.

²³⁹ Önal Kobaş, G.T. 25.05.2019, Sakarya; Recai Açıçbe, G.T. 16.05.2019, İzmit.

²⁴⁰ Adil Öztop, G.T. 12.05.2019, Sakarya.

sıkıntılarını aştıkları bir dönem olduğunu belirtiyor²⁴¹. Yine aile bazlı baktığımızda Yusuf Bey'in ailesinin kendisinin yetişmediği dönemlerde çeltik (pirinç) tarlaları olduğunu kendisinin yaş itibarıyla yetiştiği dönemlerde ise elma ve patates yetiştiriciliği yaptıklarını öğreniyoruz²⁴². Daha iç kesimlerdeki (Düzce Derdin Köyü gibi, Hendek Yarıca Köyü gibi) dağlık bölgelerde ise devletin izin verdiği arazilerde göçmen halkın, odunculuk ve ormancılık yaptığı da kayıt altına alınmıştır²⁴³.

C. Abaza Halkının Askeri Hayatı

Abaza halkı, Ruslar ile yıllarca süren çatışmaları ve savaşları sonucunda Osmanlı Devleti'ne intikal etmiş ve buraya geldikten sonra da aynı şekilde vatan çarpışmasına devam etmiştir. Hemen hemen yapmış olduğum bütün görüşmelerde ailedeki her erkeğin denk geldiği bütün savaşlarda bir asker olarak görev aldığını kaydettim. Bu duruma örnek olarak, röportaj yaptığım kişilere intikal ettiği kadarıyla (birinci ağızdan dinlenen), muhacirler, Osmanlı topraklarına padişah nezaretinde geldikleri için padişahı koruma odaklı davranmışlar ve zamanla bu tutum yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermiştir²⁴⁴.

Abaza halkının hem Osmanlı Hükümeti (padişah) safında yer aldığı hem de Cumhuriyet safında yer aldığı her iki dönem içinde savaşlara katıldığı ve görev aldığı görülmektedir. Bu duruma ideolojik bir yaklaşımla açıklama getirmek çok zordur. Zaten vatanlarını kaybetmiş bir halk olarak bir kez daha evini, ocağını, ailesini ve sevdiklerini kaybetmeyi göze alamayan Abaza halkı, görünüşe göre bu sebeple askerlik vazifelerini ve savaşın gerekliliklerini üstlenmişlerdir.

Dedesı Çanakkale'de şehit düşen ve dedesinin diğer iki kardeşinin İngilizlere esir düştüğünü belirten Turhan Bey'in ifadeleri de yukarıda bahsetmiş olduğum durumu teyit etmektedir

*“Zaten büyük bir travma yaşamış olan Abaza halkının, geldikleri yeni topraklarda da yeni bir savaş trajedisinin içine düşmüş olmaları halkı derinden etkilemiştir. Bu sebeple zaman zaman Osmanlı yanlısı zaman zaman Cumhuriyet yanlısı olarak halk bölünmüştür. Ama ne pahasına olursa olsun atalarımız her zaman Türk ulusuna hizmet etmiştir”*²⁴⁵.

²⁴¹ Recai Mutlu, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

²⁴² Yusuf Yıldırım, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

²⁴³ Oya Arutan, G.T. 22.04.2019, Sakarya; Yavuz Tokcan, G.T. 05.03.2019, Sakarya.

²⁴⁴ Recai Mutlu, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

²⁴⁵ Turhan Kumaş, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

Yusuf Bey ise bütün aile büyüklerinin askerlik vazifelerini yaptıklarını ve sıklıkla hatıralarını anlattıklarını belirtiyor. Hatırında kalan en çarpıcı olayı ise şu şekilde aktarıyor;

“Dedemin arkadaşı olan Rıza amca (tıpkı İstiklâl Marşı şairi Mehmet Akif Ersoy’a benzeyen bir silueti vardı) bizlere anılarını anlatırdı. O amcamızın anlattığı hikâyelerden biri askerin kılık içinde kalıp çok affedersiniz atın dışkısından elde ettikleri arpa tanelerini bile almak için kapıştıklarını söylerdi. Paçasını sıyırıp, gösterebileceği yerlerindeki izleri göstererek bakın bu izler savaş zamanlarından kaldı diye söylerdi ”²⁴⁶.

Buradan da anlaşılacağı üzere, bütün zorluklarına ve sıkıntılara rağmen, her bir Abaza vatandaşın geldiği yurdu benimseyerek, canı pahasına mücadele vermiş olduğudur.

Bizzat İrfan Okuyucu ile paylaşılan başka bir hatıradan, İlyas Humsaç, Kurtuluş Savaşı’nda Fransızlara esir düştüğünü ve yaklaşık 10 yıl sonra geri gelebildiğini anlatmıştır²⁴⁷. 1905 “Yemen İsyanı”²⁴⁸ sırasında, dedesinin abisinin Yemen’e gönderilen birlikler içerisinde olduğunu belirten Adil Bey ise bahsi geçen aile büyüğünden 10 yıl kadar haber alamadıklarını ve bu sebeple dedesinin de askere alınmadığını belirtiyor. Fakat 10 yılın sonunda geri geldikten sonra, Adil Bey’in dedesi 36 yaşındayken askere gitmek durumunda kalıyor.

“Dedem askere çağrılırken eğer atın ile gelersen 3 (üç) yıl, yaya gelersen askerliğin 4 (dört) yıl olur dediği için atı ile beraber gidiyor, tam Çanakkale Savaşı’nın en coşkulu olduğu zamanlar şehit düşüyor. Ben de askerliğimi Çanakkale’de yaptım. Dedemi aradım, tümünde sorumlu olan biri olmama rağmen bulamadım. Daha sonra 1965’de kurulan Sakarya Kafkas Kültür Derneği’nin kanalıyla Çanakkale Kum köyünde şehitliği bulundu. Mustafa oğlu Şuayb, Şuayb oğlu Raif, Raif oğlu Adil (kendisi)”²⁴⁹.

Abaza göçmenler, vatan savunması için verilen her görevi eksiksiz yerine getirmiştir. Ülkenin her bir köşesinde hem içerde hem dışarda savaşa katılan bu halktan, Yemen’e kadar giden erler olmuştur. Sadece cephede yaşam kayıpları olmamış, muhtemelen Türkçe bilmeme konusunda da yaşadıkları sıkıntılardan dolayı hayatlarını kaybedenler de olmuştur. Buna bir örnek verecek olursak, Ferruh Bey’in

²⁴⁶ Yusuf Yıldırım, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

²⁴⁷ İrfan Okuyucu, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

²⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Cengiz Çakaloğlu, “Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu (1905-1906)”, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423871752.pdf>, 11.05.2019, (22.15)

²⁴⁹ Adil Öztop, G.T. 12.05.2019, Sakarya, Abaza boyunun Harniya (Kafkasya’daki asıl sülalesinin adı) sülalesinden. Kafkasya’dan göç ile gelen dedesinin ismi Geç olduğu için yaşadıkları bölgede Geçalar olarak biliniyorlar.

amcası Hidayet Kesba ve komşuları olan *Kibriya* sülalesinden bir arkadaşı aynı gün parola bilmemeleri gerekçesi ile vurularak hayatlarını kaybetmiştir²⁵⁰.

Anekdotlardan ve aktarılanlardan yola çıkarak, görüşme yapılan kişilerin atalarının neredeyse tamamının Yemen gazisi ve şehidi olduğu görülmektedir. En çok Yemen'e gönderilen Abaza halkının bu bölgeye gönderilmelerinin özel bir sebebi olup olmadığı bilinmemekte. Fakat her birinin geri dönüşünü yaya vaziyette kendi imkânları ile yıllarca süren zor şartlar ile tamamladığını görmekteyiz. Ömer Faruk Bey'in 110 yaşında vefat eden dedesinin kardeşi Yemen gazisidir ve iki-üç yıl kadar bir sürede yaya olarak Türkiye'ye gelebilmiştir²⁵¹. Recai Bey'in bizzat tanıma fırsatı bulunduğu dayısı hakkında izlenimleri şu şekildedir;

*“Hatırladığım şekliyle yer yatağında, kemikleri sayılacak kadar zayıf bir vaziyetteydi. Fakat mukayese edebilme yetisine sahip çağlarda olduğumdan net olarak söyleyebileceğim şey, çevremdeki diğer insanlardan çok daha farklı, devasa bir boyda ve heybette biri olmasıydı, daha sonra kaybettik kendisini”*²⁵².

Recai Bey'in dayısı da Yemen Gazisidir ve tıpkı çoğu asker gibi O'da İngiliz esir kampında yıllarca kalmıştır. Recai Bey'in dayısının hayatta kalma başarısı ise çok ürperticidir. Recai Bey'in dayısından dinlediği;

*“Hayatta kalabilmek için dört arkadaşımınla beraber çölde yıldı atlarının peşinden gider ve elimizde gürze benzeyen bir alet ile kafataslarını parçalayıp, etlerini yerdik. Artık yaptığım işte uzmanlaşmışım”*²⁵³ hatıra bu şekildedir.

1888 yılı doğumlu ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün silah arkadaşı olan Albay Rüştü Kobaş da, yine birçok Abaza kökenli halk gibi Türk ulusu için mücadele vermiş isimlerden biridir. Rüştü Kobaş'ın hikâyesini bizzat torunu Önal Kobaş' tan dinledik. Önal Bey'in aktarımı şu şekilde;

“Sülalemizden Osmanlı'ya göç eden ilk kuşak olan Kobaş Rüştü, babamın dedesinin babasıdır. O, bir kardeşini saraya gönderirken, kendisi Harp Okuluna gidip Yarbay oluyor, bir diğer kardeşi de okuyup kaymakam oluyor. Aynı zamanda dedemiz Abhazya ile sıkı ilişkiler kuran ve geri dönüş yapmak isteyen biri. Sene sanıyorum 1910lu yıllar o yıllarda yüzbaşı rütbesinde Jandarma Bölge Komutanı, Bolu bölgesinde görev yapıyor dedemiz. O dönemlerde Ege bölgesinin en zapt edilemeyen eşkıyalarından biri olan ve yaklaşık 1000 kişiyi öldürmüş olan Çakırcalı Mehmet Efe isyancı olarak aranıyor ve bir türlü yakalanamıyor. Zaman zaman İngilizler ile işbirlikçilik

²⁵⁰ Ferruh Yıldırım, G.T. 13.04.2019, Sakarya.

²⁵¹ Ömer Faruk Karaca, G.T. 20.02.2019, Sakarya.

²⁵² Recai Açıçbe, G.T. 16.05.2019, İzmit, Abaza boyunun Açıçbe sülalesinden, 65 yaşında, Meslek Lisesi Mezunu, Emekli. Hem Abazacanın hem yazı hem sözlü diline hâkim. Almanya Gothe Enstitüsü'nde Avrupa'nın 26 farklı üniversitenin temsilcileri ile birlikte kurs almış biri.

²⁵³ Recai Açıçbe, G.T. 16.05.2019, İzmit.

yaptığı iddia ediliyor. Dedemiz Kobaş'ın anavatanına gitmek için girişimde bulunduğu o dönemlerde özel bir istekte bulunuluyor, dedemize yurtdışına çıkmamasını ve Çakırcalı Mehmet Efe'yi yakalaması söyleniyor. Dedem de bunu tek şart ile kabul ediyor. Şartı da kendisine ait sadece Abaza halklarından oluşan özel bir birlik oluyor. Şartının kabul edilmesi ile beraber dedem Kobaş ve birliği Çakırcalı Mehmet Efe'yi yakalayıp öldürüyor. Bunun üzerine 1956 yılında Yaşar Kemal köyümüze geliyor ve duyduğu hikâyeyi kaleme almak ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin hayatını anlatmak için, köyümüzde bir müddet kalıyor. Hikâyesinin 40-50 sayfasını ise dedem Kobaş'a ayırıyor. Yıllar sonra 2014'de yaptığımız sülale toplantısına Yaşar Kemal'in kendisini davet ettik, dostluğumuz bu vesile ile hep devam etti”²⁵⁴.

Yaşanan hadiselerle bakıldığı zaman, Abaza vatandaşların, o zamanının hemen hemen bütün savaşlarına katıldığını öğrenmekteyiz. Nitekim köylerde evlerini, çocuklarını ve topraklarını koruyacak erkek nüfus kalmadığından, Yunan baskınlarından korkan kadınlar, çocuklarını toplayıp, köydeki ormanlara sığınarak aylarca ormanda yaşamak zorunda kalmışlardır²⁵⁵.

Askerlik ve vatan savunması konusunda hassas olduklarını belirten Ömer Faruk Bey, Abaza halkının Türk yurduna geldikleri zaman bir himaye gördüklerini, bu himayenin karşılığında da Özvatanları olan Abhazya'yı korudukları gibi geldikleri toprağı himaye ettiklerini anlatabilmek için şöyle aktarıyor;

“Bizler, daha oturduğumuz sandalyeyi ısıtmadan yarımız savaşa gittik. Trablusgarp'ta, Balkan Savaşlarında, Çanakkale'de şehit düştük. Babamın iki kardeşi Çanakkale'de şehit düşmüş. Bir tanesinin künyesine dahi ulaşamadık”. Gördüğümüz himayeyi sonuna kadar hak ettik. Bizler hiçbir zaman yediğimiz tabağı kirletmedik, dedelerimiz bu topraklar için can verdi, bizde bu yüzden vatana ihanet olmaz”²⁵⁶.

Burada özellikle belirtmek gereken bir durum daha vardır. Genel itibariyle bakıldığında, Abaza halkı çekinmeden, Türk Yurdu için mücadele vermiştir. Sonuç itibariyle bunun örneklerine bugün pek çok kaynaktan ulaşmak mümkün. Tabii ki durumun her zaman bu şekilde olmadığını da belirtmek mümkündür. Zaten savaşın ortasından gelmiş olan bu halk, yeterince zorluk ve sıkıntı yaşamıştır. Bu sebeple bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar neticesinde, birçok asker kaçağının da olduğu bilinmektedir.

Burada aile büyüklerinin askerlikleri hakkında dinlediği hatıralarda Recai Bey, bu duruma değinerek, uzayan süresiz savaşlar sebebiyle, insanların artık bıkkınlık yaşadığını, evini, ailesini görmeye gelen insanların bile zorla tekrar askere

²⁵⁴ Önal Kobaş, G.T. 25.05.2019, Sakarya.

²⁵⁵ Recai Mutlu, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

²⁵⁶ Ömer Faruk Karaca, G.T. 20.02.2019, Sakarya.

gönderilmesiyle insanların geri dönme umutlarının tükendiğini belirtiyor. Bu nedenler ile çok fazla asker kaçağı da olduğu biliniyor²⁵⁷.

Asker kaçakları ve özellikle de eşkıyalar üzerine yaşanan hadiseler ise oldukça çarpıcıdır. O dönemin şartlarına bakıldığında, yaptırımların devlet nazarında makul gözüktüğü fakat içerisinde büyük dramlar barındıran bazı durumların yaşandığı da bilinmektedir..

Bu durum ile ilgili bizzat dedesinden duyduğu hatıralardan Recai Bey'in aktarım şu şekildedir;

“Şu an ifade etmekte bile sıkıldığım bazı durumlar yaşanmıştır. O dönem ki kayıtlara muhakkak geçtiğini düşündüğüm, bazı köylerin yakılması hadisesi korkunç bir dramdır. Gerekçe ise kaçan bazı eşkıyaların bahsi geçen köylerde görülmüş ve devlete teslim edilmemiş olmasıdır. Bu sebeple tümüyle cezalandırmak adına, bütün köyün komple cezalandırılması yöntemi uygulanmıştır. Bu noktada yaşanmış çok ciddi ifadeler yer almaktadır. Ben bunları üstü kapalı da olsa bizzat dedemden duydum. Özelde bahsedecek olursak benim köyüm olan Cgerda' nın (Adapazarı Soğuksu Köyü), yakılmak üzere olduğunu bizzat dinledim. Zamanla her şey düzene oturduktan sonra muhacir olarak gelen bizlerin amaçları ve bu devlet için feda ettikleri ortaya çıkınca devlet eski tutumunu bırakarak bazı telafi çalışmaları yaptı. Mesela Sakarya'da kurulan köy bazlı ilk Orman İşletmesi'ne Cgerda (Soğuksu) Köyü sahiptir. Bu kuruluş bölgenin kalkınması ve halkın istihdamı açısından oldukça önemlidir²⁵⁸.

D. Göç Sonrası Abaza Halkında Eğitim

Abaza halkının eğitim ve anadil meselesini Osmanlı Devleti'ne intikal etmeden önce ve sonra diye iki kısımda incelemek mümkündür. Netice de diline hiçbir bakımdan aşına olmadıkları bir ülkeye gelen bu halkların, hayatta kalma mücadelesini başardıktan sonraki en büyük problemi, anadillerini yaşatmak olmuştur. Öncelikle Abaza halkının Abhazy'a'dan gelmeden önceki eğitim anlayışına bakarak kendi dillerine ne kadar önem verdiklerini belirtmek gereklidir.

İrfan Bey, Abhazy'a'daki eğitim anlayışına dair bilgilerini bize şu şekilde aktarıyor;

“Abhazy'a'dan gelmeden önce eğitim çok önemli görülmekteydi. Özellikle anadil ve kültür konusunda Abaza halkının hassasiyetini anlamak için, daha eskilere bakmak gerekir. Eski dönemlere baktığımızda krallar, Abhazy'a ile ticari ilişkisi olan Cenevizlilerden ve diğer yabancılardan çocuklarının etkilenmesinden çekindikleri için çocuklarını bir Anhayü'ye (Apsuva diline, kültür ve yaşantısına bütünüyle hâkim kişi ve kişiler) vererek iyi

²⁵⁷ Recai Açıçbe, G.T. 16.05.2019, İzmit.

²⁵⁸ Recai Mutlu, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

bir Apsuva olarak yetişmesini sağlamaya çalışmaktaydılar. Anhayü'ye teslim edilen çocuklar, Apsuva kültürünü, Apsuva yaşantısını, büyüklerine saygıyı, iyi derecede ok kullanmayı vs. öğrenmek için sıkı bir eğitim görmekteydiler. Bu sistemi tıpkı Osmanlı'daki şehzade eğitmenliği yapan Lala'ya benzetebiliriz. Eğitimi biten çocuklar ise tekrar kralın yanına döner, Fakat beraber büyüdüğü üvey annesini (analık) koruyup kollar ve böylelikle karşılıklı ilişkiler pekişirdi²⁵⁹.

Buradan yola çıkarak Abaza halkının kendi diline ve kültürüne ne denli önem verdiğini görmüş olduk. Göç sonrası dönemde yani Osmanlı Devleti'ne geldikten sonra ise eğitim faaliyetlerinin ilk etapta bütünüyle durduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti'nde o zaman için var olan dini temelli eğitimin, gelen göçmenlere de verildiği bilinmektedir. İlk dönemlerde medrese tipi, cami eğitimi gören çocuklar, onun haricinde özel bir eğitim almayarak ilkokula başlayıncaya kadar Türkçe dahi öğrenememişlerdir²⁶⁰.

1869 yılına gelindiğinde ise yayımlanan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* ile, Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminde büyük bir revizyon gerçekleşmiştir. Özellikle Gayr-i Müslim ve azınlıkların önünü açan bu nizamnameyi beraberinde *II. Meşrutiyet*'in ilkeleri takip etmiştir. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte, pek çok dernek kurulmuş, gazete ve dergi gibi yayım organları özgürce basım yapabilmıştır. Bu özgürlük ortamında, 4 Kasım 1908'de Çerkesler, kendilerine ait ilk örgütlü hareket olan “*Çerkes Teavün Cemiyeti*” ni kurmuştur. Halka ulaşmak için ise “*Ğuaze*” (rehber) adlı bir gazeteyi yayına sokmuşlardır. 1918 yılına gelindiğinde ise “*Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti*” faaliyetlerine başlayarak, Osmanlı'daki ilk karma eğitimi başlatmıştır. Kurdukları okulun ismi ise “*Çerkes Numune Mektebi*”dir²⁶¹.

Hem Osmanlı halkına hem Çerkes halkına eğitim veren bu okullar, tıpkı diğer kurum ve kuruluşlar gibi zamanla çözüme yaşamıştır. Muhtemelen şehirlerde etkin olan bu tarz eğitim faaliyetlerinin köylere nüfuz edemediğini görmekteyiz. Yapmış olduğumuz saha çalışması bazında değerlendirecek olursak, 1950-1960'lı yıllara bakıldığında, Latin esaslı eğitim almayan ve Türkçe dilini ilkokula gidene kadar öğrenemeyen Abaza halkının çocuklarının, şehir hayatına adapte olmada sıkıntılar

²⁵⁹ İrfan Okuyucu, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

²⁶⁰ Ömer Faruk Karaca, G.T. 20.02.2019, Sakarya

²⁶¹ Ayşegül Doğan, “Osmanlı Devleti'nde Çerkes Muhacirlerin Eğitim Faaliyetleri ve Ğuaze Gazetesinde Eğitime Dair Yazılar”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 4, Bahar 2019, s. 152,153,155.

yaşattığını görmekteyiz. Bu duruma birkaç örnek vermek gerekirse, Recai Bey, 1960'lı yıllarda yaşadığı bir anekdotu paylaşıyor.

“Bir gün şehre geldik, o zaman Kara Abdiler bugün ise Hanlıköy diye bilinen Adapazarı merkezde bir semte geliyoruz misafirlige. Orada ki çocuklar oyun oynuyorlar, ellerinde bir şey var, onu istiyorum ama Türkçe bilmediğim Abazaça “sıt” (ver) diyorum onlar da anlamıyor ve benimle kavga ediyorlar”²⁶².

Anlatılan hikâyeye ve hatıralarda bu tarz durumlara çok fazla yer verilmektedir. Yine başka bir örnekte Ömer Faruk Bey, Türkçe bilmedikleri için, sokaklarda Abazaça konuştuklarını ve bu sebeple hem hafiyeler tarafından hem de sivil görevliler tarafından sıklıkla “vatandaş Türkçe konuş” şeklinde uyarılar aldıklarını belirtmektedir²⁶³.

Yapılan görüşmelerde hemen hemen tüm katılımcılar okuma-yazmayı ve Türk Dili'ni ilkökula başlayınca öğrenmiş ve Türkçe bilmek o dönemler için oldukça lüks sayılmaktadır. Buna ek olarak, eğitimden yalnızca özel yeteneği olan çocukların veya yetişkinlerin kendi imkânları dâhilinde faydalandığını görmekteyiz. Buna bir örnek verecek olursak bugün 57 yaşında olan Recai Bey, büyük amcası Kamil Mutlu'nun üç dil (Abazaça, Türkçe, Arapça) bildiğini ve o dönemin şartlarına göre bunun çok büyük bir istisna ve lüks olduğunu belirtiyor. Bu sebeple amcasının bir vesile ile yine kendi imkânları dâhilinde İstanbul'a giderek eğitim aldığını bize aktarıyor²⁶⁴.

İlkokulda Türkçe eğitimine başlayan çocukların Türkçelerinin tam anlamıyla geliştiğini söylemek güçtür. Bu durumu ispatlayacak şekilde röportaj esnasında Yavuz Bey, “Ben Düzce merkeze ortaokul eğitimim için gittiğimde Türkçem halen daha topaldı, çok bozuktu ve şivem vardı”²⁶⁵ şeklinde ifadelerde bulunuyor

1950-1960lı yıllarda Dernek faaliyetlerinin yoğun çalışmalarda bulunduğunu teyit etmekteyiz. İmkânı olan her aile, çocuklarının elinden tutup derneklere götürerek faaliyetlere katılmalarını sağlamış bulunmakta. Özellikle eğitim için yavaş yavaş köyden şehre doğru bir hareket söz konusu olmuştur. 1980 yılında yaşanan askeri darbeye kadar, şehirde ve derneklerde anadili yaşatma adına pek çok faaliyetlerde bulunulduğu bilinmektedir. Anadilde folklor, tiyatro, dil çalışmaları, anadilde şiir, edebi eserler vs. gibi çalışmalar devam etmiştir.

²⁶² Recai Mutlu, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

²⁶³ Ömer Faruk Karaca, G.T. 20.02.2019, Sakarya.

²⁶⁴ Recai Mutlu, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

²⁶⁵ Yavuz Tokcan, G.T. 05.03.2019, Sakarya.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile Apsuva kültürünü yaşatma neredeyse bütün faaliyetleri ile son bulmuş ve pek çok Abaza vatandaşı yargılanmıştır. Bu şahsiyetlerden biri olan, Recai Bey, bir anekdot paylaşıyor;

“1980’de Dernek yönetiminde bizzat yer alıyordum. Bizler o dönem önemli eserlerinin oyunlarını sahneledik, şiirler okuduk, folklor çalışmaları ve dil çalışmaları yaptık. O dönem için çok zengin bir kütüphanem vardı. Ben arkadaşım Turhan (Humsaç), Avni (Kozba), Aykut (Kab) ve diğer Abazalar ile beraber darbe yedik ve mahkemelerde yargılandık. O zamanlar benim kütüphanem bir yangın geçirdi, daha doğrusu annem tarafından bir yangın geçirmiş. Kadıncağz korktuğu için, beni korumak için kütüphanemi yakmış” ve ekliyor. “ Bizler 12 Eylül öncesi dokümanları çok zor bulmamıza rağmen mücadele verdik. Bakın göç hadisesi psikolojik anlamda çok yıkıcı bir hadisedir. Fakat Kafkas halkları savaşçı karakteri gereği bu durumun üstesinden daha kontrollü bir şekilde gelebilmiş. Zaten bunu başaramasaydılar bugün sürgününün üzerinden geçen 155 yıllık bu sürede izi bile okunmazdı halkımızın”²⁶⁶.

Sitemlerini gizlemekte zorluk çeken ve Abaza kültürüne sahip çıkan şahsiyetler, 12 Eylül öncesi derneklerde şarkılar, tiyatrolar, şiirler yapacak düzeyde bir performans yakalamış olduklarını fakat 12 Eylül Olaylarından sonra Abaza dilini yaşatmak adına bu çalışmalarını yapan kişilerin hapse atılıp cezalandırılmasının büyük bir hayal kırıklığı ve öfke yarattığını görmekteyiz. Bu noktada Recai Mutlu’nun;

“Bu memlekette insanlar anadilinde şarkı söylüyor, tiyatro oynuyor, şiir okuyor diye işkence gördüler, bu insanlara cezalar verdiler. Ahlarımız ve hakkımız buna sebep olanların üzerlerinde kalsın” ifadeleri oldukça çarpıcıdır²⁶⁷.

Bu noktada yaşananların, yeni bir devlet ve kültür politikasından geçen ve modern zamanların ulusa dayalı devletlerinde çok olağan karşılanması ise yaşanan acıları hafifletmemektedir. Fakat her ne olursa olsun, Abaza halkının sadık kimliklerini koruyarak özellikle Mustafa Kemal Atatürk tarafından yapılan devrimlere en çabuk uyum gösteren toplum olduğu dikkat çekmektedir. Kadına, toplumda, üretimde, sanatta ve birçok alanda yer vermeleri oldukça takdir görmektedir. Bu konuda fikrini Recai Bey;

“Bakın o dönemin Türkiye şartlarının fevkinde bir giyim kuşam zevkine hâkim bir toplumuz, yaşam biçimimiz, kültürel değerlerimiz ve sosyal bir dokumuz var. Maalesef günümüzde bu durum yozlaşmaya doğru gidiyor. Cumhuriyetin ilk yıllarında devrimlere çok uygun olduğumuzu hatta devrimlerin Abaza halkı tarafından pratiğe dökülmesinde teşvik edici

²⁶⁶ Recai Açıçbe, G.T. 16.05.2019, İzmit.

²⁶⁷ Recai Mutlu, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

*olduğunun pek çok örneğini büyüklerimden biliyorum*²⁶⁸” bu anekdot ile ifade ediyor.

E. Kentleşmenin Anadil Üzerine Etkisi

1970 kuşağına gelene kadar Abaza halkının anadili olan Apsuva ’nın doğalından yani herhangi bir özel çaba harcamadan (okul, kurs, dernek vs.) öğrenildiğini görmekteyiz. Özellikle dağlık ve daha korunaklı bölgelerde yaşayanların (Düzce’nin dağ köyleri gibi) belki günümüzde de anadili doğayla öğrendiği söylenebilir²⁶⁹. Yapmış olduğumuz görüşmelerde bu durumu teyit etmemize olanak sağlamıştır. Özellikle, büyükanne ve büyükbabaları ile yaşayan çocukların anadillerine oldukça hâkim olduğunu ve Türkçeyi çok geç öğrenebildiklerini görebilmekteyiz. Görüşme yaptığımız kişilerin genel kanısı ise büyükanne ve büyükbabaları ile yaşamış olmanın Apsuva kültürünü yaşatmak adına çok önemli bir temel taş olduğuydu. Örneklendirmek gerekirse, Recai Bey, kendisinin şanslı olduğunu belirtmiştir;

*“Babamın 1960lı yılların başında Hollanda’ya, diğer iki amcamın ise Almanya’ya gidişi sebebiyle büyük dede ve bizim nandu ismini verdiğimiz büyükannelerimle yaşadım. Dolayısıyla bu kültürün değerlerini anlama ve öğrenme şansını yakaladım. Başka bir şansım ise dedem ve babaannemin uzun yaşamasıydı. Biri 93 diğeri de 94 yaşında vefat etti. Onlar ile büyümek çok farklı değerler kattı bana ve kardeşlerime. İlkokulu bitirdiğim zamanlarda 1970li yılların başında köyümüze Ortaokul kuruldu. Hatta köy bazlı kurulan ilk Ortaokullarından biriydi bizim okulumuz. Bu sebeple köyde çok uzun süre kaldım bu sayede hem dilimizi hem kültürümüzü bugünlere taşıyacak bilgi ve birikime sahip oldum”*²⁷⁰.

Oya Hanım ise;

*“İlk kuşaklar, genel itibariyle Türkçeyi neredeyse hiç öğrenememiş. Ben ve benim gibi aile büyükleri (dede-büyükanne) ile yaşayanlar Apsuva diline oldukça hâkimdi. Çünkü evde sadece anadil konuşulurdu. Bizzat benim babaannemin tek bir kelime Türkçe bilmediğine şahit oldum. Evde bir tek dedem Türkçe bilir ve ailede tek dedem gazete okuyabilirdi”*²⁷¹ şeklinde durumu açıklıyor.

Bu anlatımlardan ve röportajlardan yola çıkarak, genel anlamda köy kökenli yetişen ilk dört kuşağın anadilde oldukça yetkin olduğu incelenmektedir. Söz konusu bu durumda ilk yerleşim yerlerindeki köylerde aynı etnik kökenden gelenlerin iskân olunması büyük bir etkidir. Bu sayede Abaza muhacirler, kendi yaşam tarzlarını,

²⁶⁸ Recai Acicbe, G.T. 21.04.2019, İzmit.

²⁶⁹ Önal Kobaş, G.T. 25.05.2019, Sakarya.

²⁷⁰ Recai Mutlu, G.T.21.04.2019, Sakarya.

²⁷¹ Oya Arutan, G.T. 22.04.2019, Sakarya.

örf ve adetlerini belli bir süre yaşatmaya imkân bulmuşlardır. Başlangıçta Abaza halkının dışa kapalı bir toplum yapısına sahip olması, çevre ile ilişki kurmakta zorlandıkları için kendi problemlerini, sorunlarını ve evlilik gibi gereksinimlerini kendi içlerinde gidermeye çalışmış olmaları da bu durumda etken olarak görülmektedir²⁷².

Göçten sonra birkaç neslin anadilini yaşatması mümkün olmuşsa da özellikle sanayileşme, eğitim, şehirleşme gibi etkenlerle dilde çözülme çok hızlanmış ve hâkim dilin Türkçe olduğu şehre yapılan yerleşimler anadili ve yazılı kültürü yok etmenin eşiğine getirmiştir. Zamanla Türkçe baskın gelerek Abaza halkının anadili gittikçe yok olmaya yüz tutmuştur²⁷³. Bu noktada üzüntüsünü dile getiren Nevzat Bey, “*Ben bir dilin yok olmasını, bir çiçeğin solmasına benzetiyorum*” diye ifade ediyor²⁷⁴.

Yine başka bir ifade de;

“Şehirleşmenin, dil üzerinde muazzam bir etkisi olduğunu görüyoruz. Şöyle ki kırsal, kırsal olarak kalabilseydi, şimdi çok farklı olabilirdi. Kendimden örnek vermek gerekirse ben 57 yaşındayım, yaklaşık elli yıl önce köyde yaşadığım zamanları, o günleri düşününce keşke bir elli yıl daha geç gitseydik şehre diyorum²⁷⁵” şehirleşmenin bıraktığı izleri görmekteyiz.

Başka bir aktarım şu şekildedir;

“Şehirleşme ile birlikte anadilde çok büyük oranda yozlaşma oldu. Köydeki araziler ve ekonomik anlamda ihtiyaçlar şüphesiz en büyük etkendir kentleşmeye. Bu durum köy yaşantısından uzaklaşma, ata kültürden kopma ve eski yaşantı tarzından uzaklaşmaya sebep oldu. Şöyle bir örnek verebilirim. Bizler eskiden bir cemiyet olduğunda cemiyet olan köye gider iki gün kalır ve hepimiz birbirimizle kaynaşırdık. Orada yeni tanıştığımız insanlar bize evlerini açar ve bizi koşulsuz misafir ederlerdi. Şimdi şehirleşme ve teknoloji ile bunların çeyreğini bile yapabilmek mümkün değil. Biz geçmişte ekmeğimizi bölüştüğümüz kişiler ile bugün çocuklarımızı bile tanıştırmaya fırsat bulamıyoruz²⁷⁶”

Anadilin zamanla zayıflamasında sadece şehirleşmenin etken olmadığını belirtmek gerekmektedir. Şehirleşme daha geç dönemlerde etkisini göstermeye başlamıştır. Çünkü Abaza göçmenler, uzunca bir süre başlıca olarak tarıma dayalı bir hayat tarzı yaşamıştır. Bu sebeple her ne kadar eğitim, farklı iş arayışları vs. gibi çeşitli etkenlerle şehir merkezine göç etse de bu göçler genel itibariyle mevsimsel

²⁷² Yavuz Tokcan, G.T. 05.03.2019, Sakarya.

²⁷³ İrfan Okuyucu, G.T. 08.03.2019, Sakarya; Nevzat Altan, G.T. 28.05.2019, Sakarya.

²⁷⁴ Nevzat Altan, G.T. 28.05.2019, Sakarya.

²⁷⁵ Recai Mutlu, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

²⁷⁶ Orhan İpar, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

olarak yaşanmıştır. Yani yazları, hasat zamanları, toprak ekim, biçim zamanları tekrar köye gidilmesi köydeki geleneksel yaşamdan kopmamalarına imkan vermiştir²⁷⁷.

Şehirleşme faktörünün yanında aile büyüklerinin anadilin erozyona uğramasında çok büyük bir payı olduğu genel kanıdır. İlk gelen göçmenler Türkçe bilmedikleri için büyük sıkıntılar çekmiş ve bu sıkıntıların gelecek kuşakları etkilememesi adına Türkçeyi öğrenmelerini istemiş ve bunun için büyük çaba sarf etmiştir. Erkenden Türkçe öğrenmeleri için henüz okul çağına gelmeyen çocuklar, köy okullarında kayıt dışı eğitime başlatılmıştır²⁷⁸.

Bu noktada röportajlardan yola çıkarak, anadilde konuşmamaya özen gösteren ebeveynlerin pişmanlık ifadelerine yer yer rastlanmaktadır. Aşağıda bu durumu belirten ifade ve örneklere yer vereceğiz.

“Bizler anadilini bilen son jenerasyonuz. Köyden kente geldiğimizde biz okuyamadık bari çocuklarımız okusun, hiç dil öğretip kafalarını bulandırmayalım dedik. Bu yüzden hata ettik, şimdi çocuklarımız dilimizi hiç bilmiyor”²⁷⁹.

“Yirmi beşli yaşlarıma kadar kültüre ilgi duyan biri değildim. Ne zaman şehir hayatı ile köy hayatını mukayese etme fırsatım oldu benim o zaman merakım oluştu. Yani balık denizde yüzüyormuş, bir katreden (damla) haberi yokmuş. Daha sonra Avrupa’ya eğitime gittim bu sayede de yine kendi kültürümü başka kültürler ile kıyaslayabilme imkânı buldum ve böylece kendi kültürümün farklılığını çok daha ehemmiyet gösterilmesi gerektiğini anladım”²⁸⁰.

“Anadili öğrenme ve öğretme de eksiklerimizi, Ankara Kafkas Dernekleri Federasyon Kongresi’nde okuduğum bir yazıyla üzüntüyle ifade etmek isterim. Babalarımız, dedelerimiz bu topraklar için ölümlerini Türkçe bilmiyorlardı, şimdi ise çocuklarımız anadilini bilmiyorlar”²⁸¹.

²⁷⁷ Recai Açıçbe ile görüşmeden; “1950li yıllardan sonra, köylerin büyük kısmından şehirlere göç yaşanmıştır. Özellikle de eğitim sebebiyle gelmeye çabaladılar. Bu aile mensuplarından biri de benim. İlkokula Sakarya’da Kiliseden devşirme bir okulda başladım. O zamana kadar da çok az Türkçe biliyordum, hatta okulda öğrendim demem daha uygun olur. Çünkü o zaman kırsal yaşamda Türkçeye ihtiyaç duymuyorduk. Her ne kadar şehirleşme başlasa da o zamanlar kültürel yaşantımız aynı şekilde devam ettiği için bizim için şehir daha büyük bir köy maiyetinde idi. Çok uzun süreler bizde büyük bir değişim olmamış, geldiğimiz şehirlerde de yine Kafkasyalı göçmenler ile ilişkilerimize köydeki gibi devam ettik. Tabii burada en büyük fark okullar kapanınca yeniden köye gitmekti. Çünkü şehirde yaşamımızı idame ettirmek için köyden gelen gelire muhtaçtık. Biz findıklılık yapar bu şekilde hayatımızı kazanırdık. Oradan alınan kazanç ile şehirde küçük yatırımlar, kısmi ortaklıklar ve kışlık olarak yaptığımız işler ile şehirde hayatımıza devam edebilirdik.

²⁷⁸ İrfan Okuyucu, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

²⁷⁹ Yavuz Tokcan, G.T. 05.03.2019, Sakarya.

²⁸⁰ Recai Açıçbe, G.T.16.05.2019 , İzmit.

²⁸¹ İrfan Okuyucu, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

Görüşme yaptığımız Recep Bey, üzüntüsünü şu ifadelerle aktarıyor;

“Biz Apsuvaların ataları, kendileri Türk diline hâkim olamadıkları için bizim Türkçeyi çok iyi bilmemizi istediler. Böylece Apsuva dilini unutma pahasına bize Türkçe öğretmek için çabaladılar. Apsuva dilini öğrenmese de olur Türkçesi topal olmasın dediler. Hâlbuki biz hem Türkçeyi öğrenseydik hem de dilimizi kaybetmeseydik”. Kendisi burada güzel bir örnekleme yaparak şunları aktarıyor. *“Bakın meselâ Sakarya’daki ilk valimiz Vanlı idi, Van şivesi Türkçesine karışırdı ama bu ayıp sayılmazdı. Yine aynı şekilde yaklaşık iki ay evvel vefat eden, baba dostumuz, Vali Nejdî Bey Mohtî Lâzlarından (Lazcayı iyi bilen) idi. Laz şivesini kaybetmemiş olması, O’nu ne eksiltti ne de vali olmasına engel oldu. Bu sebeple yalnızca bu noktada aile büyüklerimizin hatalı davranmış olduğu kanısındayım. Türkçeyi muhakkak öğrenirdik ama Apsuva dili yitip gidiyor, biz bunu bilemedik”.* Burada kendi özel gayretinden örnek vererek devam ediyor. *“Biz bazen torunlarla Apsuvaca konuşmaya çalışıyoruz ama anneanneleri olsun babaanneleri olsun yahu biz çok iyi Türkçe biliyoruz da çocukların dilini de bozuyoruz diye söylüyorlar”²⁸².*

Eğitim faktörünün de anadilin körelmesinde etkin olduğu söylenebilir. Özellikle aile büyüklerinin, okulda çocuklarının başarısız olmasından duydukları kaygı ile evde anadilin konuşulmasını kesmeye başladıkları ifade ediliyor. Mesela Ömer Faruk Bey;

“Apsuva dilini iyi öğrenmiş idim. Fakat liseyi bitirmem ile birlikte Terör ile Mücadele’ye seçilince, İstanbul’a gitmek durumunda kaldım ve Apsuva (Abazaça) dilim biraz topalladı. Ama genç bir memur iken, görev icabı tekrar Sakarya’ya gönderildiğim için, burada büyüyen arkadaş gruplarımla çok fazla vakit geçirdim ve dilimi geliştirdim” şeklinde ifadelerle eğitim hayatı vesilesi ile anadilini unutma tehlikesi yaşadığını bize aktarıyor²⁸³.

Görüşmelere katılım sağlayan ebeveynlerden edinilen verilere göre, çocuklarının eğitimleri sırasında anadilin ihmal edilmesi sonucunda neredeyse tamamının Apsuva dilini bilmediğini kaydettik. Örneğin yetmiş üç yaşındaki katılımcımız Nevzat Bey, üç çocuğundan iki tanesinin Apsuva dilini hiç bilmediğini, birisinin de kendi özel çabası ile öğrenmeye çalıştığını belirtti²⁸⁴. Bütün zorluklara rağmen bugün anadili yaşatmak adına büyük bir girişim ve çaba olduğu görülmektedir.

Apsuva kültür ve değerlerinin yaşatılmaya çalışılması adına hem bireysel hem de toplumsal çaba sarf edildiği görülmektedir. Hatta dışarıdan (başka etnik

²⁸² Recep Şafak Can, G.T. 12.05.2019, Sakarya.

²⁸³ Ömer Faruk Karaca, G.T. 20.02.2019, Sakarya.

²⁸⁴ Nevzat Altan, G.T. 28.05.2019, Sakarya.

kökenden) biri ile evlilik olduğunda gelinlerin mutlaka Abazaça öğrenmek zorunda olması bu çabalara bir örnektir²⁸⁵. Ayrıca, dernekler, köy bazlı yapılan etkinlikler, Sürgünü Anma Törenleri, özel gün ve şenlikler yapılmaktadır. Anadili yaşatmak adına ise özellikle Dernek faaliyetleri dikkate değerdir, Abaza dilinin öğrenilmesi için Abhazya'dan eğitimler getirilmesi önemli bir adımdır. Dernekler yaklaşık olarak kırk yıldır bu amaç için faaliyet göstermekle beraber, dernekçilik ile ilgilenen kişiler ile yapılan görüşmelerde bu çabaların oldukça kayda değer olduğunu fakat yine de 1980 öncesi kadar etkin olamadıklarını öğrendik.

“Ben bizzat dernekçilik yapmış biri olarak belirtmeliyim ki, 12 Eylül İhtilâli öncesi çok daha faaldik. Anadilde birçok eser vardı, oyunlar anadilde oynanırdı. Fakat sonrasında ne kadar mücadele verilse de eskisi gibi olmadı”²⁸⁶.

Her ne kadar yıllar öncesi yapılan çalışmalar aynı etkinlikte devam ettirilemese de dernek faaliyetlerinin genel anlamda takdir edildiği ve tasvip edildiği görülmektedir. Orhan Bey bu konuya getirdiği açıklamada;

“Şüphesiz Ata kültürünü yaşatmak adına yapılan çabalar vardır. Yıl itibariyle Büyük Sürgünün 155. Senesindeyiz ve günümüzde gerek köylerde gerekse şehirlerdeki dernekler aracılığıyla dil ve kültüre sahip çıkma sürdürülmektedir. Bugün, Apsuva kültüründen söz edebiliyorsak bunun en büyük etkisi harcanan çabadır” ifadesini kullanmaktadır²⁸⁷.

Dernek bazında çok ciddi atılımlar ve çabalar olduğu görülmektedir. Bugün laboratuvarları, yurtdışından gelen yetkin hocaları olan birçok dernek bulunmaktadır. Yapılan bu çabaların bile çoğunlukla yetersiz kaldığını vurgulayan Recai Bey, özellikle Abaza dilinin yaşatılmasına, önemine ve zenginliğine değinmek adına, Almanya'da Gothe Enstitüsü'nde aldığı eğitim sırasında yaşadığı bir olayı aktarıyor;

“Her dilin kaldıracı olduğu sesler var mesela altmış dört harfli bir alfabeyle sahip bir dil ile daha az sayıda sese ait bir dili mukayese ettiğinizde çıkarılabilen seslerde çok büyük farklılık ve eksiklikler görülmektedir. Bakın meselâ, Almanya'da bulunduğum dönem Gothe Enstitüsünde kurs alırken çoğu sesi zorlanmadan çıkarmamı fark eden hocamız, diğer öğrencilerin söylemekte güçlük çektiği kelimeleri özellikle Recai Bey bir de sizden duyalım derdi. Ben ise hiç duraksamadan söyledim. Benim dönemimde yirmi altı ayrı üniversite temsilcisi vardı ve Avrupa ülkelerinde birbirine akraba olan dillere sahip kişiler bile çoğu sesi çıkarmakta oldukça güçlük çekti. Buradan bile dilimizin ne kadar zengin ve önemli olduğunu anlamak benim için bir örnek oldu”²⁸⁸.

²⁸⁵ İrfan Okuyucu, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

²⁸⁶ Metin Çokşen, G.T. 13.04.2019, Sakarya.

²⁸⁷ Orhan İpar, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

²⁸⁸ Recai Açıçbe, G.T.21.04.2019. İzmit.

Bu noktada yaşananları değerlendiren Recai Bey'in, her ne olursa olsun umudunu yitirmediği ise “*bir toplantı esnasında Yaşar Kemal mitolojisi olan, efsaneleri olan toplumlar asla kaybolmaz demişti. Bende buna güveniyorum açıkçası*²⁸⁹” şeklindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Anadil öğrenme konusunda yaşanan sıkıntıların sadece Diaspora 'da yaşayan Abazalar arasında olmadığı görülmektedir. Abhazy'a da konuşulan Apsuva dilinin de çok bozulduğu ve rahatsız edici, kulak tırmalayıcı bir Rus aksanının baskın geldiği genel kanıdır. Çok ciddi bir dil deformasyonunun söz konusu olduğu, bu bozulmanın ise önce Rusça sonra Abhaz dilini öğrenen nesillerde görüldüğü incelenmektedir.

F. Kafkasya'dan Gelen Abaza Göçmenlerin Adapazarı ve Civarında Yerleşimleri

Genel olarak Abaza muhacirlerin Marmara bölgesine iskân edildiklerini belirtmiştik. Bunun en büyük sebebi ise Osmanlı Devleti ile Abhaz Krallığı arasında evvelden beri var olan etkileşimler olarak gösterilebilir. Hem köle ticareti (özellikle saraya alınan kadınlar²⁹⁰) hem de *Sohum Limanı* vasıtasıyla sürdürülen ticari bağlar neticesinde ilişkiler pekişmiştir. Röportaj esnasında bize konu hakkında bilgilerini aktaran Turhan Bey'in;

“Bir dönem Abhazy ile İstanbul arasında çok sıkı ilişkiler var olmuştur. Aynı zamanda Ceneviz ve Venedikleri Abhazy'a çeken en önemli unsur balmumu²⁹¹ idi. Kuzey Kafkasya'da çoğu Ubih, Adıge kavimlerinin yaşadığı topraklarda arıcılık çok önemli bir gelir kapısı, bal önemli. O dönemin şartlarına göre, petrol üretilmeden evvel izolasyon malzemesi olarak kullanılan yegâne ürün balmumu idi. O zamanın şartlarında ne kadar önemli bir materyal olduğunu bugün anlamak çok zordur. Bunun yanında gemi yapmak için en iyi ağaçlar Kafkasya'da olanlar idi. Dünyada savaş gemilerini ilk yapanlar Vubihlerdir. Osmanlı ile ilişkiler bu alışverişler münasebetiyle de gelişmiştir²⁹²” şeklindeki ifadeleri Osmanlı Devleti ve Abhazy arasındaki ilişkileri örneklendirmektedir.

Abaza göçmenlerin Marmara bölgesinde istihdam edilmelerine dair genel kanı, saray ile olan bağlantıların en büyük etken olduğudur. Abazalar Osmanlı'ya

²⁸⁹ Recai Acicbe, G.T. 21.04.2019, İzmit.

²⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Leyla Açıba, **Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları**, Timaş Yayınları, 2010.

²⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Sadık Müfit Bilge, “15.-18. Yüzyıllarda İstanbul ve Kafkasya İskeleleri Arasında Deniz Ticareti: Tacirler, Gemiciler, Köylüler”, **Osmanlı İstanbulu III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler**, (Ed. Feridun M. Emecen ve diğerleri), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 25-26 Mayıs İstanbul 2015, s. 53-90.

²⁹² Turhan Kumaş, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

tâbi olduğu zamanlarda saraya olan yakınlıkları ile bilinmektedir. Muhaceretten sonra ise bu etkileşim vesilesiyle boğazın her iki yakasının da Abaza feodal beyleri ile dolu olduğunun bilindiği dönemler bulunmaktadır. Bunun yanında Abaza halkının savaşçı kimliğinin bölgede taze bir kan olarak kullanılması da bir diğer ortak görüştür. Rusya'nın Osmanlı Devleti ile yaptığı anlaşmada Kafkas göçmenlerin, askeri anlamda Ruslara karşı kullanılmamasının belirtilmesi de gelen göçmenlerin askeri güç olarak bir potansiyele sahip olduklarının kanıtıdır²⁹³.

İlk etapta İstanbul'da yaşanan bir yığılma olduğu sonrasında ise özellikle Marmara bölgesi başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli bölgelerine kısımlar halinde göçmenlerin yerleştirilmeye çalışıldığı, özellikle de Kafkasya'dan gelmiş oldukları yerleşim bölgelerine çok benzer bölgelerde yerleştikleri bilinmektedir. Özellikle Adapazarı ve civarına yerleştirilen göçmenlerin, istedikleri yerleri seçebilmesinin söylendiği hakkında sözlü bir anlatım mevcuttur. Buraya gelen göçmenlerin kendilerini şanslı hissettiklerini ve kendi atalarının saray ile olan münasebetleri sebebi ile istedikleri yere yerleşmeleri için imkân sunulmuş olduğunu sıklıkla belirttikleri görülmektedir. Söz konusu bu duruma dair çok ciddi emareler bulunmakta, bunlar röportaj sırasında kaydedilen veriler ışığında aşağıda sunulmuştur.

“Abhazy'a gittiğim zaman buradaki köy isimlerinden tutun, zaman zaman mahalle isimlerine kadar benzerlikler olduğunu gördüm. Sadece isim benzerliği değil oradan gelip seçme şansı olanlar, Kafkasya'da yaşadıkları bölgelere yakın coğrafyalara yerleşmişlerdir. Gelen göçmenler ise bazen boş, yerleşim olmayan arazilere yerleştirilirken, bazen de Rum ve Ermeni köylerine serpiştirilmişler. Bunun bir devlet politikası mı yoksa rastgele yapılan bir yerleşim mi olduğu kişisel bir yorumla izah olunabilir. Ama genel olarak çoğu köyün ilk yerleşim olduğu biliniyor”²⁹⁴.

İlk kez yerleşim olan Sakarya'nın bazı köy isimleri arasında yer alanlar; Cgerda (Soğuksu) Köyü, Yarıca (Kguaraçugea/Kuaraçkö) Köyü, Acıelmalık Köyü, Karasu Karapınar (Cil ykita/Çjlaw), Balballı – Bedil Tahir Bey (Khaldaxuraa) Köyü, Kadirbey Köyü (Khadirbey yikita), Kobaş Köyü (Selahiye), Köyü.

Görüşmeler sonucunda neredeyse bütün ailelerin iki ve ikiden fazla kez yer değiştirmek zorunda kaldıklarını belirtebiliriz. Bunun ile alakalı tespitlerimizde ise özellikle hastalık, yerleşim yerlerine iklim bakımından adapte olamama,

²⁹³ Recai Açıçbe, G.T. 16.05.2019, İzmit.

*Sakarya ilinin, Hendek ilçesine bağlı, Abaza ve Karadeniz kökenli halkların yaşadığı bir köy.

²⁹⁴ Orhan İpar, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

kendilerinden önce gelen akraba ve komşularının yanına yerleşme isteği gibi çeşitli sebeplerin etken olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu bu durumu örneklerle açıklamak mümkündür.

Hem Turhan Bey, hem de İrfan Bey, Abaza Ahçıpsı/Ahçıpsa boyunun tamamen sürgüne uğradığını aktarıyor²⁹⁵. Ahçıpsı isimli bölgeden ilk 1864’de göç yaşandığı ve bu göçmenlerin ilk olarak Varna’ya çıktığı bilinmektedir. Turhan Bey, ailesinin bir rivayete göre Hayrabolu bir rivayete göre Silivri’ye yerleştirildiklerini belirtiyor. Sonrasında ise Sakarya Hendek’e bağlı Kalayık köyüne yerleşim gerçekleşiyor²⁹⁶. Ayrıca yine ülke içinde de birkaç kez yerleşim geçirildiği biliniyor. Mesela *Güney Marmara Sürgünü*²⁹⁷ ile Balıkesir’den (Gönen-Manyas-Bandırma) göç edenlerin *Çerkes Ethem Olayı*²⁹⁸ ile doğrudan ilişkili olduğu biliniyor. Fakat ailelerin bu konu ile detaylı bilgi vermeyerek, çocuklarının böyle bir trajediden etkilenmelerinden sakındıkları da ayrıca belirtilmektedir.

1864 yılında sürgüne uğrayan Ubıhların, kıyı Şapsığlarının, *Apsü* (Apsuvaların yaşadığı bölge) bölgesinin ve Ahçıpsı (Apsuvaların yaşadığı bölge) ve Tsabal bölgesinin tümüyle kimse kalmayacak şekilde sürgüne tâbi tutulduğu bilinmektedir. Sonraki 1867 yılında gelenlerin ise büyük çoğunluğunun akrabalarının yanına geldikleri kaydedilmiştir. Savaşın Kuzeybatıdan dalgalar halinde yayılıp belli aralıklar ile kesiliyor olması peyderpey bir göç hareketine sebebiyet vermektedir. Son olarak da 93 Harbi ile Kafkasya’nın neredeyse tamamen tahliye edilmesi neticesinde toplamda büyük bir nüfus Osmanlı Devleti’ne intikal ediyor. Recai Bey’in Etimolog Yuri Argon tarafından kaleme alınmış olan Rusça eserinden yaptığı çeviride, muhaceretten önce tüm savaşlara rağmen 150 bin Abaza’nın Kafkasya’da var olduğu ve yaklaşık bin kişinin muhacerete kalktığı görülüyor. 1810’dan 1878’e kadar ise Abhazya’dan 400 bin kişinin göç ettiği de yine eserde detaylı bir nüfus grafiği ile açıklanmaktadır²⁹⁹.

Gelip geri dönenlerin ise çok fazla olduğu bilinmektedir. Kimi kendi imkânları taka kiralayıp giderken kimilerinin savaş gemilerine binerek gitmeye

²⁹⁵ İrfan Okuyucu, G.T. 08.03.2019, Sakarya; Turhan Kumaş, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

²⁹⁶ Turhan Kumaş, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

²⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., İzzet Aydemir, “Gönen-Manyas Çerkeslerinin Sürgünü”, <https://www.kaffed.org/bilgi-belge/tarih/item/203-gonen-manyas-cherkeslerinin-surgunu.html>, (15 Mart 2019).

²⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Müzehher Yamaç, “Çerkes Ethem Olayı”, **Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergisi**, Temmuz 2016, C. 5, S. 2.

²⁹⁹ Recai Acicbe, G.T. 21.04.2019, İzmit.

çalıştıkları biliniyor. Gerek anavatan özlemi, gerek adaptasyon probleminin bunun başlıca sebebi olduğu düşünülmektedir³⁰⁰.

Abhazya'dan göç ile Adil Bey'in sülalesinden gelen ilk kabile, İstanbul'a çıkış yaptıktan sonra İzmit'e doğru trenler ile yola çıkıyor ve ailesinin bir kısmının trenin mola esnasında (kömür yükleme, ateş yakma, bakım vs.) orada kaybolup kaldıklarını kendi dedelerinin ise Sakarya'ya vardıklarını anlatıyor. Sakarya'daki ova bölgelerine yerleşmek istemeyen ailesinin dağ kısımlarına doğru göç ettiğini ve yerleştikleri bölgede sadece dağ keçileriyle, koyunların olduğunu belirtiyor. İzmit'te kalan akrabalarının ise zamanla Sakarya *Yanık Köyü*'ne yerleşmesi ile aradan geçen altmış yıl sonra buluşabildiklerine bizzat şahit olduğunu ve sonrasında hiç kopmadan bugünlere kadar geldiklerini anlatıyor³⁰¹.

Nevzat Bey'in aile üyelerinin önce Samsun Limanı'na çıkış yaptığı ve Bafra'da karantina da birçok Abaza, Vubih, Adige kabileler ile beraber burada bekletildiği biliniyor. Büyük dedesinin karantina da vefat etmesi üzerine, sağ kalan eşi ve iki çocuğunun Sakarya'ya gelerek buraya yerleştiği biliniyor. Fakat geliş şekilleri hakkında sözlü ve yazılı bir anlatım bilinmemektedir³⁰².

Lapşa sülalesinden Metin Bey'in ataları ise ilk olarak Düzce'nin Efteniye Köyü'ne geliyor ve sonrasında akrabalarının ikamet ettiği yer olan Sakarya'nın Nüfren Köyü'ne gelip yerleşiyor³⁰³. *Hurhmal* sülalesinden Orhan Bey'in dedesinin ise iki yaşındayken 1864'de Varna'ya göç ettikleri biliniyor. Aradan geçen yaklaşık dört yıllık bir süreden sonra ise ferdi olarak ailesinin önce Sakarya'nın Hendek ilçesinin *Karadere* köyüne yerleştiklerini büyüklerinden öğrenmiş. Dedesi yaklaşık altı yaşlarındayken ise amcası olan *Damog* ismindeki sülale büyüğünün o dönem *Beynevit*'e göç eden *Kuçiba* sülalesinden *Hayit* Bey ile Abhazya'da komşuluk ettikleri için *Beynevit*'e göç ettiklerini aktarmışlar³⁰⁴.

Gosha sülalesinden olan Oya Hanım'ın atalarının ilk olarak Sakarya'nın *Sümbüllü* Köyü'ne geldikleri biliniyor, dedesinin mezarı *Sümbüllü*' de olan Oya Hanım'ın ailesi daha sonra sebepleri bilinmemekle beraber önce *Karadere*, sonra ise *Yarıca* Köyü'ne yerleşmişler. Bazı köylerin ise isimlerinin hikâyeleri bulunmakta. Örneğin; Yarıca (Kuarackö) Köyü'nün Abazaça ismi, çetin, zor anlamına

³⁰⁰ Turhan Kumaş, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

³⁰¹ Adil Öztop, G.T. 12.05.2019, Sakarya.

³⁰² Nevzat Altan G.T. 28.05.2019, Sakarya.

³⁰³ Metin Çokşen, G.T. 13.04.2019, Sakarya

³⁰⁴ Orhan İpar, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

gelmektedir. Bölgede bulunan küçük bir dereden bahsedenler, bu derenin taşıdığı zaman çok çoştüğünü ve hem evlerine hem tarlalarına zarar vermesi sebebiyle bölgeye bu ismin verildiğini bilmektedirler. Başka bir durum ise sıfırdan kurulan köylerin bölgeye gelen ilk ailenin isminin verildiği şeklindedir. Örneğin, Cigita sülalesinin yerleştiği bölgeye *Cigıt Yukora* denildiği kaydedilmektedir³⁰⁵.

Abgımba sülalesinden Önal Bey'in aktardığına göre, ailesi deniz yolu ile ilk olarak Sakarya'nın Kocaali Sahili'ne geliyor. Fakat ilk yerleşim yerinde hastalıktan (sıtma) dolayı tekrar bir göç ile o dönem *Hamidiye* tapusu olarak geçen bölgeye iskân ediliyorlar. İlk yerleşim olduğu için Önal Bey'in dede adı olan *Kobaş* ismini alan köy 1960lara kadar *Kobaş* adı ile bilinirken daha sonra *Selahiye* ismini alıyor³⁰⁶.

Eylâkırba sülalesinin, yerleşimleri hakkında Ömer Faruk Bey;

“Ata sülalem ilk önce deniz kenarına yerleştiriliyor. Fakat savaştan bıktıkları ve deniz yolu ile geldikleri için su kenarı istemiyorlar. Bu sebeple Sakarya Ormanköyü ilk olarak gösteriliyor fakat içlerinden birisi toprağı avucuna alıp bu toprakta aşıt (sıtma) var diyerek başka bölgeye gitmeye karar veriliyor. Hakikaten de o dönem sıtmadan çok fazla ölümler olduğu bize kadar intikal etti. Böylelikle kendileri için daha uygun bir toprak arayan ata sülalem olan Eylâkırba sülalesi kendi ekolu ile beraber Sakarya'nın Kadirbey Köyü'nü kuruyor. Göç sırasında birlikte geldikleri sülaleler ise Argunalar, Vasiyalar, Çkoklar, Barkanalar ve Tapşaalardır. Osmanlı Hükümeti o dönem yerleşim yerinin mührünü babamın dedesine vermiş ve sıfırdan bir köy kurmuşlar”³⁰⁷.

Kıyı kesimlerden iç kesimlere doğru çok ciddi bir göç dalgası olduğunu belirten Recai Bey, kendi ailesinin yerleşimi hakkında aile büyüklerinin anlattıklarını;

“Benim ailemin ilk geliş yeri Sakarya'nın Caferiye Köyü. Melen Çayı'nın döküldüğü ve büyük bir delta oluşturduğu bir yer olduğu için, sivrisineklerin bolca olduğu, dolayısıyla sıtmanın da sıkça görüldüğü bir bölgedeydik. Bu sebeple sıtmadan kaçmak isteyerek daha içeride olan Selâhiye Köyü'ne yerleştiğimiz bana aktarılan. Zaten Karadeniz sahillerinin neredeyse tamamına yerleşmişiz. Otağı tipi çadırlarda ilk yerleşimler sağlanmış”³⁰⁸ şeklinde ifade ediyor.

Recep Bey'de ailesinin ikinci yerleşim ile Sakarya'nın *Balballı Köyü*'ne geldiklerini belirtiyor. Aktarıldığına göre ilk yerleştikleri köyde yaşanan taşkınlar ve sel felaketi ile yer değişikliğinin yaşandığını aktarıyor. Geldikleri bu köyde, şuan iki muhtarlık olduğu biliniyor. Bunlardan biri olan Bedil Tahir Bey köyünün yerleşime açılması ve isimlendirilmesinin hikâyesini paylaşıyor;

³⁰⁵ Oya Arutan, G.T. 22.04.2019, Sakarya.

³⁰⁶ Önal Kobaş, G.T. 25.05.2019, Sakarya.

³⁰⁷ Ömer Faruk Karaca, G.T. 20.02.2019, Sakarya.

³⁰⁸ Recai Açıçbe, G.T.16.05.2019, İzmit.

“Köyün hikâyesi rivayete dayanarak şöyle, Eynalipa sülalesinden Tahir Bey Osmanlı’da sarayda yaşamış bir kişi olan(ne benim dedem ne O’nun babası yetişmiş değil o döneme) Bedir Tahir Beye, vazifelerinin karşılığında kendisinden bir şey istenmesi söyleniyor ve Bedir Tahir Bey’de kendisine bir bölge seçip hudutlarını çiziyor ve köye de kendi ismini veriyor. Günümüzde de köyün ismi Bedil Tahir Bey’dir”³⁰⁹.

Aynı şekilde Rüzgâr Nazif öncülüğünde *Balballı Köyü*’ne gelen kabile, tıpkı Recep Bey’in ailesi gibi önce *Mudurnu Çayı*’na yakın bir bölgeye yerleştiriliyor. Fakat bölgede yaşanan taşkınlara söğüt ağacından ve çamur sıvalar ile yapılmış olan evlerin dayanıksız olması sebebi ile aynı hudutlar içerisinde olan *Balballı Köyü*’ne yerleştiklerini teyit ediyor³¹⁰.

O dönem göç ile gelen Abaza göçmenlerin birlikte hareket etme içgüdüğü ile birbirlerinden ayrılmak istemedikleri aşikârdır. Akraba, komşu, arkadaş veya göç sırasında birbirlerine destek olan aile gruplarının sıklıkla aynı yerlerde ikamet ettiğine rast gelmekteyiz. Bu ailelerden birisi de *Gablia* sülalesidir. Yavuz Bey, dedesinin ve birlikte geldiği sülalelerin mümkün olduğunca kopmadan hareket ettiklerini belirtiyor. Önce Düzce merkeze yakın bir bölgeye yerleştirilen bu göçmen grupları, bölgenin yaşama elverişsiz koşulları, çamurlu araziler, hastalık (veba) gibi sebeplerle tekrar bir göç hareketi ile dağlık kısımlara doğru yönelmişlerdir. Dağlık bölgenin, hem Kafkasya’dan geldikleri bölge ile benzeşmesi hem de korunaklı olması (herhangi bir tehlike durumunda) sebebiyle tercih edilmiş olmasının büyük bir olasılık olduğu da düşünülmektedir³¹¹.

Abhazya’dan gelen göçmenlerin, göç etmeden önceki yaşadıkları coğrafyalara benzer bölgeleri tercih ettiklerine dair birkaç örnek daha eklemek mümkündür.

“Yaşadığım köy olan Sakarya’nın Soğuksu Köyü (Cgerda), coğrafi anlamda bereketli arazilerin olduğu, bir tarafında dağ, bir tarafında nehir bulunan, hem tarıma hem hayvancılığa elverişli bir bölgedir. Hem anlatılanlar kadarıyla hem şahit olduğum kadarıyla geldiğimiz köyün, Kafkasya’daki yerleşim yerimizle çok büyük benzerlikler taşıdığını söyleyebilirim. Bunun ile ilgili bir anımı anlatmak istiyorum. Yılı tam hatırlayamıyorum, Laguna Thomas diye birisi geldi köyümüze Abhazya’dan, kendisi Abhazya’dan köyümüze ilk gelenlerden birisi. Bahsettiğim kişi de benim iki mislim falan fizik olarak çok iri bir adam. Kollarını iki yana yukarı doğru açıp şaşkınlıkla Abazaça şöyle söyledi “Burası

³⁰⁹ Recep Şafak Can, G.T. 12.05.2019, Sakarya.

³¹⁰ Yusuf Yıldırım, G.T. 10.03.2019, Sakarya.

³¹¹ Yavuz Tokcan, G.T. 05.03.2019, Sakarya.

Cgerda mı? Cgerda mı”? Dedi.(Abhazya’daki Cgerda’dan bahsediyor). O söylemi hiç gitmez gözümün önünden öyle etkilendi ki, biz de etkilendik”³¹².

Buradan da anlaşılacağı üzere, coğrafi benzerliklerin yerleşim yerlerini seçmede büyük bir etken olduğunu söylemek mümkündür. Sadece yerleşim yeri konusunda değil, bölgeye verilen isimler konusunda da geldikleri coğrafyadan isimlerin intikal ettiğini görmekteyiz. Örneğin; Sakarya *Cgerda* köyünde, Kafkasya’nın *Cgerda* bölgesinden gelenler oturmakta ve yine Kafkasya *Cgerda*’sının *Vada* mahallesinden gelenler bugün Sakarya’daki *Cgerda* köyünün *Vada* isimli mahallesinde yerleşmektedir. Bölge ise yerleşime o dönem için ilk kez açılmış ve köy Abaza köyü olarak kurulmuştur³¹³. Yine aynı şekilde Düzce’nin Türkçe adıyla *Derdin* Köyü (Abazaça Guma)dağlık ve ormanlık içerisinde bir köy olarak, tıpkı Kafkasya’daki *Gumista* yerleşim yerinin benzerinden seçilmiştir³¹⁴. Kafkasya’daki bölgesel isimlerini, Osmanlı Devletine geldikten sonra da taşımaya çalışan yerler arasında *Psırthka*, *Cgerda*, *Çlox* bilinen örnekler arasındadır. Fakat bu isimlerin kullanım amacı, gittikleri yerde kimliklerinin kaybolmasına engel olmak ve aynı bölgede yaşayan akrabalık, komşuluk vs. ilişkilerinin kaybolmasına engel olmak şeklinde ifade edilebilir. Bu sebeple söz konusu isimlendirmeler sadece *Apsuva* halkı arasında kabul görmüş ve devlet nezdinde bir karşılığı olmamıştır. Bu sebeple zamanla doğal erozyona uğrayarak, farklı bir dili benimsemeleri ile zaman içerisinde kaybolmuştur³¹⁵.

G. Anavatan Abhazya ile İlişkiler ve Yarım Kalan Hayatlar

Abhazya’dan Osmanlı Devleti’ne yapılan peyderpey göçler ile bazı aileler tümünden göçe zorlanırken bazı aileler kısmi bir göç hareketine maruz kalmıştır. Sadece Abhazya’da kalanlar değil göç sırasında başka bölgelerde kalıp bağları kopan birçok aile bulunmakta. Bu noktada ise çok ilginç ve çarpıcı hikâyeler yaşanmıştır. Sözlü Tarih verilerinden derlenen bilgiler ile bu yaşanan hikâyeler aşağıda anlatılacaktır.

İrfan Bey, bu konuda birebir duyduğu bir hatırasını bizimle şu şekilde paylamıştır;

³¹² Recai Mutlu, G.T. 21.04.2019, Sakarya

³¹³ Recai Mutlu, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

³¹⁴ Metin Çokşen, G.T. 13.04.2019, Sakarya.

³¹⁵ Turhan Kumaş, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

“Bir dönem Abhazya’dan Sakarya’ya araştırma yapmak için gelen Akademisyenler ile köyleri gezdiğimiz sırada, Apsuvalara özgü bir ağıt olan Azar ağıtını bilen sayılı kişilerden biri olan Anaj sülalesinden Necmettin adlı bir büyüğümüz, göç esnasında dedesinin kardeşinin Varna’da kaldığını çok zaman aramalarına rağmen bulamadıklarını anlatıyor”³¹⁶.

Abhazya’nın başkenti *Sohum*’da ve *Nagra* bölgesinde çok fazla akrabalarının bulunduğunu belirten Metin Bey, sık sık Abhazya’ya giderek oradaki bağlarını devam ettirdiğini söylemektedir³¹⁷. Nevzat Bey ise Abhazya’da bireysel olarak yürüttüğü çalışmalar neticesinde kendi sülalesinin neredeyse yarısının göç ederken yarısının anavatanda kaldığını üzülenek belirtiyor³¹⁸. Sürgün sırasında anavatandan beraber ayrılan ve göç sırasında beraber hareket eden Şkotsha (?),Gosha ve Humsaç sülaleleri arasında Gosha sülalesinin tamamen anavatandan sürüldüğü bilinmektedir³¹⁹. Kafkasya’da kalan akrabalarının olduğunu büyüklerinden dinleyen Ömer Faruk Bey, o dönemler için iletişim çok zor olduğundan haberleşemediklerini anlatıyor ve ekliyor.

“Fakat çocukluk anımdır sene itibariyle 1951-1952 diyebilirim. Lambalı, büyük, ahşap bir radyomuz vardı. Radyoyu kurcalarken bir Rus kanalında Abazaça bir şeyler duydum, rahmetli babam o esnada hemen atıldı ve tekrar kurcala kanalları acaba bir daha duyabilir miyim dedi”³²⁰.

Aynı şekilde Yavuz Bey’de benzer ifadeler ile bu konuya değiniyor;

“Biz Kafkasya topraklarını ve insanlarını her zaman özlemle andık. Hiç unutmuyorum perşembe gününü cumaya bağlayan gece radyolarda bir kanal vardı Apsuva dilinde yayın yapardı, bazı zamanlar onu yakalardık ve kısa süren bir yayın olmasına rağmen onu dinler ve hep yakalamaya çalışırdık. Bizi öyle mutlu ederdi ki”³²¹.

Abhazya’dan yapılan göç esnasında nüfusunun yaklaşık yarısı bölgede kalan diğer bir aile *Kobaşlar*. Fakat 1974 yılında gidiş gelişlerin en sıkıntılı olduğu dönemlerde özel bir izinle Abhazya’ya giden Önal Kobaş’ın babasının, orada kalan dedesinin büyük kardeşi ile ilişkilerini sürdürdüğünü ve kısa bir süre içerisinde Kiril Alfabetini öğrenerek, Abhazya’daki akrabaları ile mektuplaşmaya başladığını öğreniyoruz. Önal Bey, babası ve ailesinin faaliyetleri hakkında şu şekilde bahsediyor.

“Babamın tarihi bilgileri çok yüksek, dedemin anlattıklarının en büyük materyalleri zihinsel olarak babamın hafızasındadır. O’nun anlattıkları da,

³¹⁶ İrfan Okuyucu, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

³¹⁷ Metin Çokşen, G.T. 13.04.2019, Sakarya.

³¹⁸ Nevzat Altan, G.T. 28.05.2019, Sakarya.

³¹⁹ Oya Arutan, G.T. 22.04.2019, Sakarya.

³²⁰ Ömer Faruk Karaca, G.T. 20.02.2019, Sakarya.

³²¹ Yavuz Tokcan, G.T. 05.03.2019.

Abhazya'daki tarihçiler tarafından derleniyor ve "Kardeşlerimiz Abhazya'mız" isimli bir kitap çıkarıyorlar. Hatta Nart Destanlarının bu kadar açık anlatıldığı başka bir eser olmadığına dair iddialar var. Daha sonrasında ise bizler bu ilişkileri devam ettirdik. Bir kardeşim Abhazya'ya savaşa gitti gazi oldu. Abim şuan dernek başkanlığı yapıyor ben aynı şekilde dernekte faalim, Kobaş ailesi olarak çalışmalarımız bunlar³²².

Özelde Recai Bey'in geliş hikâyesi de dikkat çekicidir. Abhazya'da yaşanan savaşta Çarlık Rusya'sına karşı Osmanlı safında işbirlikçilik yapan Abazaların "Suçlu Halk" ilan edilmesi ile aile büyüğünün ailesini korumak adına onları Osmanlı Devleti'ne göndermesi ile kendi ailesinin bireysel olarak geldiği ve bütün akrabalarının Abhazya'da kaldığı bilinmektedir.

"Bakın düşman ile işbirliği yapana bugün ne gözle bakılıyorsa o gün de o gözle bakılıyordu. Bizim ailemizin buraya gelmesi de bu sebeple oluyor. Benim dedem küçük yaşta bölgeye geliyor. Çünkü aile büyüğümüz o dönem Rusya'da savaşıyor, dağlarda kaçak olarak yaşıyor. Çocuklar da bu durumdan etkilenmesin onlara zarar gelmesin diye düşünerek onları Osmanlı Devleti'ne yolluyor. Benim sülalemin Türkiye'de az olmasının sebebi bu durumla açıklanabilir. Abhazya ile ilk ilişkilerimiz 1986-1987 yılında Adapazarı'ndan bir grup insanın Abhazya'ya gittiklerinde, oradan bize yakınlarımızın fotoğraflarının gelmesi ile oldu. İlişkilerimiz sonraları hep devam etti. 1993'de Abhazya'nın başkenti Sohum ile Adapazarı kardeş şehir ilan edildi ve ilişkiler sıklaştı. Oradan Türkiye'ye gelen genç dans ekibinden benimde sülalemden biri vardı, ondan sonra irtibatımız onunla da kopmadı. En yakın olarak ise geçen yıl yanımıza yine bizim sülaleden bir yakınımız geldi³²³.

Hemen hemen görüşmelerin hepsinde Abhazya ile ilişkilerin kuvvetli olduğunu ve kalan akrabalarını bulmak için özel bir çaba sarf ettiklerini söylemek yanlış olmaz. Yıllarca varlığından bile haberdar olmadıkları yakınlarını bulan Abaza halkı, anavatanları ile irtibatları konusunda oldukça vefakâr ve duyarlı davranmışlardır. Buradan da anlaşılacağı üzere Türkiye Diasporası'nda yaşayan Abaza halkının, anavatanları ile kurmuş oldukları irtibatın günümüze kadar eksilmeden geldiğini söylemek mümkündür. Bu bağlılık ve iletişim halinin anavatanlarına yeniden geri dönme umudu ile iyice perçinlendiği görülmektedir. Sosyal ve kültürel yaşayışlarını Türkiye'de devam ettirmeye çalışan ve anadillerini yaşatabilmek için çeşitli mücadeleler veren Abaza halkının, Abhazya'ya geri dönerek bu ülküsünü gerçekleştirme ümidi içinde oldukları da söylenebilir.

³²² Önal Kobaş, G.T. 25.05.2019.

³²³ Recai Acicbe, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

H. Abhazya'ya Geri Dönüş

Bu hususta Abaza halkının genelinde ciddi anlamda bir anavatan hasreti ve sevgisi olduğu göç ile gelen ilk 4 kuşakla yapılan tüm görüşmelerde kayıt altına alınmıştır. Bunda en büyük etken olarak ilk gelen kuşaktan sözlü aktarım ile duydukları hatıralar ve büyüklerinin yaşadığı acılar olarak nitelendirilebilir.

Genel kanı ise göç ile gelen büyüklerin Rusya'ya karşı duyduğu öfkenin hiç geçmediği ve “*Avrusko Yurhalop*” şeklinde sitemlerinde Ruslara atıfta bulduklarıdır³²⁴.

Geri dönüş hakkında sorduğumuz soruya yanıtlar genel olarak hep aynı şekilde olmuştur. Bu durum aşağıda örneklendirmeler ile verilecektir.

Küçük yaşta anne ve babasını kaybeden Ferruh Bey, yaklaşık on yaşlarındayken büyükleriyle tarlalarda çapa yaparken dinlediği, duyduğu cümlelerde sıklıkla Abhazya'dan bahsettiklerini ifade ediyor;

“Tarlada buğday biçerken babam hep “Ah Apsını, ah Apsını” diye iç çekerdi. O zamanlar tarla komşularımız olan Çegena sülalesi ve Beygua sülaleleri vardı. Babamlar öğlen molalarında toplanır hep Apsını'dan bahsederlerdi, Abazaça ah dedelerimiz, ah kardeşlerimiz diye içlenirlerdi. Babam rahmetli Kesipha³²⁵ Elif diye birinden bahsederdi, amcasının kızı olan Elif'e ne olduğunu bilmemekle birlikte, sürekli “Ah sahşa” (kız kardeş) diye bahsederdi³²⁶.

Buradan da anlaşılacağı üzere ilk gelenler arasında sıklıkla bir vatan hasreti olduğu görülmektedir. Başka bir örnekte ise Nevzat Bey, aile büyüklerinin hüznü hikâyeleri neticesinde yaşadığı etkileşimlerden dolayı 1986 yılında Gorbaçov'un başta olduğu dönemler Rusya'ya gitmiştir. Kendi kültürünü yaşatabilmenin ise yalnızca geri dönüş ile mümkün olabileceği kanısında. Abhazya'da yüz yirmi bin, Türkiye'de ise dört yüz bin civarında olan nüfuslarının ve dillerinin yok olmaması adına bu düşünce de olduğu görülmektedir³²⁷.

Aile büyüklerinden edindikleri bilgilerin kuşaktan kuşağa aktarılırken erozyona uğradığını fakat değişmeyerek herkesin aile büyüklerinden duydukları yegâne şeyin “*Apsni*” ya (anavatan Abhazya) duyulan özlem olduğunu belirten Orhan Bey ise;

³²⁴ Yusuf Yıldırım, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

³²⁵ Abaza sülaleleri telaffuz edilirken kadın kişilerden bahsederken sülale isimlerinin sonuna *pha* sesi eklenir.

³²⁶ Ferruh Yıldırım, G.T. 13.04.2019, Sakarya.

³²⁷ Nevzat Altan, G.T. 28.05.2019, Sakarya.

“Aile büyüklerimizin genellikle içlerinde hep bir geri dönüş umudu ve hayali vardı. Bu etkileşimler ile özellikle geldikten sonra ilk üç neslin sürekli geri dönme hayali kurduğunu ve hep hasretle ülkelerinden bahsettiklerini söylemem mümkündür” şeklinde ifade ediyor³²⁸.

Abaza halkının davranış biçimlerini ve topluma bakış açılarını ayırt edebilecek yaşa geldiğinde öz kültürüne ilgi duymaya başlayan Recai Bey, Çerkes/Abaza kültürünü yaşatmaya çalışan dernekler vasıtası ile bir çok yayın okuma imkânı bularak edindiği bilgiler, duyular neticesinde şu sonuca varıyor;

“Duyular o zamanlar çok daha yoğundu göç kuşağının hemen peşinden yetişen nesillerle iletişimde olmamız sebebiyle farklı duygular hissederdik. Ben bütün okuduğum ve duyduğum şeylerden sonra şu kaniya vardım. Gelen nüfusun geneli geri dönmeyi istemiş, denemiş de. Fakat o zamanlar Osmanlı toprağı olan Batum’a kadar gidebilmişler ve oradan içeri bile sokulmamışlar. Çünkü Çarlık Rusya’sının o zamanlar aldığı bazı tedbirler var. O yüzden herkes gitmeye kalkmış da diyemeyiz, imkânlar öyle kısıtlı ki. Bu pek mümkün gözüküyor³²⁹.

Turhan Bey, geri dönüş ile ilgili fikirlerini;

“Ben, henüz üç yaşındayken Osmanlı’ya göç eden kişiler ile tanışma fırsatı buldum. Kendi ailem dışında komşularımın da Apsuva kökenli olması sebebiyle öz anadilinde hikâyeler, anekdotlar anlatan kişiler ile büyümem sebebiyle Abhaz literatürünü, Abhaz şiirini, Abhaz edebiyatını iyi öğrendim ve orijinal eserleri okudum. Anneannemin hep “Apsını - Apsuva” (Abhazya) özlemi vardı. Bu duygunun beni de sarması ile anavatan ile bağımı hiç koparmadım. Bu sebeple 1978 yılında Anavatan ile mektuplaşmaya başladım ve ilk olarak da 1992 yılında anavatanıma gittim³³⁰.

1992 yılında Abhazya’nın bağımsızlığını kazanmasından sonra, özellikle Rusya Abhazya’yı tanıdıktan sonra ilişkilerin ve geri dönüşlerin başladığı biliniyor. Fakat şartların ağır olması ve pek çok bakımdan yaşanan güçlükler sebebi ile geri dönüşün sancılı olduğunu söylemek mümkündür.

Bu konuda Turhan Bey’in aktarımı şu şekilde;

“Ben bizzat geri dönmek istedim. Arkadaşım Selami, Oral Kobaş ve ben 1978 yılında Sovyet Konsolosluğu’na başvuruda bulunduk. Abhaz Üniversitesi’nde okumak istiyoruz dedik. Fakat dönemin karışıklığı ve 1980 Askeri Darbe sebebiyle gidemedik. Her zaman için anavatan sevgisi bizde var. Abhazya’nın artık bir bayrağı var, parlamentosu var, bütün kurum ve kuruluşları işlevsel halde fakat yeni bir devlet kurulduğu için şartlar ağır. Bu sebeple Abhaz kökenli nüfusa çok fazla ihtiyacı var. Birçoğumuz gitmek isteriz. Fakat benim dört neslim bu topraklarda gömülü, babam burada, dedem burada, dedemin babası burada. Yarı buralı yarı oralıyım. Buraya muhacir olarak geldiysek orada muhacir oğlu muhacir oluyoruz, intibak etmek kolay değil. Ama Abhazya’da şuanda kayıtlara göre 2000’den fazla geri dönen var.

³²⁸ Orhan İpar, G.T. 08.03.2019, Sakarya

³²⁹ Recai Acicbe, G.T. 21.04.2019, İzmit.

³³⁰ Turhan Kumaş, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

SSCB yıkılıncaya kadar gidip gelme, ilişki, iletişim neredeyse hiç yoktu. Elli tane mektup yazıyorsam üç beş tanesi anca yerine ulaşıyordu. Özellikle Rusya Osmanlıyı tanıdıktan sonra geri dönüş çok fazlalaştı. Abhazya kimliği alınmaya başlandı ve dil öğrenme çabası başladı. Abhazya'nın bize demografik olarak, bizim ise onlara eğitim ve öğretim olarak ihtiyacımız var³³¹.

Genel anlamda görüşmeler de herkesin aşağı yukarı aynı fikirde olduğunu görmekteyiz. Bu noktadan da anlaşılacağı üzere Abhazya'nın kazandığı bağımsızlık statüsünün Türkiye'de yaşayan Abazalara bir güven aşladığı aşikârdır. Abazalar, bugün anavatanlarından sürülüşlerinin 155. yılına gelmiş olmasına rağmen, anadillerini ve çeşitli kültürel yaşayışlarını sürdürmeyi başarmıştır. Göç ettikleri ve yaşadıkları bölgelerde kendi imkânlarınca, asimile olmamak için çaba sarf etmiştir. Bu sebeplerle anavatanlarında kendi etnik kimliklerine ait özgür bir ülkenin oluşmaya başlaması, Abaza halkını cezbetmiş ve aidiyet duygularını açığa çıkarmıştır.

Görüşme yaptığımız Yavuz Bey'in de konuya bakışı neredeyse aynıdır. Geri dönüş hakkında düşüncelerini bizlerle paylaştığında kendisinin de bu istek ver arzuda olduğunu görmekle beraber şartların zorluğu ve geldikleri yerde bir yurt edinmelerinin getirdiği bazı sorumlulukların bu isteğin gerçeğe dönüşmesini güçleştirdiğini, görmekteyiz.

“Belki de tüm Abaza halkı adına söyleyebilirim bunu, bizler her zaman ata vatanımıza dönmek istedik. Ama biz burada bir yurt edindik, çocuklarımız bu topraklarda yetişti, dedelerimiz bu topraklarda yatıyor, bizler dördüncü belki de beşinci nesiliz. Ben kalkıp gitsem evladım ne olacak. Belki ilerde bazı şeyler değişirse gidişlerin olabileceğini düşünüyorum. Bazı şeylerden kastım, Abhazya'nın çok zorlu süreçler geçirdiği, bağımsızlığını çok zor kazanmış olmasının getirdiği güçlüklerdir³³².

Yavuz Bey'in anavatanını ziyaret etmek üzere (müze, ören yerleri vs.) beş arkadaşı ile Abhazya'nın başkenti Sohum'a gittikten sonra orada yaşadığı hatıraların kendisini oldukça etkilemiş olduğunu görmekteyiz.

“O zaman tabi Abhazya özlemi farklıydı bizim için, ilk gidişler olduğundan onlar için de farklı bir duyguydu. Araya Kapital girmeden önce bölgede yaşayan insanlar candandı, içtendi, bizdendi. O zamana kadar hiç tanımadığım akrabalarımı bulma imkânım oldu. Beni evlerine götürüp ağırladılar. Akraba diyorum ama kan bağımız olduğu öyle belli ki Türkiye'deki amcalarımla, halalarımıyla öyle benziyorlar ki. Nasıl anlatsam bilemiyorum çok duygusal bir akşam geçirdik. Onlar ağladı, biz ağladık. Maalesef gittiğim ikinci gecesini savaş çıktı. Gece ben dinamit seslerini duydum. Ama orada yaşayan amcamın oğlu sen yat Yavuz önemli bir şey yok diyerek beni rahat

³³¹ Turhan Kumaş, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

³³² Yavuz Tokcan, G.T 05.03.2019, Sakarya.

ettirmeye çalıştı. Ertesi sabah 08.30 gibi bir sofraya hazırladılar bahçede, bana hiçbir şey hissettirmemeye çalıştılar ama bir önceki gün olan muhabbet, sohbet, neşe yoktu. Bende merak ediyordum acaba ne oldu, neden böyle davranıyorlar diye düşünüyorum. O esnada yan kapıdaki komşu, siz aklınızı mı yitirdiniz? Öldünüz mü? Çocuklar Sohum 'da savaşıyor siz burada ne yapıyorsunuz? Diye sitem etti. Ben bunu duyunca hem çok üzüldüm hem de çok şaşırardım ve neden böyle yaptıklarını sordum. Oradaki büyüğüm bana, bak oğlum biz yaklaşık yüz elli yıldan beri her denize bakışımızda sizler ne zaman geleceksiniz diye bekliyoruz. İlk defa bu bahçeye benim sülalemden biri geldi. Biz şimdi bu yemeği yiyeceğiz, dua edeceğiz, sonra savaşa gideceğiz dedi³³³.

Bu hadise bize hem Abhazya'da yaşayan Abaza halkının hem de Türkiye'de yaşayan Abaza halkının birbirlerine olan bağlılığının kalplerde hiç kopmadığını, aksine zaman geçtikçe bu bağın daha da kuvvetlendiğini göstermektedir.

Görüşmelerimiz esnasında neredeyse görüştüğümüz kişilerin tamamının “geri dönüş” ile ilgili olarak bir hikâyelerinin olduğunu görmekteyiz. Örneğin Yusuf Bey bu konudaki hatırasını şu şekilde anlatıyor;

“Abhazya özlemi, hiç görmemize, bilmememize hatta bize birçok şeyi anlatmamalarına rağmen hepimizde vardır. Bunu da şöyle bir hikâye ile anlatıyor. “ Aynı soydan olduğumuz bir halamız var. Aslen dede ailemizin dostluk kurduğu, yetimliklerin olduğu zamanlar, kardeş oldukları bir halam. O dönemler böyle kurulan ilişki ve akrabalıklar çok fazla. Çünkü çoğu çocuk anne babasız büyüyor, sıtma ve koleranın en yaygın olduğu zamanlar, yine bazı ebeveynlerden erkeklerin çoğu zaman savaştan dönemediği kâh öldüğü kâh esir kaldığı zamanlar. Bu halamızın bize anlattığı, bir amcamızın vatan hasretiyle tekrar Abhazya'ya döndüğü (tabi varıp varmadığı meçhul, haberleşme yok) ve giderken de orada kendisini Zerdeniya (sülale adı) diye arayıp bulabileceklerini söyleyerek gittiğidir. Glasnost'dan sonra Abhazya ile ilişkiler oluşmaya başlayınca sosyal medya aracılığıyla haberleşmeler pekişti. O dönem Abhazya'da olan bir yakınım bana biriyle tanıştığını ve mutlaka hikâyesini dinlememi söyledi. Hikâyesini dinlediğim o amcanın bana anlattığı hikâye ile halamızın anlattığı hikâye birebir örtüşüyordu. Demek ki buradan göç eden o amcamız Abhazya'ya ulaşmış ve sülalemizin bir kolunu orada yaşatmıştır. Yalnız Abhazya'ya gittikten sonra dinini değiştirmek durumunda kalıp Hristiyan olmuş. Buradan anladığımız kadarıyla tam bir vatan aşığı olanlar dinini değiştirmek pahasına, her ne şartta olursa olsun anavatanında tutunurum diyerek geri dönüş sağlamışlardır”³³⁴.

Abhazya'da kalan akrabaları ile yıllar sonra buluşabilen Orhan Bey'in ise hikâyesi ise şu şekildedir;

“Çevremden Abhazya'ya gidip gelenler bana o dönemlerde Hurhmal (kendi sülalesi) soyundan bir kadının fotoğrafını gösterdiklerinde, Türkiye'de yaşayan halalarım ve amcalarım sima olarak çok benzettim ve o zaman çocukken dedemin anlattıkları bende çağrışım yaptı. Dedemin anlattığına göre, en büyük abisi 18 yaşındayken buradan Abhazya'ya gitmiş ve bir daha

³³³ Yavuz Tokcan, G.T. 05.03.2019, Sakarya.

³³⁴ Yusuf Yıldırım, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

gelmemiş. İşte bende 1992'de Abhazya'ya gittiğimde bana fotoğrafını gösterdikleri kadını buldum ve babamın yaşıtı olduğunu öğrendim. Dedem bana çocukluğumda oraya giden abisinden ve bazı isimlerden bahsedirdi. Bende hatırımda kaldığı kadarıyla bu isimlerden bahsettim ve bana fotoğrafını gösterdikleri kadının, yıllar önce Abhazya'ya giden dedemin abisinin kızı olduğunu öğrendim. Yani babamın amcasının kızıymış aslında, o zamanlar 85 yaşındaydı vefat edene kadar böyle bir bağ oluştu aramızda. Sonraları o büyük halamızın torunu olan Manuella Düzce'den Gablia sülalesine evlendi. Onun halasının kızı ise Cgerda (Adapazarı Soğuksu) köyüne evlendi³³⁵.

Ferruh Bey'in Abhazya'ya gidiş hikâyesi şöyle;

“Ben 1989 yılında Abhazya'ya gittim. Beni buna iten şey ise Gürcü-Abaza Savaşının görüntü kayıtlarının buradaki derneklerde izletildiğinde hüngür hüngür ağlamam oldu. Ben ilk o zaman dedim ki, ben kimim? Nereden geldim? Nasıl ve neden bu topraklara geldim? Diye sorgulamaya başladım işte bu duygularla dedelerimizin gelmiş olduğu topraklar olan Abhazya'ya ilk olarak gittim geri döndüm, sonra tekrar gidip döndüm, üçüncü kez ise bundan sonraki ömrüm Abhazya'da geçmeli diyerek kesin dönüş yaptım³³⁶”.

Derlenen tüm bilgiler ışığında, yüz elli beş yıllık bir süre geçmesine rağmen, Abaza göçmenler, ne vatanlarına duydukları bağlılığı ne atalarının yaşadığı sıkıntıları unutmuş değiller. Nesiller arası yaşanan duygu deformesine, bireyselliğe doğru dönüşmeye rağmen hatta yaşadığımız hız çağının neticesinde, çabukça tüketilen değer yargılarına rağmen ata kültürlerini yaşatmak adına Türkiye Diasporası'nda yaşayan Abaza halkının büyük bir çabası olduğu görülmektedir.

İ. Abaza Halkında Hiyerarşi

Bu noktada bazı Abaza gruplarını incitmemek, üzmemek adına, sosyal sınıflaşmadan bahsetmekten imtina edildiğini belirtmek gerekir. Sosyal sınıflaşma konusunda hemen herkes Osmanlı Devleti'ne intikal edildikten sonra bu sınıflaşmış yapının ortadan kalktığını net bir şekilde ifade etmektedirler. Fakat kısmen de olsa, yine de kimin bey kimin asilzade veya sahipli soydan geldiğinin biliniyor olması dikkat çekmektedir. Bu sebeple katılımcılarımız hiç bir sülalenin isimlerini paylaşmadan oldukça yüzeysel biçimde başlıklar halinde bu konuya değinmişlerdir³³⁷. Abhaz halklarında sosyal statüler, altı gruptan meydana gelmektedir. Bu gruplar, yapmış olduğumuz sözlü tarih çalışmasından elde edilen veriler ışığında tarafımızdan derlenerek aşağıda verilmiştir.

³³⁵ Orhan İpar, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

³³⁶ Ferruh Yıldırım, G.T. 13.04.2019, Sakarya.

³³⁷ Gerçek şahıslar ile görüşme yaptığımızı dair elimizde belge ve ses kayıtları bulunmaktadır. Gerekli duyulduğu takdirde, isimleri verilmeden Kaynak kişi 1,2 vs. şeklinde dipnotta aktarım yapılacaktır.

- İlk sırada, *Apsınah* adı verilen (Ah = kral) (Apsa = imparator) yönetici sınıf yer almaktadır. Kral soyu Abazalarda iki aileden gelmektedir. Bu aileler *Açba* ve *Çaçba*'dır.

- İkinci sırada, *Tavad* ismi verilen prens-derebeyi diyebileceğimiz grup yer almaktadır.

- Üçüncü olarak, *Aamısta* ismi ile bilinen asilzade sınıf yer almaktadır. Abazalar bu grubun toplum nazarındaki durumunu tanımlamak için *Tavad*, *Aamısta* olmadan, *Aamısta* ise *Tavad* olmadan olamaz. Bir anlamda devlet memurluğundaki ilişkilere benzetmek mümkündür. Tavad grubunun bütün işlerini Aamısta grubunun gördüğü bilinmektedir.

- Dördüncü sırada ise *Anhayü* veya *Amhayütska* isimli bağımsız toprak sahipleri yani hür köylüler yer almaktadır. Bu sınıf ne bey ne de köledir.

- Beşinci sırada ise *sahipli* (köle) sınıfı yer almaktadır. Bu sınıf İslâm teolojisindeki kabul edilen kölecilik ile benzerlik göstermektedir.

- En son sırada ise *Tığyıp* ismi verilen esirler yer almaktadır. Bu grubun Abaza soyundan olmadığı yani devşirme oldukları bilinmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki Yeniçeri Ocağı'nın işleyişini benzetilen bu devşirme usulünde, satın alınan çocuklar, zamanla sahibinin liyakatine göre bir soyadına sahip olup, evlendirilip hür bırakılırdı. Bu sayede aralarında kurulan akrabalık neticesiyle yıllarca süren bir ilişki bağı kurularak artık bu iki aile akraba sayılır ve birbirlerinin çok uzak kuşakları arasında bile evlilik yasaklanırdı.

Kuzey Kafkasya'da yaşarken bir hiyerarşik yapı mevcut olmakla beraber bahsi geçen bu yapının ne Osmanlı Dönemi'nde ne de Cumhuriyet Dönemi'nde devam etmediği bilinmektedir. Sadece bu yapının izdüşümleri ve bu feodal ilişkilerin isimleri günümüze ulaşmıştır. Karasu Kaynarca'da biri kral diğeri ise bey sülalesinden gelen iki ailenin olduğu bilinmektedir. Fakat hiçbir zaman statü anlamında bu hiyerarşik düzeni köylerde yaşatmamışlardır.³³⁸

Söz konusu durum ile alakalı bazı küçük çaplı örneklerin yaşandığı da bilinmektedir. Bu konuda yaptığımız bir görüşmede katılımcı kişi, babası ile olan bir anısını paylaşıyor;

“Ablamı istemeye Abaza sülalesinden biri geldi, yurtdışında çalışan iyi bir aile olarak biliniyorlar. O zamanlar para birimi olarak mark çok kıymetli, aracı olan kişi de mark ile maaş aldığını, bu kişinin ablamı çok rahat ettirecek

³³⁸ Nevzat Altan, G.T. 28.05.2019, Sakarya; Turhan Kumaş, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

bir aile olduğunu söylerken babam orada aracı kişinin sözünü keserek sülalesi temiz mi? diye soruyor. Toplumda, dürüst, erdemli, hak yemeyen ve çok merhametli birisi olarak bilinen ve öyle anılan babam bile şartları ne kadar iyi olursa olsun kızını bir köle sülalesine vermek istemedi. Yani sınıfsal yapının bir izdüşümü bu durum’’³³⁹.

Fakat Osmanlı Devleti’ne göç ile gelmeden önce bu hiyerarşik yapının tam manasıyla etkin olduğu bilinmektedir. Bizzat Gorbaçov döneminde Kültür Kurumu’na giderek yaptığı bireysel çalışmaları aktaran Nevzat Bey, sürgün ile gelen halkın yarısından fazlasının hatta çok ciddi rakamlarda bir nüfusun asilzade ve beylerin telkin ve teşvikleri ile Osmanlı Devleti’ne intikal ettiklerini ifade etmektedir. Böyle bir telkin yönteminin, Osmanlı ile sıkı ilişkileri olan burjuva sınıfının kendi çıkarlarına uygun olması sebebiyle yaptığı kuvvetli bir ihtimal olarak görülebilir³⁴⁰.

J. Abaza Halkında Geleneksel Sözlü Hukuk (Layxaa Kabza ve Ayhabılık) Hakkında

Abaza halkının kendi içerisinde, dışa kapalı olan sosyal ve kültürel kurallar bütününe oluşturan yapıya verilen isim *Layxaa Kabza*’dır. Bu kurallar bütünü toplumun düzen, bütünlük ve huzur içerisinde yaşaması amacıyla oluşturulmuş sözlü hukuk kuralları maiyetindedir. Kamusal işleyişi ve sosyal hayatı bozacak her durum *Layxaa Kabza* gereği çözüme kavuşturulurdu. Abaza topluluğuna mensup olan her birey bu kuralları bilmekte ve uygulamaya çok özen göstermektedir. *Layxaa Kabza* kültürünü detaylandırmak adına yapılan görüşmelere aşağıda yer verilecektir.

“Abhaz halkları, belli bir devlet geleneği olan, kralları olan, sarayları, surları, kaleleri ve medeniyete ait gördüğümüz her türlü yapıyı bünyesinde barındıran bir halktır. Ama hiçbir zaman cezaevleri olmamıştır. Bu suç işlenmiyor anlamına gelmiyor. Abhazların kendilerine ait yazılı olmayan fakat kendi içlerinde uyguladıkları ismi “Layxaa – Kabza” olan hukuk kuralları vardır (kültürel miras). Bu bir otokontrol mekanizmasıdır. Bu kurallara göre; Ayhabılar, (halkın bilirkişisi) yani arabulucular, kamusal alanı bozacak, ayıp sayılacak, yüz kızartacak her türlü suçu cezalandırırlardı. Burada suçun niteliği önemlidir. Eğer adam öldürme gibi büyük bir suç varsa bölgede olan ve denize dökülen bir akarsuyun (Kafkas dağları coğrafi yapı gereği akarsuların, dere yataklarının kırsal yaşamın içinde olduğu bir bölgedir) öteki tarafı gösterilerek suçu bizzat işleyen kişi ve ailesi suyun öteki tarafına tecrit edilirdi’’³⁴¹.

³³⁹ Kaynak kişi 1 (bu kişinin verdiği bilgilerin kayıtları elimizde mevcuttur). G.T.21.04.2019, Sakarya.

³⁴⁰ Nevzat Altan, G.T. 28.05.2019, Sakarya.

³⁴¹ Turhan Kumaş, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

Bu tecrit edilme olayından sonra ise mağdur olan tarafa, kendisine haksızlık yapan tarafın peşine düşme hakkı, kısasa kısas uygulama hakkı verdikleri bilinmektedir. Suçun cezasını bizzat bütün ailenin çekmesinin en büyük sebebi ise aile üyelerinden herhangi birinin o bölgede kalıp düşmanlık etmeye devam edebilme ihtimalidir. Bundan başka hem suçsuz olan aile bireylerinin olaydan etkilenmemesi için hem de huzursuzluğun devam edeceğine inanıldığı için bütün aile fertlerinin toplu şekilde bölgeden gönderildikleri bilinmektedir.

Bu kurallar bütünü hakkında İrfan Bey'in yorumu ise;

“Büyük ölçüde insanları yanlış yapmaktan, ayıp yapmaktan, onur kırıcı davranmaktan alıkoyan bir kurallar bütünüdür. Kendimizi küçük düşürmekten ziyade çocuğumuzu, eşimizi, dostumuzu küçük düşürmekten de korkarız. Biz arkadaşlarımızdan, arkadaşlarımızın çocuklarından bile utanır, ahlâka uymayan davranışlardan sakınıyoruz³⁴²” şeklindedir.

Buradan hareketle, bu sözlü kurallar bütününe uyan kişilerin suç işleme, kabahat yapma olasılıklarını çok aza indirdiğini söylemek mümkündür.

Fakat yine de onur kırıcı suçlar, asılsız dedikodular, ölümle sonuçlanan suçlar gibi birçok sorun yaşanabilmiştir. Böyle durumlarda ise köy heyeti (konsey) toplanır ve ölümle sonuçlanan ciddi bir suç işleyen ailenin köyden sürgün edilmesine karar verir.

“Bizzat kendi köyümüzde bu yaşandı. Ama o giden ailenin malı, mülkü (o zaman mal mülk demek bolca toprak demek) çok fazla olduğu için bu arsaları kendi soydaşlarımızdan satın alabilecek olan çıkmadı ve bu sebeple onların toprakları başka soydan gelen ailelere satıldı³⁴³”

Recai Bey Apsuva (Abaza) olmanın en önemli kriteri olarak gördüğü Layxaa Kabza hakkında;

“Abhazlar bu konuda o kadar onurlu bir değerlendirme yapmışlar ki. Eğer işlenen suç gerçekten toplumun düzenini bozacak, yüzünü kızartacak bir suç ise o toplumdan tecrit olursun. Abhazlarda fiziki bir cezaevi yoktur cezaevi tüm dünyadır. Bir kere bir suç işlenirse, hayatın boyunca o yük ile yaşamak durumunda kalırsın, bu sebeple suç işleme oranı çok aşağıda olmuştur. Çünkü suçu işleyen kişi yalnızca kendisi ceza çekmiyor, kardeşi, amcası, yeğenleri vs. herkes bu suçun sorumluluğunu almış oluyor. Kabza'nın bende ki tam karşılığı utanma duygusudur. Bir insanda utanma duygusu varsa, yüzü kızarıyorsa benim için Apsuva olmak budur. Yani bir sülalesi, adı, sanı olmasına gerek yoktur. Eğer yüzü kızarmıyorsa, utanç duymuyorsa, isterse Aamısta (Apsuva

³⁴² İrfan Okuyucu, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

³⁴³ Nevzat Altan, G.T. 28.05.2019, Sakarya.

*hiyerarşisinde üst sınıf) sülalesinden olsun zerre kadar Apsuva değildir. Tek kriterim bu diyebilirim*³⁴⁴ şeklinde yorumluyor.

Tecrit edilmenin ise belirli usul ve esasları vardır. Kabahatli olan kişinin köyden çıkmayı kabul etmesi demek zaten cezasını kabul etmesi demektir. Bu sebeple asıl olan, tecrit ile cezalandırılan kişinin onurunu korumak, onurunu ezmemek, incitmek, şerefini ezmek ve kırmamaktır. Göç eden kişinin hakları bulunmaktadır. Bu hakla, evveliyatını, eşyasını, hayvanını toparlayıp gitmek, satacak taşınmaz mülkünü elden çıkaracak kadar kısa bir süre vermek ve göç esnasında korunma sağlanması başlıca hakları olarak zikredilmektedir. Büyük suçlarda tecrit olmakla birlikte, ufak tefek suçlarda ise genellikle *Ayhabı* ismi verilen köy büyüklerinden ve köyün akil insanları tarafından oluşturulan heyet önünde barış sağlandığı görülmektedir. İşlenen suç, her iki taraf objektif bir şekilde dinlenmek şartıyla heyet tarafından bir karara bağlanır ve bu karar kesin hüküm niteliğinde sayılırdı. Suçun niteliğine bakılarak, bazen kabahatli kişinin elleri bağlanarak, mağdur kişiden tüm heyet önünde özür diletilmesi de uygulanan cezai yöntemler arasındadır. Söz ettiğimiz bu sosyo-kültürel durum, tarihsel süreç içerisinde şekil değiştirerek günümüze kadar gelmiştir. Yani ilk gelinen dönemlerde farklı bugüne gelene kadar farklı şekillerde uygulanmıştır. Bugün yaşanan bütün davalar devlet hükmünde görüşülürken, Apsuva kültüründe görüşülen durumlar, kültürel hayat, yaşam tarzı, adet, gelenek ve görenek bazında devam etmiştir.

Söz konusu heyetin toplanarak almış olduğu en yakın ve en son karar 2008 yılında yapılan toplantıda alınan karar olmuştur. Toplam elli iki köyün birleşerek, düğün ve cemiyetlerde silahlı ve ateşli herhangi bir madde ile kutlama yapması yasaklanmıştır. Buna göre, herhangi bir cemiyette (düğün, sünnet, nişan vs.) sevincini silah ateşleyerek kutlayan kişi veya kişilerin hiçbir cemiyetine gidilmeme esas kabul edilmiştir³⁴⁵.

Yukarıda bahsettiğimiz heyeti oluşturan ve kararları alan kişilere *Ayhabı* adı verilmektedir. *Ayhabılık*'ın, bugün Apsuva halklarının hayat tarzında önemli bir yere sahip olduğunu kaydettik. Toplu halde yaşayan Abaza halkının olduğu bölgelerde, köylerde, derneklerde, sözüne kıymet verilen, aldığı kararlar uygulanan ve birçok organizasyonda ağırlığı ve saygınlığı olan kişiler *Ayhabı* ismi ile bilinmektedir.

³⁴⁴ Recai Mutlu, G.T. 21.04.2019, Sakarya.

³⁴⁵ Turhan Kumaş, G.T. 08.03.2019, Sakarya.

Yapılan röportajlar bazında değerlendirdiğimizde bir *Ayhabı*'nın genel özellikleri şu şekildedir.

- Dürüst ve namuslu olmak.
- Hak ve adalete uygun davranmak.
- Tecrübeli olmak.
- Saygın olmak. (kendini toplum içinde kanıtlamak)
- Geçmişini temiz olmak.
- Olgun olmak, yaşını almış olmak³⁴⁶.

³⁴⁶ Ömer Faruk Karaca, G.T. 20.02.2019, Sakarya. Burada yaşını almış olmaktan kasıt, belli bir olgunlukta olmaktır. Yaşlı olmak anlamında değildir. “Çünkü biz Apsuvalılar, her zaman bilgi ve birikime önem vermiş bir toplum olduk. Sakarya’da görev yaptığım dönem, kalan boş vakitlerimde hep araştırmalar yapardım bir gün ismini çok sık duyduğum ve aranan bir kişiyi merak edip kayıtlara baktım. Fakat aynı sülaleden ve aynı isimden birkaç kişi olduğunu gördüm. Biri 86 yaşında, biri 79, biri 67 yaşında, bir diğeri ise 54 yaşında idi. Çağrılan isim ise 54 yaşında olanıydı. Sebebi ise açıkça, hem eski dilde hem yeni dilde okumayı biliyor olması idi. Bu durum da bize yaşa bakmaksızın bilgiye önem verdiklerini gösterir”.

SONUÇ

Kafkasya coğrafyasına, asırlar boyunca duyulan ilgi, merak ve işgal hareketlerinin gerekçesi, mevcut doğal zenginliklerinden ve coğrafi konum olarak öneminden kaynaklanmaktadır. Bölgede yaşayan halklar ise bu bilinçli yapılan işgal hareketlerine aynı tavır ve şiddetle karşılık vermiştir. Günümüzde etki ve izdüşümlerini hissedebildiğimiz bu tür hadiselerin, en çarpıcı örneği ise Kafkasya'nın yerli halkı olan ve bölgede arkaik zamanlardan beri varlığını bildiğimiz Çerkes halklarına uygulanan sürgün politikasıdır. 16. yüzyılda bölgede yükselmeye başlayan Rus kuvvetleri, Kafkasya'da temiz bir etnik kimlik oluşturabilmek adına çok çetin ve acımasız önlemler almıştır. Bilinçli bir program dâhilinde yapılan Rus askeri faaliyetleri, burada yaşayan tüm Kafkas ırklarına boyun eğdirene kadar artan bir şiddet ile devam etmiştir. Çerkes halkları bu tutum karşısında takriben yüzyılı aşkın bir süre Rus güçlerine karşı öz topraklarında vatan savunmasına girişmiştir. Sadece Çerkes halklarının değil bütün Kafkasya halklarının giriştiği bu bağımsızlık mücadelesi, Çeçen liderlerinden olan Şeyh Şamil'in 1859 yılında teslim olmasına kadar devam edip, Çerkes halklarının vatanlarına veda etmesi ile son bulmuştur. 1860 ve 1865 yılları aralığında kitlesel bir göç hareketi ile Osmanlı Devleti topraklarına göç eden bu halklar 1864 baharında “*Büyük Çerkes Sürgünü*” olarak bilinen göç hareketi sonucunda ciddi bir nüfus ile vatanlarından çıkarılmıştır.

Kafkasya'da direnişin zayıflaması ve büyük çapta bir nüfus kaybının yaşanması ile sürgün sürecine ara veren Ruslar, zararsız olarak nitelendirdiği ve merkezi bölgeye uzak kalan kısımlardaki halklara çok fazla dokunmamıştır. Bölgede bu tür sebepler ile kalan Abaza halkları ise direnişlerine bir süre daha devam etmişlerdir. Bu direniş hareketi sonucunda özellikle tarihte 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı safında yer alan Abaza halkları, Ruslar tarafından “*suçlu halk*” ilan edilmiştir. Bu gerekçe ile Abhazya toprakları hemen hemen tamamen insansız kalacak şekilde bir sürgün hareketi daha geçirmiş ve Osmanlı Devleti'nin topraklarına gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yeni yerleşim toprağı olarak Çerkes göçmenler açısından tercih edilmesinde bazı sebepler bulunmaktadır. Bu sebepler şu şekilde sıralanabilir.

- Osmanlı Devleti'nin İslamiyet'in sancaktarı pozisyonunda olması ve göçmen halkının neredeyse tamamının Müslüman olması.

- Çerkes halklarının vatanlarına sınır bakımından hem karadan hem denizden en yakın bölgenin Osmanlı Devleti'nin olması.
- Osmanlı Devleti ile Kafkas halklarının münasebetlerinin çok eskiye dayanıyor olması. (köle, tuz, gemi vs. ticareti)
- Rus-Osmanlı Savaşları'nda, Çerkes halklarının genellikle Osmanlı safında yer alması ve Osmanlı Devleti'nin Çerkes halklarıyla iyi ilişkiler kurup, bu halkları, her daim Rus kuvvetlerine karşı bir güç olarak kullanması.

Bu saydığımız sebepler ile Osmanlı Devleti sığımlı olacak ilk coğrafya olarak görülmektedir. Meseleye öncelikle olası bir göç durumunda bir ülkenin hangi şartlarda göç kabul edebileceğine bakmak gerekmektedir. Buna bağlı olarak iyi ekonomiye sahip, refah düzeyi yüksek, güçlü bir ulus bir göç akınına daha çabuk adapte olurken, ekonomisi kötü ve yetersiz hükümetler veya devletlerde söz konusu olan bir göç hareketinde çeşitli sorunlar görülmektedir. Aynı zamanda göç ile gelen topluluklardan en üst düzeyde faydalanabilmenin en belirgin özelliği de yine ekonomik gelişmede yatmaktadır.

Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenler ile ilgili bazı faydalı durumların olduğu açıktır. Özellikle Çerkes/Abaza halklarının askeri gücünden yarar sağlanacağı genel olarak kabul görmüş bir gerçektir. Buna ilaveten Osmanlı Devleti'nin boş miri arazilerin değerlendirilmesi ve bataklıkların ıslah edilmesi gibi bir takım düşüncelerinin olduğunu da bilmekteyiz. Tabi ki söz konusu bütün bu durumların Osmanlı Devleti açısından özellikle düşünülüp, bir program dâhilinde gerçekleştiğini söylemek güçtür. Hiçbir devletin böylesine acı bir tabloyu tümünden bir çıkar ve politika doğrultusunda gerçekleştirip kurgulaması varsayımdan öteye geçemez. Ne olursa olsun gelecek olan Çerkes/Abaza halkı çaresizdir. Söz konusu Çerkes/Abaza göçmenleri vatansız, ailesiz ve yurtsuz kalmıştır. Bu durumun sonucunda ise aidiyet duygusundan yoksun, güvensiz, ürkek bir pozisyon ortaya çıkmıştır. Bedenen ve ruhen çökmüş, hem duygusal hem fiziksel şiddete maruz kalmış Çerkes/Abaza halkı hastalıklarla, ölümle mücadele ederek, diline, örf ve geleneklerine yabancı, havasına, dokusuna, suyuna yabancı bir milletin topraklarında kendini yeniden var etmek zorunda kalmıştır.

Bu noktada gelen Abaza göçmenlerin günümüzde yaşayan nesilleri ile yapılan görüşmeler sonucunda, göçmenlerin kendilerine sıfırdan bir hayat kurmada oldukça başarılı oldukları söylenebilir. Adapazarı ve civarında büyük oranda iskânı sağlanan Abaza halklarının bu bölgelere yerleşmelerinde genel anlamda sözlü bir

anlatım mevcuttur. Bölgede yaşayan 3.kuşak Abaza halkının torunlarının aktarımlarına göre, Adapazarı ve civarının padişaha yakın bölgeler olması sebebiyle tercih edildiğidir. Buna ilaveten ikinci sırada göçmenlerin bahsi geçen yerlerde anavatanlarına coğrafya olarak benzemesi gelmektedir. Abaza halklarının göç sonrası geldikleri bölgelere hızlı adapte olduklarını söylemek mümkündür. Çünkü Abaza halkları kendi içerisinde, dışa kapalı bir sosyal hayat benimsemekteydi (Layxaa Kabza). Bu yaşam biçimi onların, civarda yaşayan etnik unsurlardan soyutlanarak kendilerine özgü bir kültürel mirası taşımalarına olanak sağlamıştır.

Göç meselesine her iki taraf açısından bakacak olursak Osmanlı Devleti'nin öncelikle vicdani ve insani boyutlarda bir tutum sergilemiş olduğunu görmekteyiz. Osmanlı Devleti bu sebeple gelen göçmenlere karşı iyi niyetli davranmıştır. Fakat her ne kadar olumlu bir yaklaşım sergilenmiş olsa da Osmanlı Hükümeti açısından Çerkes göçü meselesi ve gelen göçmenlerin durumları hiç de kolay ve sancısız olmamıştır. Bu yeni toplumlar, geldikleri bölgede geçici ve kalıcı sorunları da beraberinde taşıyarak bir arbede ortamı oluşturmuştur. Ayrıca bu arbede ortamında çok ciddi boyutlara varan, sosyolojik, psikolojik ve demografik anlamda sorunlar baş göstermiştir. Bu sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti'nin, bu göç dalgasını iyi idare etmesi gerekmiştir. Fakat bu iyi idare ortamının oluşabilmesi, Osmanlı'nın ekonomik gelişmişliği ile doğru orantılıdır. Göç hareketinin başarılı, sağlıklı, sorunsuz ve insani boyutlarda gerçekleşmesi açısından ekonomik büyüme çok önemlidir. Buradan hareketle Osmanlı Devleti'nin o dönem içinde bulunduğu şartlar, gelen göçmenlerin iskânının olumlu veya olumsuz sonuçlarını ortaya çıkarmak bakımından öngörü sunmuştur.

Dönemin şartları baz alındığında, Osmanlı Devleti'nin mali durumunun kötüye gidiyor olması oldukça sıkıntılı bir durum yaratmıştır. Dışta borçlanan ve kendi kendisine bile yetemeyen bir duruma düşen Osmanlı Devleti, gelen göçmenlere yeterli yardımı yapamamış ve bu durum zamanla halk nezdinde kötü bir imaj çizmesine sebep olmuştur. Hatta göçmen kitlesinin zaman içerisinde sayı bakımından artışı Osmanlı Devleti'nin, göçmenlerin temel gereksinimlerini bile karşılayamamasına, bu gereksinimler için sıklıkla yerli halktan yardım istemesine sebep olmuştur.

Çerkes muhacirler açısından meseleye baktığımız zaman ise oldukça yıpratıcı bir tablo görünmektedir. Vatanını terk etmek durumunda kalan bir halk için zorlu olan bu göç hadisesi, Çerkesleri çok derinden yaralamış ve acıtmıştır. Bir milletin

yok oluşundan kendini yeniden var etmesine sahne olan bu süreçte mevcut durumu kabullenerek en kısa zamanda yeni yaşamlarına adapte olmaya çalışan bu halk çok kısa bir zaman sonra yeni geldikleri toprağı vatan olarak bilip canı ve kanı ile hemen hemen her cephede mücadele etmiştir. Bu durum şu şekilde izah edilebilir. İnsanoğlunun doğası gereğı, olumsuz durumları kendi lehine çevirmeyi başarabilme becerisi vardır. Bu sayede, Osmanlı Hükümeti ve Çerkes/Abaza göçmenler yaşanan bu olumsuz havanın izlerini yok edebilmiştir. Buradan hareketle hem Çerkes göçmenleri, hem de Osmanlı Devleti göç hadisesini kendilerine uygun bir biçimde yönetmek için çaba sarf etmiştir. Bu noktada Osmanlı Hükümeti belirli bir iskân politikası gütmüştür. Saray çevresine yerleştirilen göçmenler padişahı olası bir tehlike ve tehdiye karşı korumak için kullanılmıştır. Aynı zamanda boş ve verimli arazilerde tarım yapmaları için iskân olunurken, bataklık ve kurak bölgelerde de yeni bir yerleşim oluşturularak bahsi geçen bölgeler şenlendirilmiştir. Bunlara ek olarak gayr-i müslim nüfusun yoğunlukta yaşadığı bölgelere, Çerkes/Abaza göçmenler yerleştirilmiştir. Hem bir denge unsuru sağlamak hem de milliyetçilik fikri ile olabilecek bir isyana karşı bir set oluşturabilmek adına böyle bir iskân metodu uygulanmıştır.

Çerkes sürgünü meselesine dış kamuoyundan baktığımızda özellikle İngiltere ve Fransa gibi büyük ulus-devletler nazarında, durumun insani bir yaklaşımdan uzak olduğunu görmekteyiz. Çerkes/Abaza meselesi, ulus-devletlerin menfaatleri doğrultusunda gündeme gelebilmiştir. En başta İngiltere, çeşitli kurgularla Kafkas halklarını oyalamıştır. Ayrıca söylemleri ile vaatlerden öteye gidememiş ve içerisini dolduramayacağı süslü propaganda cümleleri ile dıştan her türlü destek, sempati ve alâkayı göstermiştir. Fakat sıcak çatışma anında, Çerkes/Abaza halkını, Ruslara gösterdikleri mücadelelerinde yalnız bırakmışlardır. Ayrıca sürgün sürecinde ve sonrasında ne Osmanlı Devleti'ne ne de Çerkes/Abaza göçmenlerine, yardımda bulunmamıştır. Söz konusu bu durum ise tarihsel süre zarfında hiç değişmeyip, günümüze kadar aynı stratejilerle süregelmiştir. Maalesef, tabiatı gereğı stratejik öneme sahip bölgeler tarihsel sürece bakıldığında her zaman yaralı kalmıştır. Bu sebepler ile dünya zenginliklerinin her zaman en fazlasını elde etme hırsları olan güçlü uluslar, içlerine düştükleri bu zaaftan hiçbir zaman kurtulamamışlardır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. MKT. DV 202/41/ 2

BOA. MKT. MHM 181/88

BOA MKT. MHM 178/47

BOA. MKT. MHM 220/73

BOA. MKT. MHM 182/56

BOA. MKT. MHM 270/73

BOA. MKT. MHM 307/85

BOA. MKT. MHM 231/73

BOA. MKT. MHM 232/27

BOA. MKT. MHM 306/39

BOA. MKT. MHM 312/75

BOA. MKT. MHM 266/1

BOA. MKT. MHM 238/25

BOA. MKT. NZD 315/20/2

BOA. MKT. NZD 308/97/1

BOA. MKT. NZD 308/97/1

BOA. MKT NZD 308/97/2

BOA. MKT. NZD 314/19

BOA. MKT. NZD 327/1

BOA. MKT. NZD 362/66

BOA. MKT. NZD 308/97

BOA. MKT. NZD 352/93

BOA. MKT. NZD 353/100

BOA. MKT. NZD 362/72

BOA. MKT. NZD 358/96

BOA. MKT. NZD 364/63

BOA. MKT. NZD 359/9

BOA. MKT. NZD 308/97

BOA. MKT. NZD 314/19

BOA. MKT. UM 567/45

BOA. MKT. UM 407/32

BOA. MKT. UM 405/31/1

BOA. MKT. UM 405/40

BOA. MKT. UM 407/32

BOA. MKT. UM 417/100

BOA. MKT. UM 430/44

B. Kitap ve Makaleler

Açma, Bülent ve Kübra Yenişen, “Kafkasya’nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler”, **Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt 22, Sayı 2 , Yıl 2013, Manisa, ss. 131-149.

Açugba, Timur, **Kronolojik Abhazya Tarihi**, çev. Oktay Chkotua, Yeni Anadolu Yayınları, İstanbul, Nisan 2015.

Akyüz Orat Jülide, Nebahat Oran Arslan ve Mustafa Tanrıverdi, **Osmanlı’dan Cumhuriyete Kafkas Göçleri (1828-1943)**, Eser Ofset ve Matbaacılık Yayınları, Kars 2011.

Aleksey Argun, Anzor Agumaa, Bacgur Sagaria ve diğerleri, **Abhazya Tarihi**, Ed.

Stanislav Lakoba ve diğerleri, çev. Uğur Yağanoğlu, Ömür Matbaacılık, İstanbul, 2014.

Aslan, Cahit, “Türk-Rus-Gürcü İlişkilerinin Merkezindeki Ülke: “Abhazya”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Sayı 16, Nisan 2009, ss. 1-13.

Aslan, Cahit, “1864 Trajedisi”, **Sürgün**, Kaf-Dav Yayınları, Ankara, 2011, ss.89-116.

Aslanlı, Araz, “Bölgesel ve Küresel Dengeler Açısından Abhazya Sorunu”, **KARAM**, Sayı 5, 2005, ss. 116-136.

Aslantaş, Selim, “Osmanlı-Rus İlişkilerinden Bir Kesit:1826 Akkerman Andlaşması'nın Müzakereleri”, **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi**, Cilt 9, Sayı: 36, 2013, ss. 149-169.

Ayan Ergin, “Kafkasya Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1 Sayı: 2, ss. 19-50.

Aydın, Mustafa, **Abazalar**, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, Cilt 1., s. 1-3.

Baba (Papha), Anıt, Behice Bağ ve Adnan Özveri (Yağan), **Her Yönüyle Abhazya**, CSA Global Publishing Yayınları, İstanbul, Temmuz 2012.

Baddeley, John F., **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil**, çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1996

Bal, Faruk, “İslam Geleneğinde Göç Yönetiminin İlk Örneği Olarak Hicret ve Muhacirin İskânı”, **Türk-İslam Dünyasında Göç ve Göç Yönetimi**, Ed. Abdüllatif Çeviker ve Faruk Bal, Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 23-48.

Barlas, Cafer, **Kafkasya'nın Kurtuluş Mücadelesi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1990.

Berber, Ferhat, “19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler”, **KARAM**, 2011, ss. 17-49.

Berje, Adolf, **Kafkasya Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi**, çev. Murat Papşu, Chiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2010.

Berje, Adolf, **Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri**, çev. Murat Papşu, Ankara, 1999

Betrozov, Ruslan, **Çerkeslerin Etnik Tarihi**, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayınları, Ankara, 2009.

Bice, Hayati, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.

Bushuyev, S.K. “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kafkas Halkları ve Dağlı Halkların Bağımsızlık Mücadelesi”, Çev., Tarık Topçu, **Kafdağı Dergisi**, Yıl 1, Sayı 6-7, Ankara 1987, ss. 13-24.

Ceylan, Nezahat ve Oktay Özgül, “Eskiçağda Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 12, Aralık 2017, ss. 24-62.

Chochiev, Georgy, “1867 Abhaz Göçüne Dair Birkaç Rus, Osmanlı ve İngiliz Belgesi”, **Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi**, Eylül 2015, Yıl: 1 ss. 109-167.

Cordier, Brune de, “İslamiyet’in Kuzey Kafkasya’daki Etnik Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi Çeçenistan ve Dağıstan’ın Durumu”, **Birleşik Kafkasya Dergisi**, S.8, Eylül- Ekim- Kasım 1996, ss. 19-31.

Çeviker, Abdüllatif ve Faruk Bal, “Türk İslam Dünyasında Göç ve Göç Yönetimine Giriş”, **Türk İslam Dünyasında Göç ve Göç Yönetimi**, Ed. Abdüllatif Çeviker ve Faruk Bal, Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 11-20.

Çiçek, Nazan, “Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti”, **Sürgün**, Kaf-Dav Yayınları, Ankara, 2011, ss. 47-88.

Demir, Gülsen, **Toplum ve Göç**, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği Yayınları, Kasım 1996.

Deniz, Taşkın, **Siyasi Coğrafya Penceresinden Sorunlar Yumağı Kafkasya**, Pegem Akademi, Ankara, Ekim 2015.

Doğan, Ayşenur, “Osmanlı Devleti’nde Çerkes Muhacirlerin Eğitim Faaliyetleri ve Ğuaze Gazetesinde Eğitime Dair Yazılar”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 4, 2019, ss. 142-165.

Dumézil, Georges, **Kafkas Halkları Mitolojisi**, çev. Musa Yaşar Sağlam, Ankara, 2000.

Dursun, Davut, “Kafkasya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, İstanbul, 2001, ss. 158-160.

Düzenli, Tuncay, **Adapazarı ve Civarında Çerkes Muhacirlerin İskanı ve Uyum Problemleri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, Aralık 2006.

Erciyas, Jade Cemre, “21.Yüzyılda Kafkasya’ya Geri Göç: Adıge-Abhaz Diasporası ve “Dönüş”, (Çev., M. Nesij Huvaj), **Geçmişten Geleceğe Çerkesler Kimlik, Kültür ve Siyaset**, (Ed. Sevda Alankuş ve Esra Oktay Sarı), Kafdav Yay., Ankara 2014, ss. 435-448.

Erkan, Aydın O., **Tarih Boyunca Kafkasya**, Çivi Yazıları Yayınları, İstanbul, 1999.

Erşan, Mesut, “1. Dünya Harbinde Osmanlı Devleti ve Abhazya”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi Kafkasya Özel Sayısı**, Yıl 2, s. 144-162.

Gordin, Yakov, **Kafkas Atlantisi 300 Yıl Süren Savaş**, çev. Uğur Yağanoğlu, CSA Global Publishing, İstanbul, 2014.

Güvenç, Bozkurt, **Toplum ve Göç**, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği Yayınları, Kasım 1996.

Habiçoğlu, Bedri, **Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler**, Nart Yayınları, İstanbul, 1993.

Halaçoğlu, Yusuf, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK, Gazi Yayınları, Ankara 2014.

İpek, Nedim, “93 Harbi ve Göçler”, **Geçmişten Günümüze Asimilasyon ve Zorunlu Göçü Anma Etkinlikleri**, Fildişi Yayınları, Mart 2013.

Kanbolat, Hasan, “Kuzey Kafkasya’da Tarihi Yer Adlarına Dönüş Süreci”, **Birleşik Kafkasya**, Yıl: 2, Sayı: 8, 1996, ss. 46-51.

Karataş, Ömer, **Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla’ya İskânları ve Karşılaştıkları Sorunlar**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2002.

Karpat, Kemal, **Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Kasumov, Ali ve Hasan Kasumov, “Çerkeslerin Sürgünü ve Osmanlı İmparatorluğuna Yerleştirilmesi Sırasındaki Diplomatik Mücadele”, çev. Murat Papşu, **Kafkasya Yazıları**, Sayı: 6, 1999. ss.50-58.

Kaya, Yalçın, **Çerkesler I Tarih, Mitoloji, Gelenek**, Dahi Yayınları, İstanbul, 2015.

Kayayerli, Müjdat, Vedat Balkan, “Karaçay – Malkar Şöleni”, **Karaçay – Malkar Türkleri**, Haziran 1997 Afyon, ss. 1-7.

Keleş, Nejdet, “İndo-Germenlerin ve Germanlerin Kökeni, Dili ve Anayurdu Tezleri”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 22, 2015, ss. 77-92.

Kemaloğlu, Muhammet, “Kafkasya Tarihi – Etnik – Dini Yapısı Terekeme (Karapapah) Türkleri”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 32, Eylül-Ekim 2012, ss. 1-17.

Kırımlı, Hakan, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 25, 2002 Ankara, ss. 275-276.

Kırzioğlu, Fahrettin, **Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi (1451–1590)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1976.

Koday, Saliha, Zeki Koday, Zerrin Karakuzulu, “Gürcistan’da Batum-Poti Arasında Coğrafi Gözlemler”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, ss. 19-38.

Kreiten, İrma, “Kuzeybatı Kafkasya’nın Dize Getirilmesi: Kolonyal Hunharlıklar ve Avrupa’nın Sorumlulukları”, **Sürgün**, çev. Ö. A. Kurlmel, Kaf-Dav Yayınları, Ankara, 2011, ss. 169-180.

Kurat, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi**, TTK, Ankara, 1999.

Luxembourg, N., **Rusların Kafkasyayı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil**, çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1998.

Mccarthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımını(1821-1922)**, çev. Fatma Sarıkaya, TTK, Ankara, 2012.

Muhammadhanov, Muhammadhan, “Kızılordu’nun 50. Zafer Yılı ve Çeçenya”, çev. Musa Ramazan, **Birleşik Kafkasya**, Yıl 2 Sayı 5, Aralık- Ocak- Şubat, 1995-1996 Eskişehir, ss.24-28.

Namıtok, Aytek, **Çerkeslerin Kökeni**, çev. Aysel Çeviker, 1. Kitap, Kaf-Dav Yayınları, Ankara, 2003.

Nevruz, Yılmaz, “Kuzey Kafkasya Meselesinin Temel Stratejileri”, **Birleşik Kafkasya**, Yıl 2 Sayı 5, 1995-1996, ss. 1-15.

Oğurlu, Yücel, “Kuzey Kafkasya’da Konuşulan Dillere Genel Bir Bakış ve Dillerin Akrabalıkları Üzerine”, **Tarih Bilinci Dergisi**, Sayı 19-20, Kasım 2012, ss. 9-14.

Özbay, Rahmi Deniz, “Kuzey Kafkasya’dan Göçler ve Türkiye’de Kafkasyalılar”, **Türk İslam Dünyasında Göç ve Göç Yönetimi**, Ed. Abdüllatif Çeviker ve Faruk Bal, Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul 2016, ss. 267-290.

Özcan, Ufuk, “XIX. Yüzyıl Rusyası’nda Osmanlı Devleti’ne Karşıt Gelişen Başlıca Siyasal Akımlar ve Coğrafi Kapsamları”, **Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012.

Özlu, Zeynel, “19. Yüzyılda Düzce Kazasına Göçler”, **Bilig Dergisi**, Sayı 61, 2012, ss. 201-222.

Papşu, Murat, “Bir Adlandırma Sorunu: Abhaz mı? Abaza mı?”, **Nart Dergisi**, Sayı 5, Eylül-Ekim 2006, ss. 1-3.

Polo, Marco, **Seyahatname**, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.

Resulzade, M. Emin, **Kafkasya Türkleri**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul, 1993.

Richmond, Walter, “Çerkeslerin Yenilgisi ve Sürgünü”, **Sürgün**, çev. Ö. A. Kurmel, Kaf-Dav Yayınları, Ankara, 2011, ss. 166-168.

Sandıklı, Atilla, “Kafkasya Jeopolitiği ve Türkiye’nin Kafkasya Politikası” **Uluslararası Kafkasya Kongresi Bildiriler Kitabı**, (Ed. Hasret Çomak), Kocaeli Temmuz 2012, ss. 228-230.

Saydam, Abdullah, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, TTK, Ankara, 2010.

Saydam, Abdullah, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, TTK, Ankara, 1997.

Sımsım, Selçuk, **19 ve 20. Yüzyıl Abazaların Politik Tarihi (1770-1993)**, Apra Yayıncılık, İstanbul, Temmuz, 2016.

Şahin, Cemile, “Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu’da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırması Dergisi**, Cilt 5, Sayı: 8, 2016, ss. 2782-2816.

Taitbout De, Marigny, **Çerkesya Seyahatnamesi (1818 – 1823 – 1824)**, çev. Aydın Osman Erkan, Nart Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Taşagül, Ahmet, “Türk Tarihinde Göçler ve Stratejik Sonuçları”, **Türk Dünyasında Sürgün ve Göç**, Ed. Nesrin Sariahmetoğlu ve İlyas Kemaloğlu, Yeditepe Ofset, İstanbul, 2015, ss. 1-30.

Tathoğlu, Durmuş, **Göç Sosyolojisi Açısından Hicret**, Asistan Yayınları, 2013.

Tavkul, Ufuk, **Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1993.

Tavkul, Ufuk, “Sosyolojik Açıdan Kafkasya Halklarının Etnik ve Kültürel Birliği”, **Birleşik Kafkasya Dergisi**, Sayı 11, 1997, ss. 11-15.

Tekir, Osman “Kuzey Kafkasya’da Mevcut ve Potansiyel Etnik Çatışma Alanları”, **Kafkasya Çalışmaları**, Cilt:2, Sayı:3, 2016.

Temizkan, Abdullah, **Araftaki Kafkasya**, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Temizkan, Abdullah, “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beyler ile İlişkisi”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, İzmir, 2009, ss. 165-190.

Temizkan, Abdullah, “Rusya ve Osmanlı Devleti’nin Kafkas-Ötesinde Nüfuz Mücadelesi” , **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, İzmir, 2006, ss. 447-462.

Thaytsuhov, Mihail S., “Kafkas Savaşında ve Türkiye Modern Tarihinde Abazalar”, **Anavatanlarından Sürülüşlerinin 150. Yılında Çerkesler**, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayınları, Ankara, 2015, ss.39-44.

Turçanınov, G. F., **Kafkasya’da Bulunan Antik Eserlerin Keşfi ve Yazılarının Çözümlemesi**, çev. Kayhan Yükseler, Kafdav Yayınları, Ankara, 2009.

Türker, Ahmet Tolga, “Kuzey Kafkasya’da Aşırı İslamcılığın Yükselişi: Kafkasya Emirliği’nin Analizi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 68, Sayı 3, 2013, ss. 141-164.

Ülker, Süreyya, “Kuzey Kafkasya Ayrılırsa Rusya Yıkılır Mı, Güçlenir mi?”, **Birleşik Kafkasya Dergisi**, Sayı 2, Mart- Nisan- Mayıs 1995, ss. 63-66.

Ünal, Uğur, **Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I**, Seçil Ofset, İstanbul, 2012.

Ünal, Uğur, **Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri II**, Seçil Ofset, İstanbul 2012.

Yaldız, Fırat, “Diaspora Kavramı: Tarihçe, Gelişme ve Tartışmalar”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:18, Bahar 2013, ss. 289-318.

Yalçın, Cemal, **Göç Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

Yılmaz, Abdurrahman, “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri”, **International Periodical For The Leanguages, Literature and History of Turkish and Turkic**, Yıl 2, Ankara, 2014, ss. 1685-1705.

Yılmaz, Hasan ve Nihat Kaşıkçı. **Aras’tan Volga’ya Kafkaslar**, Ankara, 1999.

Yusuf İzzet, Met Çünatıko, **Kafkas Tarihi**, çev. Fahri Huvaj, Adıge Yayınları, Ankara, 2002.

Zürcher, Erik Jan, **İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

C. İnternet Alıntıları

Aslan, Cahit, Sefer E. Berzeg, Murat Papsu vd. , Biz Çerkesler, **Kafkas Dernekleri Federasyonu**,<https://media.turuz.com/Turkoloji/2017/2014-kesli-Biz-Cherkesler-Qafqaz-Dernekleri-Federasyonu-29s.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.05.2018).

Atılgan, Dilek, Emine Serin, Enver Günay, “Dünyada ve Türkiye’de Göç Yönetimi”,<http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/download/article-file/395572>, (Erişim Tarihi: 25.04.2018), s. 37-59.

Aydemir, İzzet, “Gönen-Manyas Çerkeslerinin Sürgünü”,<https://www.kaffed.org/bilgi-belge/tarih/item/203-gonen-manyas-cherkeslerinin-surgunu.html>, (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2018).

Çakaloğlu, Cengiz, “Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu (1905-1906)”, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423871752.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.05.2018).

Çerkesya, Kuzey Kafkasyalıların Osmanlı İmparatorluğu’na Yerleştirilmeleri, 18 Aralık 2018, www.cerkesya.org/Kafkasya/tarih/surgun-soykirim/1443-kuzey-kafkasyalilarin-osmanli-imparatorlugu-na-yerlestirilmeleri, (Erişim Tarihi: 15.05.2019), s. 62.

Ortaylı, İlber, Abhazya: Güzel Coğrafya Güzel İnsanlar, **Hürriyet**, 22.10.2016, 23:21, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/abhazya-guzel-cografya-guzel-insanlar-40256380>, (Erişim Tarihi: 12.05.2019).

Papşu, Murat, “Kafkas Göçü, Sürgün ve İskân”, <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/kultur/kafkas-gocu-surgun-ve-iskân.html>, (Erişim Tarihi: 03.05.2019).

Shenfield, Stephen D. , “**Çerkesler Unutulmuş Bir Soykırım Mı?**”, (çev. Berat Yıldız, Şamil Yurdusever), <https://docplayer.biz.tr/4557014-Cerkesler-unutulmus-bir-soykirim-mi-stephen-d-shenfield.html> (Erişim Tarihi: 05.01.2019), ss. 1-11.

Şimşek, Erdal, “21 Mayıs 1864: Çerkeslerin Kara Gününü Unutma II”, <http://www.yenisoz.com.tr/21-mayis-1864-cerkeslerin-kara-gununu-unutma-ii-makale-3325>, (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

Turhan, M. İbrahim, “Umudun Öldürülemediği Dağlar: Kafkasya”, Eylül 2003, www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=4&makaleid=2966 (15.03.2019).

Yasa, Işıl, “Kuzey Kafkasya’daki Etnik Kompozisyon ve Çatışmalar, 5 Haziran 2008, <http://www.bilgesam.org/incele/1000/-kuzey-kafkasya'daki-etnik-kompozisyon-ve-catismalar/#XQEKmJahnYU>, (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

Yasa, Işıl, “Tarihsel Açından Kuzey Kafkasya”, Haziran 2008, <http://www.bilgesam.org/incele/998/-tarihsel-acidan-kuzey-kafkasya/#.XQEP95ahnYU>, (Erişim Tarihi: 25.04.2019)

Yüksel, Hasan, “Kafkas Göçmen Vakıfları”, http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=19&sayi_id=1151&makale_id=13527, (Erişim Tarihi: 15.05.2019) ss. 475-490.

D. Sözlü Tarih Çalışması Kaynak Kişileri

Adil Öztop

Ferruh Yıldırım

İrfan Okuyucu

Metin Çokşen

Nevzat Altan

Orhan İpar

Oya Arutan

Ömer Faruk Karaca

Önal Kobaş

Recai Açıbe

Recai Mutlu

Recep Can

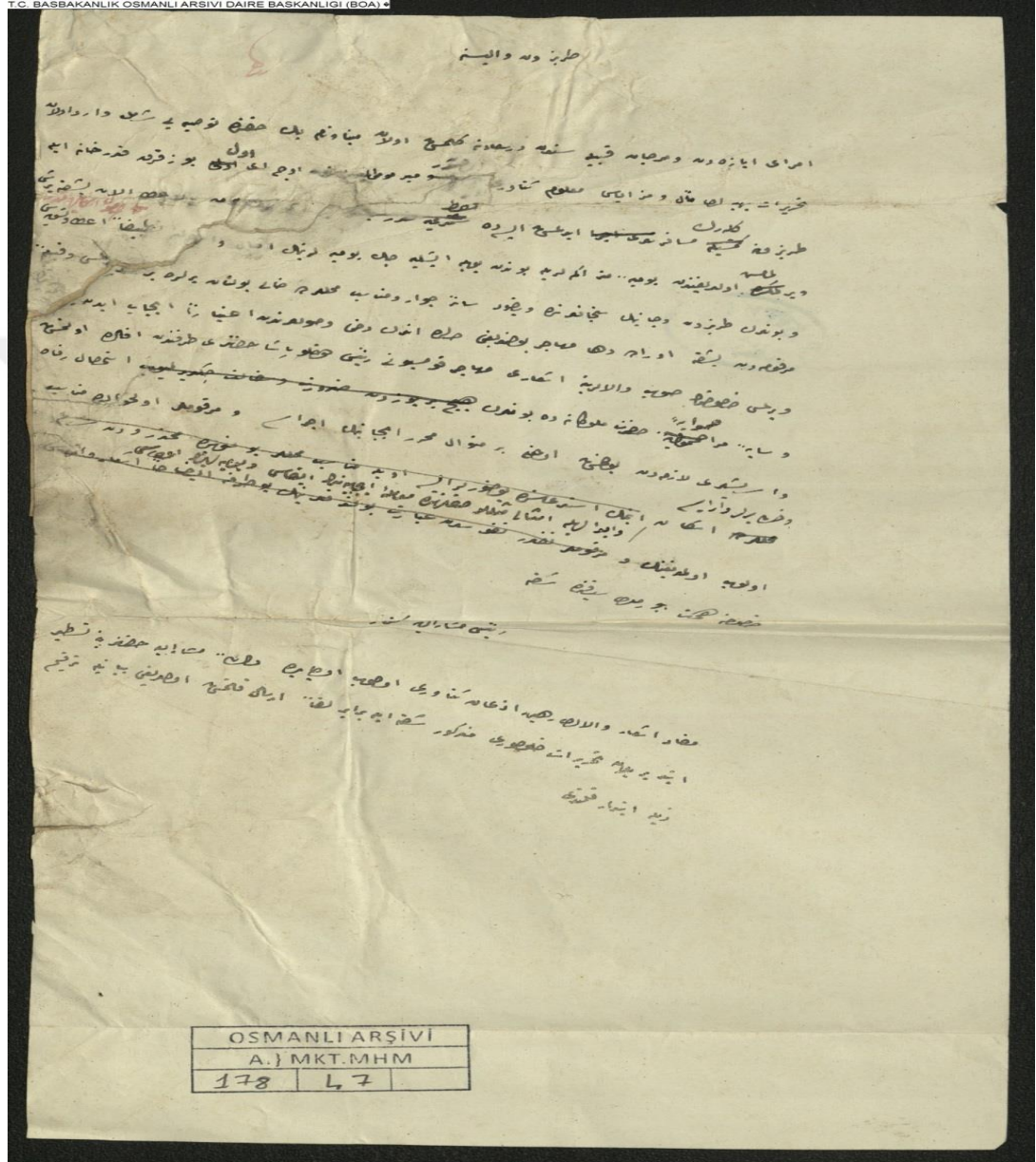
Turhan Kumaş

Yavuz Tokcan

Yusuf Yıldırım

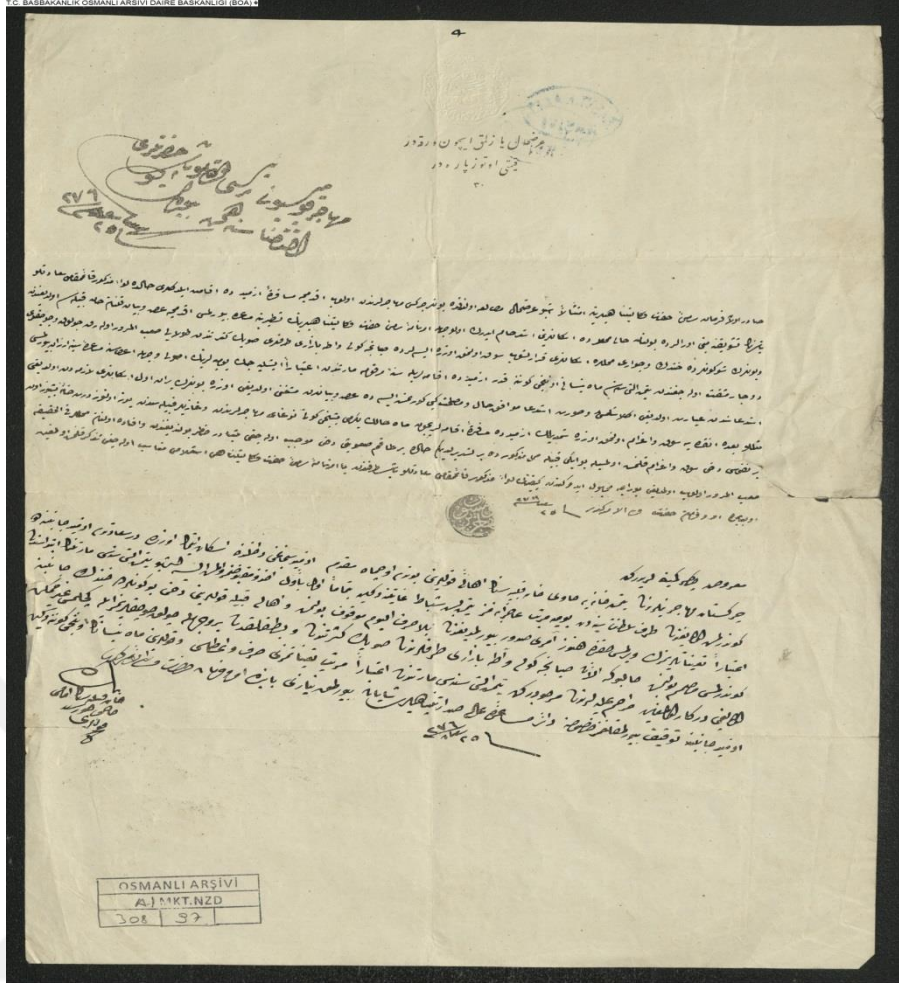

EKLER

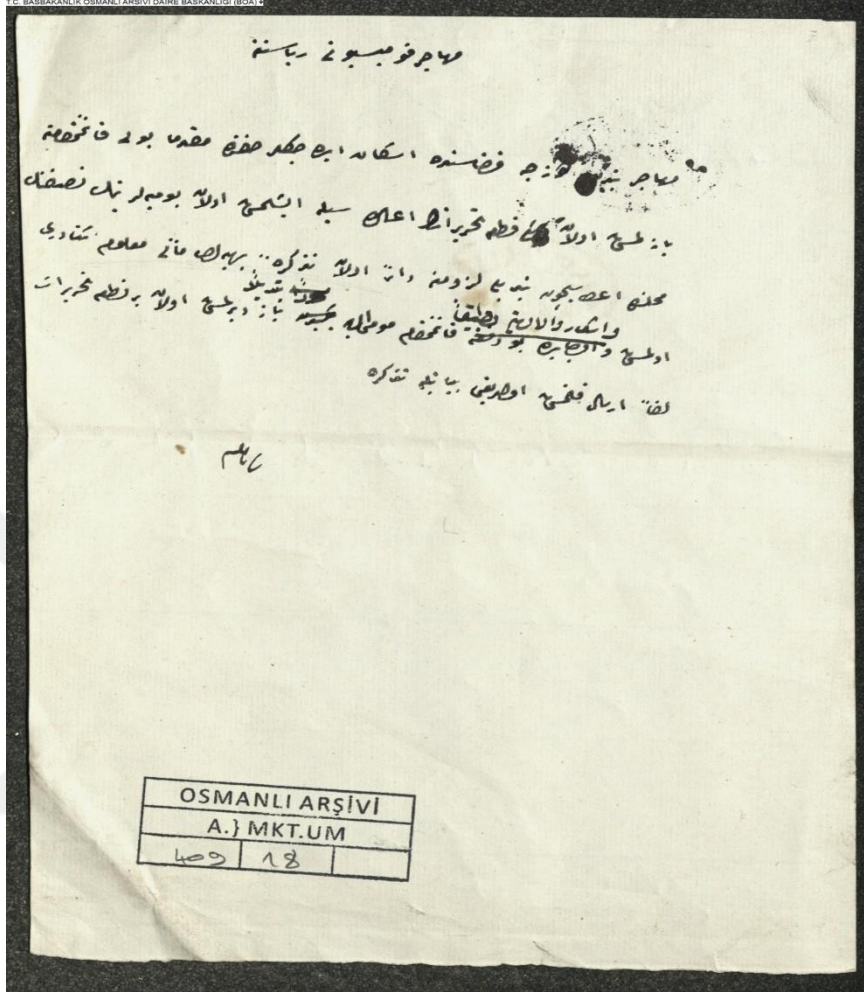
A.3.MKT.MHM.00178.00047.001

Ek-1 Abaza halkından olan göçmenlerin Trabzon Sancağı'na iskân edilmesi.

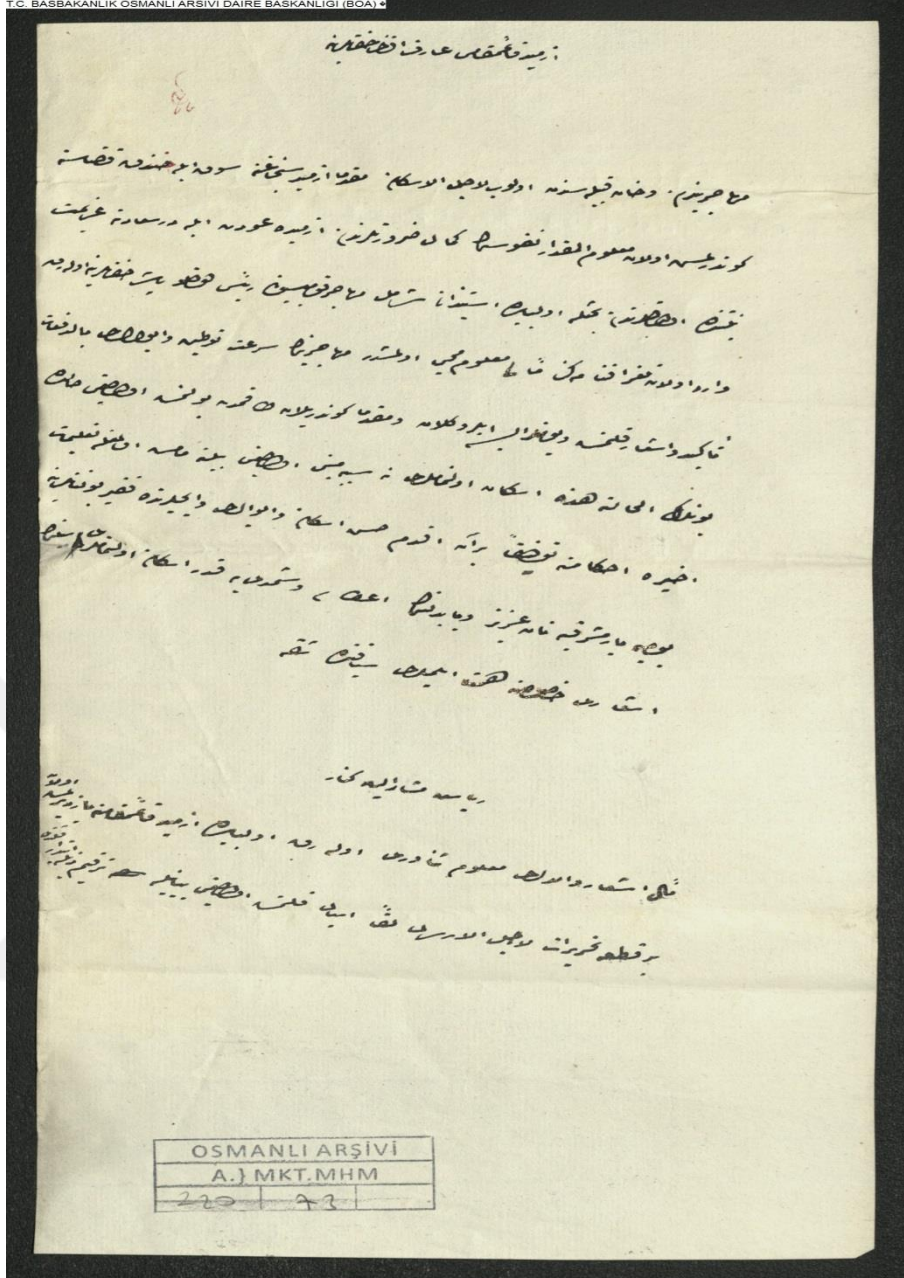
A.}MKT.NZD.00308.00097.001

Ek-2 İzmit'e yerleşmek isteyen Çerkes göçmenlerine yardım yapılması

A.}MKT.UM.00409.00018.001

Ek- 3 Düzce'ye yerleşecek olan göçmenlere yevmiye yardımı yapılması

A.} MKT.MHM.00220.00073.001

Ek- 4 Hendek bölgesine gelen muhacirlerin iskânlarının hızlıca yapılması ve fakir olanlarına yardım yapılması

Ek- 6 Sakarya'da bir Abaza Köyü, Çakallık.

Ek- 7 Sakarya Çakallık Köyü'nde bir Kültür Evi

Ek- 8 Sakarya akallık Köyü Barajı.

Ek-9 Sakarya şehrinden bir başka Abaza Köyü Soğuksu (Cgerda)

Ek-10 Soğuksu Köyü'nde, üniversiteli gençlerin de teşviki ile kurulan bir Kütüphane

Ek -11 Soğuksu Köyü Merkez Camii

Ek- 12 Düzce’de bulunan bir Çerkes/Abaza Köyü

Ek-13 Düzce Efteni Köyü Deresi

Ek-14 Sakarya/Adapazarı'nda yapılan Sözlü Tarih Çalışmasından bir kare

Ek-15 Adapazarı Yarca Köyünden Adil Öztop (solda) ve Balballı Köyünden Şafak Can (sağda)

Ek-16 Düzce Efteni Köyünden Turhan Kumaş (ortada), Sakarya Kalayık Köyünden İrfan Okuyucu (solda), Sakarya Beynevit (Altındere) Köyünden Orhan İpar (sağda).

Ek-17 Sakarya'da Ömer Faruk Karaca ile yapılan görüşmeden bir kare.

SÖZLÜ TARİH GÖRÜŞMESİ SORULARI

KİŞİSEL BİLGİLER HAKKINDA

- Bize kısaca kendinizi tanıtır mısınız? Adı Soyadı, yaşı, eğitimi, mesleği, sülalesi, yaşadığı yer.
- Annenizle ve babanızla (Büyük Dede ve Büyük Annenizle) Sakarya (Adapazarı) /Düzce / Kocaeli (İzmit) 'deki günlük yaşamınızdan bahsedermisiniz?
- Dedelerinizin askerlikleri ile ilgili size anlattıkları anıları var mı?
- Sakarya / Düzce / Kocaeli (İzmit) bölgesindeki ilk zamanlarınız ile ilgili aile büyükleriniz size yaşamları ve farklı bir ülkede yaşamları hakkında neler anlatırlardı?
- Sakarya / Düzce / Kocaeli (İzmit) 'de hangi kasabaya yada köye yerleştirildiniz?
- Sakarya / Düzce / Kocaeli (İzmit)'de kurulan ilk köyler nelerdir? İsimleri ne idi? Bu isimlerin hikayesi var ise bize anlatabilir misiniz?
- Sakarya / Düzce / Kocaeli (İzmit) 'de geçiminizi nasıl sağladınız?
- Sosyal sınıflaşma ile ilgili bilgiler verir misiniz? (Prensler, asiller, hürler, köylüler, köleler vs.)

GÖÇ HAKKINDA

- Ailenizin Kafkasya'dan Anadolu'ya zorunlu olarak yaptıkları göç sürecini kısaca anlatabilir misiniz? Bu zorunlu göçü sizin aile büyükleriniz sizlere nasıl anlatmışlardır?
- Sakarya / Düzce/ Kocaeli (İzmit) 'e ne zaman, hangi nedenler ile aile büyükleriniz gelmiş ve bölgeye iskân edilişlerini sizlere nasıl anlatmışlardır?
- Direk göç mü, ikinci yerleşim mi? Yer değiştirdilerse neden?
- Kafkasya'da kalan akrabalarınız oldu mu? Daha sonra haberleşebildiniz mi?
- Sakarya / Düzce / Kocaeli (İzmit) bölgesine yerleşirken Osmanlı Devleti'nin ve bölgedeki yerli halkın size karşı tutumunun nasıl olduğu konusunda anlatılanlar nelerdir?
- Şimdi geri dönmek ister misiniz, neden?

YERLEŞİM HAKKINDA

- Buradaki köylerin, yerleşim alanlarının Kafkasya'ya benzeyen tarafları var mı?
- Köylerin orijinal isimleri var mı ?
- Evlerin şekli nasıldır, oda sayısı, kat sayısı kaçtır?

DİL VE EĞİTİM HAKKINDA

- Sakarya / Düzce / İzmit (Kocaeli) bölgesinde Kafkasya'dan gelenlere nasıl eğitim verilirdi?
- Abaza dilini biliyor musunuz? Biliyorsanız nasıl öğrendiniz? Bilmiyorsanız niçin öğrenmediniz?
- Aile içinde anadil konuşuluyor mu ,dili öğretme çabası var mı?
- Şehirleşmenin dil ve kültürel yaşama etkisini nasıl değerlendiriyorsunuz? Xabze'ye etkisi nasıl olmuştur?
- Anadili öğrenmek ve yazılı kültürü korumak adına yapılan çalışmalar var mı, neler?

DOĞAL HUKUK HAKKINDA (Xabze)

- Xabze nedir ve toplumsal yaşama katkısı nasıldır?
- Eskiden hırsızlık ya da cinayet gibi suçlar nasıl cezalandırılırdı?
- Sorunu kimler çözerdi?